

Vallás - nép - művészet
Egyházművészeti tanulmányok

Műhelytanulmányok

I. évfolyam

1. „Hullatja levelét az idő vén fája...”
Tanulmányok Arany János születésének 200. évfordulójára
Szerkesztő: Balogh Csaba – Windhager Ákos
2. „A teljesség felé...”
Tanulmányok Weöres Sándorról
Szerkesztő: Balogh Csaba – Falusi Márton
3. **Klima Gyula**
A lélek mint a test formája, és a művészet mint a lélek formája
4. Miklós és Petar
Horvát-magyar politikai és kulturális kapcsolatok
Szerkesztő: Balogh Csaba – Windhager Ákos
5. A magyar művészetelmélet hagyományai
Szerkesztő: Balogh Csaba – Falusi Márton

Vallás - nép - művészet

Egyházművészeti tanulmányok

Impresszum

Műhelytanulmányok I. évfolyam/6.

Sorozatszerkesztő:
Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely

Vallás – nép – művészet Egyházművészeti tanulmányok

Szerkesztő:
Fehér Anikó

Olvasószerkesztő:
Borbély Réka

© Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2019
© Szerkesztők, 2019
© Szerző, 2019

ISBN 978-615-5869-54-9

MMA MMKI
1121 Budapest,
Budakeszi út 38.

A kiadásért felel Kocsis Miklós, az MMA MMKI igazgatója.

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
Füzes Ádám: Isten beszélgetőtársai – Egyházi tanítás a népi vallásosságról, jámborságról.....	9
A direktórium elkészülésének útja.....	9
Kifejezések a népi jámborsággal kapcsolatban.....	10
A népi jámborság jellemzői.....	12
A Direktórium célja: a művészet és a népi jámborság összehangolása.....	13
Szabályozhatja-e a vallás a nép művészetét?.....	14
Lovász Irén: Vallás és mágia, ima és ráolvasás – Az archaikus népi imádságok műfaji, tipológiai kérdései Erdélyi Zsuzsanna munkásságában.....	17
Fehér Anikó: A lélek kenyere – Imádkozási szokások a XXI. században.....	35
A dolgozat technikai háttere.....	36
Vallás, vallásosság.....	37
Az imádkozás.....	38
Az ima, imádság.....	39
Az ima gyakorlata.....	40
Az ima formái és módjai.....	41
Imák.....	44
Tapasztalt jelenségek összefoglalása az interjúk alapján.....	47
Barna Gábor: Devóció és dekoráció – Díszítés és ábrázolás, vallás és népművészet.....	55
Ikonográfiai előképek, dekoráció.....	57
A használat és körülményei, a devóció.....	59
Devóció és dekoráció, néhány tanulság.....	60
Glässerné Nagyillés Anikó: Vallási ábrázolások és népi-nemzeti motívumvilág – „Íme a Szív, amely téged annyira szeret...” – A Jézus Szíve-ábrázolások szerepe a vallásos gyermeknevelésben.....	65
A népművészet felfedezése a XIX. században.....	65
Népi kultúra és az oktatás.....	67
Népi-nemzeti motívumok a gyermeknevelés szolgálatában.....	68
Nemzeti szimbólumok és hazafias nevelés.....	70
„...egész szívem odaadom néked”.....	71
Tanulságok.....	71

Vidák István – Nagy Mari: Pabu Dada – A rabari pásztornép istentisztele (Kács-félsziget, Gudzsarat tartomány, Nyugat-India).....	75
Kutatástörténet, terepmunka	75
Röviden a rabari népről	76
Pabu Dada lovas istenről.....	78
Festett kép és ballada Pabu Dada életéről.....	79
Pabu Dada templomai.....	80
Pabu Dada lovas szobrairól.....	81
A bopákról	82
Összegzés.....	83
Fehér Anikó: Két egyházi kóruskötet és népzenei kapcsolatai:	
Magyar Cantuale és Harmonia Sacra.....	85
Harmonia Sacra.....	88
Magyar Cantuale.....	90
Üdvözlégy Krisztusnak drága szent teste.....	91
Windhager Ákos: „Az örökkévalóságba távozott magyar szent” –	
Kodály protestáns vétői.....	95
A vernakuláris protestáns örökség.....	95
Kodály humanista hite protestáns attitűddel.....	97
A genfi zsoltároktól a Magyar Zsoltárig	100
A protestáns Kodály-kép hangzatai.....	106
Limbacher Gábor: Vallás és népművészet Palócföldön.....	109
A palóc vallásosság főbb jellemzői.....	109
Vallás és esztétikum.....	112
A vallásos népművészet területei	114
Paradigmatikus példák a vallásos népművészetre, tárgy és folklór egységére	127
Összegzés	139

Előszó

„Énekelek a lélekkel, de énekelek az értelemmel is.”
(Korinthusbeliekhez írt I. levél 14:15)

„Mert az egész föld királya az Isten: énekeljeteK bölcsességgel.”
(Zsoltárok könyve 47/8)

Elkoptatott, gyakran használt közhely korunk emberének vélt vagy valós céltalanságában, reménytelenségében, mindebből következően hitetlenségében keresni lelki és szellemi nehézségeinek okát. Problémák vannak, de nemigen volt olyan kor történelmünk folyamán, amely ne így vélekedett volna magáról.

Intézetünk három alkalommal rendezett konferenciát a vallásosság XXI. századi értelmezhetőségéről, mibenlétéről és hatásáról. A 2017. esztendő a reformációra való emlékezés ideje volt. A reformáció nemcsak a kereszténység megújítása, hanem az emberi gondolkodás és önértékelés szabadságának kivirágzása is. Luther Márton fellépése nyomán reményteli lehetőséget kaptunk arra, hogy szabadságunk új módon való érvényesítésével forduljunk a Teremtőhöz.

Mindehhez nemcsak megfelelő liturgikus kellékek kelleneK, hanem az azokat segítő, díszítő, gyakran értelmező művészi alkotások, amelyek a szemet, fület gyönyörködtetik. Ilyenek a történelem minden korszakában születtek. Vajon a XXI. század embere milyen ösvényeken szeretne eljutni a Teremtő közelségébe? Segítenek-e ebben a művészet alkotásai, a szakrális zene, a templomépítéset? Érdemes arra is figyelni, hogy a népművészetben hogyan él az egyház üzenete.

Sorozatunk második részében a különféle szakterületek hatását vizsgáltuk. Arra kerestük a választ, hogy van-e befolyása az ember lelki jóérzésére azoknak a művészi alkotásoknak, amelyek vallásos közegben érvényesülnek.

A hit önmagában lelki táplálék, orvosság, vigasz, ám ha a vallásos élet eszközei a művészetek közelségében, vagy azokkal együtt jelennek meg, hatásuk megtöbbszöröződhet. Ez legegyszerűbben a különféle pszichoterápiás formákon mérhető és vizsgálható. A népzene ősi motívumai, természetes formái is építhetik, gyógyíthatják a lelket. A míves, komoly szakmai és művészi értéket hordozó műtárgyak, a modern, de a régire is figyelő templomépítéset is jelentős hatású.

A közös gondolkodással célunk az volt, hogy kiderítsük, vajon a tartalom (esetünkben a keresztény hit) vagy az eszközök (művészi jelenségek, termékek) használata a fontosabb. Mennyire kell belemélyedni az egyik vagy a másik oldalba? Van-e rangsor, azaz hatékonyabb-e az egyik oldal a másíknál? Beszélgetésünk másik vonala a tér és az idő hatása a vallási elmélyülésre. A teret a képzőművészet, az időt a zene dekorálja a mostanában divatos bonmot szerint. Kérdés az is, hogy korunk vallásos eseményeinek színtere és akusztikus tartalma hogyan alakul, merre tart, illetve kell-e, lehet-e befolyásolni a változás folyamatát.

Harmadik állomásunkon a néprajztudomány mindezekre vonatkozó eredményeit, kutatásait vontuk be a körbe. „A népi vallásosság nem más, mint a hitnek egy meg-

határozott környezet kulturális elemeiből táplálkozó kifejeződése, amely eleven és hatékony módon értelmezi és vonja kérdőre a résztvevők érzékenységét” – mondta II. János Pál pápa az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció plenáris üléséhez intézett üzenetében 2001. szeptember 21-én. A „népnek” nevezett társadalmi réteg összetételének változásával együtt módosul annak kultúrája is. És e tekintetben állandóan „úton” vagyunk, vagyis folyamatos a változás.

Elsősorban a XXI. század elején tapasztalt jelenségekre figyeltünk, azt vizsgálva, hogyan maradnak meg bizonyos elemek, illetve ezek miként változnak az esztétikai környezetükkel együtt. Igyekeztünk egyre közelebb jutni annak a titoknak a megfejtéséhez, amely a lenti és a fenti világot összekötő cselekmények mögött rejlik.

Mennyire fontos a klasszikus vallásosság, azaz az egyház intelmeinek pontos betartása, a vallásos cselekmény tárgyi kellékeinek autentikus volta, avagy változ-(hat)nak-e szokásaink, környezetünk? „A hit pedig a reménylett dolgoknak valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés” (Zsidókhöz írt levél 11,1) – sok segítséget kaphatunk mindennapi életünkben e meggyőződésből.

Fehér Anikó

Füzes Ádám

Isten beszélgetőtársai

Egyházi tanítás a népi vallásosságról, jámborságról

A vallás-nép-művészet triádja első két tagjának kölcsönhatását vizsgálja az a 2002-ben megjelent szentszéki dokumentum, amely összefoglalja az Egyház tapasztalatát és tanítását, irányelveit a népi jámborsággal kapcsolatban. A nép Isten igéjének hallgatója, és mint ilyen, Isten beszélgetőtársa. Ezért vallási megnyilvánulásai akár az ünneplésben, akár új kifejezésformák (énekek, tárgyak) létrehozásában mind e kapcsolat részei, amelyeket nem furcsálkodva, hanem nyitottan kell fogadni. „A népi jámborság és a liturgia direktórium” segítségével foglaljuk össze, mit gondol, hogyan támogatja és miben szabályozza Isten beszélgetőtársainak megnyilvánulását az egyház.

A katolikus egyház ez irányú tanításával kapcsolatban talán elég a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciójáig visszanyúlnunk, amely a 13. pontjában foglalkozik a népi jámborsággal:

A keresztény nép áhítatgyakorlatai, feltéve, hogy megfelelnek az egyházi törvényeknek és szabályoknak, nagyon ajánlottak, főleg, ha az Apostoli Szentszék rendeli el azokat.

Különleges megbecsülést érdemelnek az egyes részegyházak istentiszteleti cselekményei, ha azokat a püspökök rendelkezései alapján, a szokások és törvényesen jóváhagyott szertartáskönyvek szerint végzik.

Fontos azonban, hogy ezek az áhítatgyakorlatok alkalmazkodjanak a liturgikus időkhöz, legyenek összhangban a liturgiával, mintegy abból fakadjanak és arra készítsék föl a népet; a liturgia ugyanis természeténél fogva messze minden ajtatosság fölött áll.

A liturgikus konstitúció végrehajtására, egyes pontjainak részletezésére több dokumentum született, elég csak az inkulturációról szólóra gondolnunk. Ezek sorába illeszkedik be a *Népi jámborság és liturgia* című direktórium is.

A direktórium elkészülésének útja

Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció 1989 novemberében állított fel egy kutatócsoportot, *coetust* a népi jámborsággal foglalkozó dokumentum összeállítására. Ez a *coetus* először 1989. december 16-án ült össze, majd havi egy szombati napot töltöttek közös tanácskozással.¹ Az előkészítő csoport relátorvezetője és egy személyben fáradhatatlan titkára Achille Maria Triacca szalézi szerzetes

---

¹ SODI, Manlio: *Pietà popolare e l'impegno storico del cristiano* = Salesianum 65, 2003, 538.

volt. Tagjai között találjuk Antonio Pistoiat, lazarista szerzetest és az *Ephemerides Liturgicae* főszerkesztőjét, Manlio Sodi szalézi professzort, Jesús Castellano Cervera karmelita professzort, valamint Silvio M. Maggiani és Ignazio M. Calabuig szervita professzorokat.²

A szakértő csoport tagjai tanulmányozták a népi jámborság jelenségeit, javaslatokat dolgoztak ki a lelkipásztori életre vonatkozóan. Fontos szempontjuk volt, hogy megfeleljenek a liturgikus konstitúció 13. pontjának, egyszersmind segítséget és választ adjanak a lelkipásztorkodásban működő papság sokféle elvárásának. Mindezt úgy akarták tenni, hogy maguk és majdani olvasóik is eligazodjanak a népi jámborság és a népi vallásosság között.³

A havi gyűlések 1993 októberéig tartottak, amikor a már majdnem végleges szövegtervezetet megalkották, amelyet 1995 novemberében utolsó ülésükön a kongregáció számára átadtak. A 278 pontba foglalt dokumentum mielőbbi kiadását kérték a dikasztériumtól, amely nem habozott hat év múlva, 2001 szeptemberében plenáris ülésén elfogadni az addig végrehajtott javításokkal, ellenőrzésekkel együtt. A direktórium végül 2002-ben jelent meg.⁴

Az előkészítő munkálatok fő szempontjai a dokumentum szerkezetéből is kitérnek, az egyik szakértő ezeket a következőképpen foglalta össze: törekedtek hűségessé lenni a *Sacrosanctum concilium* kezdetű zsinati konstitúcióhoz, egyrészt a liturgia elsőbbségének biztosításával, másrészt a liturgiának és a népi jámborságnak az eredeti összehangolásával. Ezt az elvet szolgálta a fokozott figyelem a biblikus eredetre, a keresztény imádság szentháromságos szerkezetére és az ájtatosságok helyes és mély egyháztani megfelelésére.⁵

Kifejezések a népi jámborsággal kapcsolatban

Már az előkészítő munkálatok során szükségesnek látszott, hogy a szakértők bizonyos fogalmakat világosan megkülönböztessenek egymástól. Ezek a következők:

Népi vallás (*religione popolare*): Ez a marxista szóhasználat szerint az alsóbb osztályok vallását jelenti a hivatalos, intézményes vallással szemben.⁶

Népi hit (*fede popolare*): A nép hite azt a hitet jelenti, amely a vallás tanításából az egyszeri emberben lecsapódik, megjelenik.⁷

Népi vallásosság (*religiosità popolare*): A népi vallásosság azt jelenti, ahogyan a nép kifejezi, megéli hitét. A Direktórium a minden nép kultúrájában megjelenő vallásos dimenziót fejezi ki ezzel, amellyel a nép a másvilágra, a természetre, a tár-

---

² CALABUIG, Ignazio: *Criteri ispiratori del „Direttorio su pietà popolare e liturgia”* = Rivista Liturgica 89, 2002, 916.

³ SODI: *i. m.*, 538.

⁴ Uo.

⁵ CALABUIG: *i. m.*, 917-922.

⁶ SEMERARO, Cosimo: *Lettura e interpretazione della pietà popolare. Forme e sviluppi della pietà popolare. La prospettiva storica* = Salesianum 65, 2003, 448.

⁷ SEMERARO: *i. m.*, 448.

sadalomra és a történelemre tekint, belőle szintézist alkotva. Ez azonban nem feltétlenül keresztény, nem mindig áll a kinyilatkoztatás talaján.⁸ Sokszor találunk benne szinkretista elemeket.

Népi jámborság (*pietà popolare*) alatt már az 1974-es Püspöki Szinóduson Pironio bíboros a következőt értette: „az a mód, ahogy a kereszténység beletesülül a különféle kultúrákba és népekbe, ahogy megéli és gyakorolja hitét a nép”.⁹ A Direktórium így definiálja: „azokat a közösségi vagy magánjellegű istentiszteleti megnyilvánulásokat jelenti, amelyek a keresztény hiten belül többnyire nem a szent liturgia elemeivel nyernek kifejezést, hanem különböző olyan formákban, amelyek egy nép, egy nemzetiség és ezek kultúrája hozott létre”.¹⁰

Jámborsági gyakorlat (*pío esercizio*) a direktórium szerint mindazok a jámbor gyakorlatok, amelyek összhangban állnak a keresztény kinyilatkoztatással és a liturgiával. Ezeket javasolhatja a Szentszék, a megyéspüspök, lehet az adott helyi egyház ősi hagyománya. Az egyházi törvénnyel összhangban álló, jogszerűen jóváhagyott szokások alapján és megfelelő könyvekből zajlanak.¹¹

Ahítat (*devotio*) megnevezést használ a direktórium a külsődleges jámborsági gyakorlatok megnevezésére, egy-egy szertartás, ima, szöveg, gesztus jelölésére.¹²

A terminológia történetéhez tartozik, hogy VI. Pál pápa 1975-ben az *Evangelii nuntiandi* apostoli buzdításának 48. pontjában népi vallásosságot említett. II. János Pál 1979-ben kiadott *Catechesi tradendae* apostoli buzdításának 54. pontjában a népi jámborság kifejezést használta. Az 1983-ban megjelent *Aperite portas Redemptori* bullájának 3. pontjában a népi jámborságot említi, amely segíti a híveket, hogy kapcsolatba kerüljenek Istennel. Az 1988-ban megjelent *Vicesimus quintus annus* és az 1983-as új Egyházi Törvénykönyv 1234. kánonja szintén népi jámborságot említ. A Katolikus Egyház Katekizmusa 1674–1676. számai népi vallásosságról beszélnek, míg az 1679. pont népi jámborságról, közel azonos értelemben használva a két kifejezést. A liturgikus konstitúcióhoz 1994-ben kiadott 4. instrukció, a *Varietatis legitimae* 45. pontjában népi jámborságot említi.¹³

Külön érdekesség, hogy a kifejezéseket bevezetésében olyan jól tisztázó Direktórium elé illesztett pápai üzenet a népi vallásosságot használja a népi jámborság értelmében, a következőképpen határozva meg azt: „a hitnek egy meghatározott környezet kultúrájának elemeiből táplálkozó kifejeződése, amely élő és hatékony módon értelmezi és vonja kérdőre a résztvevők fogékonyságát”. Manlio Sodival, aki a Direktórium egyik szerkesztője volt, 2002 áprilisában volt szerencsém személyesen találkozni. Akkor jelent meg frissen a kötet, ő pedig a pápai irat helytelen terminológiáját azzal magyarázta, hogy a felelős kongregáció semmit sem értett meg a felterjesztett műből, hiszen még előszót sem tudtak hozzá írni.

⁸ Direktórium, 10.

⁹ SEMERARO: *i. m.*, 448.

¹⁰ Direktórium, 9.

¹¹ Direktórium, 7.

¹² Direktórium, 8.

¹³ SEMERARO: *i. m.*, 449.

A népi jámborság jellemzői

A népi jámborságot alapvetően spontaneitás jellemzi, mert nem annyira töprengésből, fontolgatásból fakad, hanem sokkal inkább kreativitást hozó érzelmek vannak mögötte. Jellemzi az ünnepélyesség, mert jellemzően el akar térni a hétköznapi élet rutinjától. Nagy vágy van benne a transzcendencia felé, szívesen keresi az észérvek feletti, természetfeletti tapasztalatot. Az emlékezés és a megosztás a közösségi élet sajátja: a népi jámborságban a saját megélt hittapasztalatát eleveníti fel az ember, és ülteti azt át közösségi gyakorlattá.¹⁴

VI. Pál pápa *Evangelii nuntiandi* apostoli buzdításának 48. pontjában (1975. XII. 8.) a népi vallásosságot úgy jellemezte, mint ami a nép Isten-keresésének hiteles kifejeződése. Ezt régebben elhallgatták, most újra fel kell fedeznünk, mert benne hiteles szomj jelenik meg Isten után, a hitet nagylelkűen és áldozatkészen fejezi ki, segíti megtapasztalni Isten szerető és atyai jelenlétét, valamint a mindennapi keresztthorozásunkban is társunkká szegődik.¹⁵

II. János Pál pápa a *Catechesi tradendae* (1979. X. 16.) 54. pontjában felhívta a figyelmet a jámborsági gyakorlatok nagy kateketikai értékére. Olyan értékekhez és titkokhoz segíti közelebb az embereket, mint Isten szeretete és irgalma, Krisztus megtestesülése, keresztje és feltámadása, a Szentlélek működése, a túlvilág titka, az evangéliumi erények gyakorlása.¹⁶

A népi jámborságot több vád és félreértés övezi. Ezekkel szemben le kell szögeznünk, hogy a népi jámborság nem egyszerűen a déli népek vérmérsékletének terméke, hanem minden népnél megvan. Nemcsak az alsóbb néposztályok és a társadalom peremén élők vallásossága, ahogy a szociológusok mondják, hanem minden szinten megtapasztalható. A népi jámborság nem az éretlenek és infantilisok vallásossága, ahogy a szociológusok mondják, hanem a legeredetibb, teljes életből fakadó megnyilvánulás. Nem a hivatalos vallástól való elidegenedés terméke, ahogy a sze-

¹⁴ SEMERARO: *i. m.*, 449–450.

¹⁵ AMATO, Angelo: *Pietà popolare. Il confronto con il Magistero e la Teologia, La prospettiva dogmatica = Salesianum* 65, 2003, 457.

¹⁶ AMATO: *i. m.*, 458.

kularista értelmezés mondaná, hanem a vallási élet kreativitása a maga nagyon emberi módján. Végül nem is a fájdalom szociopolitikai kiáltása, ahogy marxisták nézik, hanem az általános üdvösség igénye.¹⁷

A népi jámborság alanya az „ige hallgatója” (Karl Rahner kifejezésével), a nép, aki ezáltal Isten beszélgetőtársa lesz, figyelve rá a hit párbeszédében. A posztmodern korban az antiintellektualizmus, a szentimentalizmus a jellemző, amikor az emberek inkább az esztétikát, mint azt etikát keresik, inkább vonzódnak az alternatív spiritualitásokhoz, mint a keresztény lelkeséghez, ahol felmagasztalják az *egot*. Ebben a társadalomban a népi jámborság hatékony pedagógia lehet a hitre, Isten és az Egyház közösségére, hidat képezhet a modern ember és az ősi vallásunk között.¹⁸

A népi jámborság kifejeződik az imádság nyelvében, különféle egyszerűen megfogalmazott imádságokban. A liturgikus alkalmak is teret adnak e jámborságnak, gondoljunk a triduumokra, novénákra stb. A liturgián kívüli, úgynevezett paraliturgikus jelenségek maguknak az áhítatoknak a színhelyei. Fizikális megnyilvánulásai közé tartoznak a ma is népszerű zárandoklatok, a felajánlások, legyenek ezek *ex voto* tárgyak vagy fogadalmi adományok. A testre megszentelő jelek is kerülhetnek, például gyűrű vagy skapuláre formájában.¹⁹

A Direktórium célja: a művészet és a népi jámborság összehangolása

Konferenciánk fókuszában a népi vallásosság, illetve az itt tárgyalt népi jámborság és a művészet kapcsolata, kölcsönhatása áll. A katolikus lelkeség történetében és jelenében is nagy szerepe van a szentek – mint a jelenleg élő egyháztagnak nagy mennyei családjának – ábrázolása, amely segíti a megfelelő Isten-kép és egyházkép kialakítását, ugyanakkor nagyon veszélyesek is lehetnek a helytelen ábrázolásuk, pontosan ezen Isten- és emberkép torzulása miatt.

A képekkel kapcsolatban nagyon fontos az, hogy bármi is legyen azok ihletője, bárki is legyen alkotója, azok legyenek egységben a *lex credendivel*, a hit szabályával. A Direktórium 18. pontja így ír erről:

Ezekre is érvényes az alapelv, amely Krisztus, a Szűzanya és a szentek képeinek használatát szabályozza a liturgiában, amelyet annak tudatában, hogy „a kép iránti tisztelet az ábrázolt személyre vonatkozik”²⁰, az Egyház hagyományosan képvisel és védelmez. A templomok ikonográfiai programja szempontjából²¹ – a hit igazságai, ezek hierarchiája, a szépség és a minőség tekintetében – a szükséges szigornak meg kell jelennie a személyes és magánjellegű áhítatra szánt képekben és tárgyakban is.

¹⁷ AMATO: *i. m.*, 459.

¹⁸ AMATO: *i. m.*, 462.

¹⁹ SEMERARO: *i. m.*, 450.

²⁰ Vö. II. NICEAI ZSINAT, *Definitio de sacris imaginibus* (787. X. 23.) = DS 601; TRIENTI ZSINAT, *Decretum de invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum, et sacris imaginibus* (1563. XII. 3.) = DS 1823–1825.

²¹ Vö. SC 124–125.

A Direktórium figyelmezteti a püspököket és a papokat az Egyházi Törvénykönyvben²² is leírt kötelességükre: örködjenek, hogy az egyes személyek által tisztelt ábrázolások ne kerülhessenek megfelelő vizsgálat és mérlegelés nélkül nyilvános tiszteletre, illetve a hívek számára hazavihető sokszorosított példányokra (például szentkép, medál, kis szobor).

A keresztény népi jámborság sokszor készen kap elemeket az inkulturációs folyamatban. A Direktórium 92. pontja leszögezi, hogy egy nép sajátos nyelvezete, zenéje, művészi kifejezőmódja nem lehet akadálya egy jámborsági gyakorlat adaptációjának, azonban ez illeszkedjék a keresztény hithez. Az inkulturáció nem lehet alkalom az egyénieskedésre, és nem jó, ha ennek kapcsán szinkretista elemek kerülnek be a keresztény vallásgyakorlatba. Ezért fontos, hogy a püspökök, a rendi előljárók, nemzeti szinten pedig a püspöki konferenciák vizsgálják felül a nyilvános jámborsági gyakorlatokat.

A szentképek problematikájáról így ír a Direktórium 243-as pontja:

A szentképek egyaránt beletartoznak a szent jelek és a művészetek hatósugarába. „A mély vallásosságról tanúskodó művészeti remekek gyakran visszatükrözik az Istentől eredő és az Istenhez vezető szépséget.”²³ Mindazonáltal a szent ábrázolás elsődleges funkciója nem az, hogy esztétikai élvezetet nyújtson, hanem hogy bevezessen a misztériumba. [...]

A népi jámborság kedveli a szentképeket, amelyek saját kultúrájuk nyomait hordozzák; a realiztikus ábrázolások, a könnyen meghatározható alakok, a különböző megjelenítési formák, amelyekben felismerhetők az emberi élet összetevői: a születés, a szenvedés, a házasság, a munka, a halál. Mindazonáltal kerülni kell, hogy a vallásos művészet a kizárólagos oleográfiában nyilvánuljon meg: kulturális koroktól függően az ikonográfia, a liturgikus művészet és a keresztény művészet között kölcsönös viszony áll fenn.

Szabályozhatja-e a vallás a nép művészetét?

A fentiekből kitűnik, hogy a nép spontán, szakrális témában való művészi megnyilvánulásait értéknek tekinti nemcsak a néprajz, hanem az egyház is. Azonban egy adott vallás – esetünkben a kereszténység –, amikor a hit tartalmát, Isten személyét és egyéb szent személyeket vagy szent történéseket ábrázolják, arról költemények, énekek, imádságok születnek, akkor kötelességének érzi, hogy mindezt a hit kinyilatkoztatott tartalmával, a Szentírással és az egyház tanításával összevesse, és a hit egységén, tisztaságán örködjék.

Ezért a vallás nemcsak ihletője a népi művészeteknek, hanem a kultikus használatbavételkor hitelesítői ennek, így nem kell bizonytalanságban lennie a felhasznál-

---

²² *Egyházi Törvénykönyv*, 1188. kánon.

²³ RITUALE ROMANUM, *De Benedictionibus. Ordo ad benedicendas imagines quae fidelium venerationi publicae exhibentur*, cit., 985.

lónak, hogy csak népi vagy keresztyény-e a tartalom, amellyel találkozik. Egyes esetekben segít eldönteni a kérdést, hogy csak az egyéni ízlésével, vagy pedig az egészséges hitérzékével is ellentétes egy-egy népi jámborságból fakadó alkotás.

A vallás-nép-művészet triád tehát nem egy háromoldalú leszűkítést jelent első-sorban, hanem egymást gazdagító, több oldalról megvilágító kölcsönhatást jelez, amivel okosan és jól élhetünk, mindannyiunk és az egész anyaszentegyház javára.

Bibliográfia

- AMATO, Angelo: *Pietà popolare. Il confronto con il Magistero e la Teologia. La prospettiva dogmatica* = Salesianum 65, 2003, 457-471.
- CALABUIG, Ignazio: *Criteri ispiratori del „Direttorio su pietà popolare e liturgia”* = Rivista Liturgica 89, 2002, 913-922.
- ISTENTISZTELETI ÉS SZENTSÉGI FEGYELMI KONGREGÁCIÓ: *A népi jámborság és liturgia direktóriumja. Alapelvek és iránymutatások. Római dokumentumok 31.* Budapest, Szent István Társulat, 2005.
- SEMERARO, Cosimo: *Lettura e interpretazione della pietà popolare. Forme e sviluppi della pietà popolare. La prospettiva storica* = Salesianum 65, 2003, 447-456.
- SODI, Manlio: *Pietà popolare e l'impegno storico del cristiano* = Salesianum 65, 2003, 533-546.

Lovász Irén

Vallás és mágia, ima és ráolvasás

Az archaikus népi imádságok műfaji, tipológiai kérdései Erdélyi Zsuzsanna munkásságában

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy Erdélyi Zsuzsanna munkásságában kimutassa azokat a folyamatokat, szempontokat, amelyek a hatalmas szöveganyag válogatását, rendezését segítették. Az a fő kérdés, hogy milyen formai, motivikai és funkcionális jegyek alapján csoportosította a kutatószövegeket, és hogy eszerint melyek az archaikus népi imádságműfaj sajátosságai és alcsoportjai.

Erdélyi Zsuzsanna életművének egyik sajátossága a folyamatosan megújulni tudó önreflexív kutatói magatartás. Ez az attitűd a népi imádságok és más folklórműfajok közötti határ meghúzását, a vallási, néprajzi szövegek műfaji besorolását is érinti. Mutatják ezt a népi imádságok gyűjteményének első kiadását huszonöt évvel később követő kötetben írott szerzői megjegyzések is, például: „Ma már tudom, hogy a filológia szempontjai nem azonosak a nép fölfogásával. Ami szerinte összetartozik, azt nem szabad szétszabdalni...”¹ „A nép tudatában az imádság és a ráolvasás azonosítása szinte természetes, hiszen mindkettő eredete a szó különleges, a természetfölötti hatalmak befolyásolására is alkalmas erejébe vetett hit...”² „A gyógyító, az archaikus, az egyházi imák jól megfértek egymással egy bolyban. A népi tudat nem tagolta őket parcellákba, miként a rendszerekben gondolkodó tudomány...”³

Ilyen és hasonló felismerések kimondásához terepmunkái során és a gyűjtött anyag feldolgozása után folyamatos, önreflexív kérdésfelvetésekkel jutott el. Kutatómódszertani és kutatóetikai szempontból is figyelemre méltó az efféle hozzáállás, amely az *emic* és *etic* szempontok világos elhatárolásával, de azok együttes figyelembevételével jellemezhető. Az *emic* és *etic* terminusok az antropológiai és általában a társadalom- és viselkedéstudományi szakirodalomban az emberi viselkedés értelmezésére irányuló kétféle attitűdre vonatkoznak.⁴ Ez a dichotómia kétféle terepmunka-feldolgozást, kétféle adatot, kétféle nézőpontot jelöl. Kenneth Pike klasszikus művében (1954, 1967)⁵ a strukturalista nyelvészet *phonemic/phonetic* terminusainak analógiájára hozta létre az emberi viselkedésre vonatkozó *emic/etic* attitűd leíró kategóriákat. Mindezeket a szerző a társadalomtudományi kutatás módszertana és az objektivitás körül zajló filozófiai, ismeretelméleti vitákra reflektálva írta. Az *emic*, a cselekvő nézőpontja a kultúrából, belülről jön. Az *etic*, a megfigyelő,

17

1 ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Pozsony, Kalligram, 1999, 821.

2 ERDÉLYI: *i. m.*, 796.

3 ERDÉLYI: *i. m.*, 799.

4 LOVÁSZ Irén: *Vallásfogalmak a kulturális antropológiában és a vallástudományban az utóbbi évtizedekben = A vallásfogalmak sokfélesége*. Szerk. KENDEFFY G. – KOPECZKY R., Budapest, KRE – L'Harmattan, 2012, 17–28.

5 PIKE, Kenneth: *Language in Relation to a unified theory of the structure of human behavior. The Hague*. 1954, 1967.

a kutató nézőpontja. Kívülről jön, kultúrasemleges, más kultúrákra is alkalmazható szempontokat jelöl.

James Kapaló⁶ professzor, a vallástudomány, a vallásantropológia írországi képviselője gagauz archaikus népi imádságokat kutat Moldáviában. Az egyik tanulmányát a magyar archaikus népi imádságok kutatásának szentelte 2011-ben. Kritikai reflexiókat és elméleti megfontolásokat tartalmaz az írás, a ráolvasás és az ima műfajainak kapcsolatáról, a vallástudomány és a folklórisztika szempontjaiból. Különös figyelmet szentel az *archaikus népi imádság* mint önálló, átmeneti műfaj *megalkotójának* a magyar tudományosságban (*The construction of the liminal genre of 'archaic prayer in Hungarian Folklore Scholarship*).

A nemzetközi vallástudomány számára világossá teszi, hogy az archaikus népi imádság *műfaját* 1970-ben Erdélyi Zsuzsanna vezette be és fogadtatta el a magyar folklórisztikában. Senki nem kétli és nem tagadja, Erdélyi Zsuzsanna sem tagadta, hogy korábban már megjelentek ilyen szövegpéldányok régebbi vallástudományi vagy folklórisztikai közleményekben Kelet-Európa-szerte.⁷ Ezekben a gyűjteményekben azonban a szövegek a *vallásos legendák, himnuszok, karácsonyi énekek, kánták és ráolvasások* közt szerepeltek.

Erdélyi Zsuzsanna a magyar népi imádságok közlésének első kiadásától folyamatosan figyelembe vette az anyag nemzetközi kapcsolódását is. Előszóval hivatkozik egyrészt az övét megelőző és az övét követő népi imakutatásokra is, így a dán Ferdinand Orth (1928), a finn V. J. Mansikka (1909), az olasz P. Toschi (1922, 1935) vagy a lengyel F. Kotula (1976) és a szlovén V. Novak 1983-as imádságokkal kapcsolatos gyűjtéseire és vizsgálódásaira is.⁸

Kapaló hangsúlyozza, hogy hasonló imádságformulák léteznek más nyelveken, más vallási kultúrákban is Európa-szerte. Ugyanakkor csak a magyar tudományosságban kapott egyértelmű műfaji elismertséget és *műfaji elnevezést, önálló műfajként* való megtestesülést az intézményesült folklórkánonban. Rámutat, hogy az archaikus népi imádságok viszonylag új műfaja nagyszámú, kiterjedt további gyűjteményeket és elemző tanulmányokat generált, amelyek közül nagyon kevés érhető csak el más nyelveken.⁹

Az is kiderül írásából, hogy a *műfajelmélet* nemzetközi modern szakirodalmában a *műfajok konstruálás*át mára a folklórisztika mint külön tudományterület intézményesülése miatt a legitimációs folyamatok részeként *elvárt* jelenségnek tekintik. E meglehetősen sajátos nézet szerint ezek a műfajok a kutatási irányok azon mozgásai eredményeinek tekinthetők, amelyekkel a „szakmai piac felosztását” igyekeznek alátámasztani. [„Today, there is a recognition that the establishment of a distinct

---

⁶ KAPALÓ, J. A.: *Genre and Authority in the Genesis of Charm and Prayer. Incantatio*, 2011, 1.

⁷ Kapaló, Veszeloovszkij 1876, Kálmány 1891, Marian 1904, Besszonov 1970. gyűjteményire utal. Már a *Hegyet hágek* első kiadásához írt előszavában Ortutay Gyula is hivatkozik az elődökre: Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Fettich Nándor gyűjtéseire. ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágek, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest, Magvető, 1976, 1978, 7.

⁸ ERDÉLYI: *i. m.*, (1976), 43; ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 765, 776, 775.

⁹ KAPALÓ, J. A.: *i. m.*, 83.

discipline of folklore demanded, as part of the process of legitimation, the construction of genres and that genres are therefore the product of moves by scholars attempting to shore up their »share of the market« (Harris Trudier).”¹⁰

Valójában az „archaikus népi imádság” mint műfaj konstrukciójának alapjául érzékelhetően a *megkülönböztető jegyek* és *strukturális elemek* szolgáltak. Ugyanakkor a műfaj koncepcionális hozzárendelése a *mágia és vallás, ráolvasás és imádság* kategóriákhoz, Kapaló szerint jelentősen meghatározza és behatárolja az „interpretatív lehetőségeink” látásmódját és perspektíváját.

James Kapaló részletesen elemzi a magyar népi imádságok *mágiával* és a *ráolvasás* műfajával való kapcsolatát, kifejezetten azt vizsgálja, ahogyan az a magyar néprajztudományban Pócs Éva, Erdélyi Zsuzsanna, Lovász Irén, Tancos Vilmos és mások munkásságában megjelenik. Felhívja a figyelmet, hogy az általánosan elfogadott nézet szerint a műfajok közötti tudományos distinkció gyakran átvágja az *emic* kategóriákat és a „benszülött” tudásra jellemző eredeti struktúrákat.

Tudjuk, hogy az archaikus világképben nem feltétlenül a külső néprajzi, vallástudományi, pláne nem a teológiai műfajok és kategóriák szerint rendeződik a tudás. Belső rendszere nem feltétlenül egyezik a külső műfaji kategóriákkal (gondolhatunk például a népballada műfajára, amelyet ritkán nevez így az a népi énekes, akitől a néprajzos vagy a népzenekutató épp azt gyűjti, rögzíti).

Jómagam a nyelvészeti pragmatika és a kulturális antropológia oldaláról a beszédaktus terminológiája és szempontrendszere segítségével próbáltam megközeleltetni a *ráolvasás* és az *imádság* közti különbséget és hasonlóságot. Mindezek alapján a *Szagrális kommunikáció* című disszertációmban 1994-ben a *mágikus imádság* kategóriát javaslom az archaikus népi imák egy csoportjára.¹¹

Megközelítesemben az *ima* nemcsak textusként, hanem aktusként is értelmezhető, hiszen az ima nem pusztán szöveg, hanem a szöveg kimondásával, a beszéddel végrehajtott *cselekedet*, szertartás. Az az ősi hit tartja fenn, hogy a kimondott szónak cselekvő, teremtő ereje van, az ige valóra válik. A szó mágikus teremtő erejébe vetett hit egyéb archaikus beszédformulákat, műfajokat is életre hívott, ilyen például az *áldás, az átok és a ráolvasás*.

A folklorisztikában már rég felmerült a fenti műfajok összehasonlításának igénye. Elválaszthatóságuk és kapcsolódásuk végigkísérte a kutatástörténetét. Közös eredetből kiindulva fejlődési fokozatot tételeznek fel (Orth, Hampp, Heiler, Pócs É., Voight V.). Ez a nézet már a klasszikus evolucionista antropológia képviselőinek (E. Tylor, J. Frazer) munkássága óta fennáll. E két szélső műfaj a mágikus ráolvasás és a vallásos imádság között helyezkedik el a *vallásos-mágikus áldás és az átok* műfaja. Ezek ugyancsak beszédaktusként működnek, hiszen az előadásban, a performatív akcióban megjelenő szöveg kimondásával végre is hajtjuk az áldást, az átkozást, a ráolvasást csakúgy, mint az imádkozást.

¹⁰ FITZGERALD, Timothy: *The Ideology of Religious Studies*. New York: OUP, 2000.
 FROW, John: *Genre*. London and New York, Routledge, 2005.
 HARRIS, Trudier: *Genre. The Journal of American Folklore*. 108:430, 1995, 509-527.
 Uo., 510.

¹¹ LOVÁSZ Irén: *Szagrális kommunikáció. Kandidátus disszertáció*. MTA kézirattára, D/17. Budapest, 1994.
 Első kiadása: Európai Folklór Intézet, Budapest, 2002. Második kiadása: L'Harmattan, 2011, Károli könyvek sorozat/1, 66-74.

A *rólvadás* kérés, kívánság típusában a kíváncsúnak az utasítás, parancs formája érvényesül, a beszélő – éppen a szöveg tudásának birtokában – felette állónak hiszi magát a betegséghez, démonhoz képest, és közvetlenül utasítja valamire, egy bizonyos dolog elvégzésére. A rólvadásban **A** kényszeríti **B**-t, aki a felszólításnak eleget tesz.

Például: „*Vesszen el!*” Ezt nevezik mágikus viszonynak: **A-B**

Az *áldás* és az *átok* esetében pedig a kérés csak közvetett. Az átok és az áldás esetében **A** nem **C**-hez fordul, hanem **C**-re hivatkozva a befolyásolandó **B**-hez: **A-(C)-B**

Például: „*Isten áldjon meg!*” vagy „*Isten verjen meg!*” Ezt nevezik vallásos-mágikus viszonyoknak.

Az *imában* egy **C** közbenjáróra is szükség van. **A** megszólítja **C**-t és kéri **B** befolyásolására.

Például: „*Mi Atyánk (...), bocsásd meg a mi vétkeinket!*” Ezt az **A-C-B** viszonyt nevezik vallásosnak.

A „klasszikus” imákkal ellentétben a „tisztá” archaikus népi imádságok *nem* tartalmaznak kérést, megszólítást, nem a könyörgés aktusát hajtva végre az imádkozó a szöveg elmondásával. Azért, mert nincs rá szükség. Azért, mert ezek így is „hasznos”, „hathatós”, „erős” imádságok. Hatékonyságuk bizonyítéka a záradékban foglaltatik:

„*Krisztus Urunk maga mondta:*

Szent szó, Szent Beszéd.

*Aki ezt az imádságot este, reggel elimádkozza,
hét halálos bűne megbocsáttatik.”*

A beszédaktustípusok közül ezekre az imádságokra sokkal inkább az *állítás*, a *kijelentés*, a *mege erősítés* és a *tanácsadás* pragmatikai funkciók jellemzők. Pragmatikai szempontból közelebb állnak a rólvadásokhoz. A záradék formailag – a „ha akkor” típusú logikai formula implicit jelenléte révén – sokkal inkább a közmondások bizonyos típusára emlékeztet, például: „*Ki korán kel, aranyat lel.*” Kijelentés, állítás mint tanácsadás. „*Ha korán kelsz, akkor aranyat lelsz*”, vagy „*Kelj korán, és akkor aranyat lelsz*”. „*Ha ezt az imát imádkozod este, reggel, akkor hét halálos bűnöd megbocsáttatik*” vagy „*Imádkozd ezt az imát este, reggel, és akkor hét halálos bűnöd megbocsáttatik*”.

A közmondásokat „csak” az emberi tapasztalat és az ősi törvény hitelesítette. Ezek a népi imádságok isteni, szent hitelesítéssel bírnak: valóban hasznos, erős imádságok, az égi hitelesítés biztosítja őket, az isteni szó, a szent szó a garancia rájuk.¹²

Lássuk, milyen szempontokat tart fontosnak Erdélyi Zsuzsanna a hatalmas imádságanyag rendszerezéséhez. Az alábbiakat már a *Hegyet hágék* 1976-os, 1978-as, de a 99-es bővített kiadás előszavában is közli¹³:

¹² LOVÁSZ: *i. m.* (2011), 66–73.

¹³ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 49, *i. m.* (1999), 23–24.

A) AZ ANYAG KAPCSOLÓDÁSA

I. Funkcióhoz:

szórvány
egyedi

kötött
(liturgikus keretben
egyházi gyakorlat)

jóváhagyott szövegek

alkalomhoz
helyhez
időhöz } kötött, s van-e rítusrendje?

s mint funkció:

általános
közösségi (zárt-nyitott)
(kis-nagy)

kötetlen
(paraliturgikus-szabad-népi
vallásos gyakorlat)

nem engedélyezett,
tiltott, üldözött szövegek

II. Hordozóhoz:

nem: férfi, nő

kor: öreg, fiatal, gyerek

vallás: katolikus (római, görög), protestáns (református, lutheránus), egyéb

foglalkozás: ősfoglalkozások, iparos, kereskedő, egyéb társadalmi rétegek
iskolázottság

III. Területhez, nyelvhez:

falu, táj, országrész, Közép-Európa, Európa, magyar, szórványmagyar, nemzetiségi

környező
nem környező } etnikumok

népköltészet – párhuzamok

magyar
nemzetközi } jelen, múlt

V. Irodalomhoz (írásbeliség):

műköltészet – párhuzamok

magyar
nemzetközi } jelen, múlt

VI. Köztes peremterület:

ponyvairodalomhoz

VII. Terjedéshez, terjesztéshez:

egyén (bárki, szentember, előnékes, búcsúvezető, zarándok, remete)

közösségek (rendek, vallásos társulatok, egyesületek, imaközösségek, szekták)

B) KÖLTÉSZETI KATEGÓRIA:

- I. Műfaj
- II. Név, elnevezés
- III. Tartalom
- IV. Alak
- V. Stílus, vers
- VI. Előadásmód

C) EREDET:

gyakorlat
szöveg
idő
tér } viszonylatában

Színhagyományozás útján terjedt, öröklődött ez a „betéve vót” imádságműfaj. Lé-
vén a népköltés egyik archaikus ága, kapcsolódik mind a magyar, mind a nemzet-
közi folklórirodalom számtalan válfajához: a ráolvasó népének, paraliturgikus népi
színjáték, siralom stb. motívumaihoz és a szokásköltészet több egységéhez: a kán-
táló, köszöntő énekekhez, a lakodalmas s a vallásos néphagyomány főleg ádventi
(Mária-altatók), karácsonyi és nagyheti mozzanataihoz fűződő szokások epikus, lírai
és prózai folklórműfajaihoz.¹⁴

B) KÖLTÉSZETI KATEGÓRIA

I. Műfaj

Műfaját és helyét a népköltészetben *funkció, témahordozó réteg, eredet* szabta meg.
Ezért nevezte eredetileg Erdélyi Zsuzsanna a hagyományegyüttest *archaikus apok-
rif népi imádságnak*. Később az „apokrif” jelzőt a szaktudomány egyes képviselői
mint félrevezető meghatározást megkérdőjelezték, ezért az 1971-es Ethnographia-
tanulmányban már ennek megfelelően módosították.¹⁵

II. Név, elnevezés

Erdélyi Zsuzsanna a kezdetektől figyelmet fordított arra, hogy megismerje az úgy-
nevezett *emic* kategóriákat, kifejezéseket, és ezeket nagy tiszteletben tartotta: „A nép
a legkülönbözőbb módon illeti, írja körül imádságait aszerint, hogy gyakorlata,
mondása kiben milyen képzeteket kelt, mihez kötődik. Így a népi gondolkodás és
nyelv-, illetve szóalkotás szférájából nagyon is jellemző meghatározásokat rögzít-
tettem, és elnevezéseket kaptam. Megpróbáltam ezeket topológiai, etimológiai, törté-
neti stb. elv szerint csoportosítani, de így nem ment. A funkcióhoz tapadó népi
képzetek alapján jártam el.”¹⁶ Azaz a következő szempontok szerint csoportosította
a felgyűjtött anyagot már a *Hegyvet hágék* 1976-os kiadásában:¹⁷

„idő szerint: lefekvő-esteli-esti-hajnali-reggeli-pénteki-bőjti-bőjti előkészítő-
nagybőjti-nagyheti-nagypénteki-harangszó-ima stb.;

téma szerint: paradicsomi-paradicsomkerti-Gecemányi-kerti-kínszenvedés-fehér
rózsa-hajnal-kokasos-ima stb.;

végző szerint: magán-vénasszony-gyerekkori-családi-cigány-kódus-szekta-görög-
saját-magunk szerkesztette-magunk szötte-„nem köz”-ima; öregek-kisgyerek-írás-
tudatlanok-„régí hívek” imája; közhasználatra való imádság stb.;

személy szerint: Jézus-Szent Ágoston-Szent Margit-Szent Rozália-Szent Rókus-
Szent Bernát-Pió pápa imája; Úrjézus Krisztus imádsága, pápaimádság; Bagu Márton
szerkesztette ima; majd a kötött elnevezésű Mária álma stb. Jellegében ide tartozik
a Hét mennyei szent záruk, Hét lakat, Mennyei kincs, az Aranymiatyánk nagyheti

---

¹⁴ ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 28–29.

¹⁵ Uo., 32.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 31–32.

imája és egyéb „szent levelek” és „szerkesztett”, ponyván terjedő, folklorizált imádságok sora is;

jelleg szerint: régi-rígisíges-régiségi-régenyi-legszebb-rémségesen szép-óriás szép-hátullaszip-cifra-különös-különleges-fájdalmas-szenvedéses-magányos-lelki-lelkileg végzett-házi-házilag végzett-mellék-mellékes-pap nélküli-nem templomi-nem valóságos-kitalált-légbű szedett-mennybű szállott ima; sugallmány, hallásbú-hallo-másbú-magam fejbű-anyám fejbű-szent öregtű, illetve néptű tanu't-istoriai-szedett-összeszedett-összeszőtt-összekovácsolt-összeragasztott-ragadék-csibe-illen-ollan-összevissza-babonai-szeriben mondandó imádság;

hatás/fogantatás szerint: ajánlatos-hathatós-szívre ható-hasznos-szép-erős-jó-borzató üdvös-legdicsőségesebb-bűnbocsánati-megnyugtató stb. ima; betegnél, hal-dokló mellett, jó meghalásér', boldog halálér' üdvözülésér' való imádság.

Megjegyzendő, hogy az ima és az imádság között nem tesznek különbséget. Öntudatlanul talán ünnepibbnek, súlyosabbnak érzik az imádság megjelenését. [...] Az imádság történeti értékű (lásd Halotti beszéd), s a kolostori irodalomban is *ymacza-agh, ymadsagh, Imadsag* stb. vagy az oracio kitétel van.”¹⁸

III. Tartalom

„Erősen vegyes tartalmú műfajnak” tartja Erdélyi Zsuzsanna az archaikus népi imádságok hatalmas halmazát, aszerint, hogy a százados szellemi lecsapódásban miként érvényesült a népi szelekció, és mit szűrt ki a közösségi emlékezés. Az egyéni és a közösségi emlékezés csakúgy, mint az egyéni és közösségi vétő szelekciója nagyban befolyásolja a ma elérhető imádsápanyagot.

„Mind az egyéni vélekedések, mind a magyar és az európai hagyományanyag tanúsága szerint a krisztusi szenvedés és a Mária-fájdalom leginkább alkalmas az imának tulajdonított *transzcendens erő fokozására*, tehát az »üdvös«, a »hasznos« ítélet kialakítására. Ennek megfelelően imádságaink középponti témája a szenvedés, azaz a szenvedéstörténet mozzanatai, [...] ezek lesznek témamagjai is.”¹⁹ Az áldozat eseménysorának földidézése – elmondása – valamelyest a Golgota-dráma közvetlen részesévé teszi az imádkozót.

A legtöbb ima *felajánlással kezdődik*, amelynek magyarázatát egyik palóc adatközlőm – kissé gyermekdeden – így adta: „Mikor valaki hozzáfog imádkozni, az imádságot nem ajánlja fel senkinek, akkor az angyalkák nem tudják hová vinni az imádságot. Azt várják, hogy hová vigyék, kinek adják?” (Nógrádmegyer, B. J.-né, 1922.)²⁰

IV. Alak

„Az imák szerkezete általában *hármás* tagoltságú. *Lírai* természetű, személyt-szituációt megjelenítő *kezdőképpel* indul a szöveg, amelyben a középkori látomásirodalom egy-egy motívumának folklorizált eleme is megtalálható. Általában a fényszimbolika: *egyház-Nap-Krisztus-hajnal-Mária-ádvént* stb. kánoni és apokrif jelképrendszerében mozog. [...]

¹⁸ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 32.

¹⁹ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 33.

²⁰ Uo.

A középrész a szenvedéstörténet valamely fázisának epikus-dramatikus megjelenítése.

A befejező rész, az úgynevezett záradék tömör, objektív hangú, semmi sincs benne az előző részek jellegéből. Meghatározza az ima végzéséért járó lelki hasznot, kegyelmet, üdvöt, [...] ez hitelesíti a szöveget. [...] E hármas tagoltság nem mindig van jelen. Középkori énekek, himnuszok, epikus hagyományokat hordozó imádságok vagy rövid imák esetében eltűnhet.”²¹

25 év múltán, 1999-ben pedig így ír a műfaj szinkretikus voltáról, eredetéről és szerkezeti sajátosságairól: „Gondolok továbbá a középkori keresztény misztika jelképrendszerrel keveredett pogány kori kozmikus jelképekre, a képi megjelenítés látomásos világára, amely egyszersmind a magyar népköltés fontos elemét, a természeti kezdő képet is »behozza«, mégpedig ugyanúgy: szövegindító helyzetben. E lírai jellegű kezdő képsort követi az epikus-dramatikus középrész, amelyhez aztán csatlakozik a már említett tömör, tényközlő záradék, megadván a szövegek jellemző szerkezeti fölépítését, általában hármas tagoltságát, és megadván az imádság-műfaj *lyrico-epico-dramatico* jellegét.”²²

C) EREDET

„A bonyolult szövegegyüttes eredetéről csak úgy tudok szólni, ha a szövegeknek nemcsak *filológiai*, hanem *etno-pszichikai vizsgálatát* is értem” – írja már az 1976-os kiadás előszavában.²³ Ez a hozzáállás mutatja, hogy a látszólag alapvetően filológiai típusú folklorisztikai megközelítése ellenére Erdélyi Zsuzsanna nagyon nyitott volt a kezdetektől a szövegek funkcionális, gyakorlati, kontextuális megközelítésére is. Ezért is értékelt és fogadta el később fiatalabb követőinek, tanítványainak későbbi antropológiai, pragmatikai, pszichológiai szempontú kutatásait.²⁴

„A szövegek eredetkérdésénél vizsgálnunk kell a *hordozó funkció eredetét* is. Az *imádságok mint szövegegységek filológiai témául szolgálnak*. De mint funkcióelemek, az *emberi magatartás ősi és örök, napjainkig is érvényes megnyilatkozásai*. Néplélektani szempontból közösségi, bár egyénileg végzett védekező és bajelhárító gyakorlatok, melyekhez az ember magárahagyottságában, félelmében folyamodik. A természeti erőknek vagy földi hatalmaknak kiszolgáltatott ember maga fölé vetített felső erőkhöz fordul, és szóval, mozdulattal befolyásolni igyekszik őket. *Tehát minden imádság – jól tudjuk – szómágia*, a szó bűvös erejébe vetett hit. Az ember és az istenség-isten közötti érintkezés egyik eszköze.”²⁵

E fenti és az alábbi gondolatok egyaránt jelzik, hogy Erdélyi Zsuzsanna egyrészt az imádságok *mágikus*, teremtő funkciójáról beszélt, azaz funkcionálisan egyben

---

²¹ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 34.

²² ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 782.

²³ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 37.

²⁴ ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 790–793.

²⁵ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 39.

látta a szó teremtő erejébe vetett hiten alapuló mágikus és vallásos beszédműfajokat, másrészt saját terminológiájával ugyan, de valójában az imádságok *szakrális kommunikatív* funkciójáról beszélt. „Az imádkozás ugyanis az embert egy másik létszférába emeli, azaz az imádkozót az ima ereje-sodrása a tudati lét egyik fokáról a másikba lendíti át. Átlendíti, és ezzel lehetővé teszi az ember-isten közvetlen kapcsolatot.”²⁶

A gyűjtései alapján feltárt akkori, a XX. század második felében is élő imagyakorlat eredetéről szólva megállapítja 1976-ban: „Elemi az ősi szakrális praktikákhoz éppen úgy elvezetnek, mint a kereszténnyé váló magyar nép templomi és templomon kívüli, századokon át folytatott vallásos tevékenységéhez. Tehát az imádkozás: felső hatalomhoz fordulás, *ősi mágikus és keresztény-misztikus* tendenciáit, tudati formáit kivetítő imaanyaga szövegeinkben is *e kettősséget mutatja. Egyformán hozza* – még ha a keresztény jelleggel ködösíti is el, vagy teljesen átkeresztelten jeleníti is meg – a pogány népi lelkiség éltette gyakorlat *mágikus* szőállományát és az *egyház* századokon át kialakult kifejezés- és szókészletét.”²⁷

A magyar népköltészetre jellemző szóbeli áthagyományozódással évszázadokon át egymásra rakódott, fennmaradt szinkretikus tudatformák és szövegfordulatok sokszínűsége, többretegűsége ezért jelentett hihetetlenül nagy feladatot a népi imádságok élő gyakorlatát és elmondott szövegeit vizsgáló kutató számára. Ahogy ő fogalmazott: „Ezért bonyolult és szétágazó, sokszor megoldhatatlannak tetsző kérdés ez összekuszált, egymást átfedő szóhalmaz szövegi eredetét felderíteni, és a motívumegységeket egykor magukba foglaló összövegeket kihámozni.”²⁸

A *Hegyet hágék* valamennyi kiadásában következetesen és változtatások nélkül az alábbi csoportosítás szerint közölte a rendelkezésére álló, saját maga vagy mások által gyűjtött magyar nyelvű szövegek közül válogatott és közreadott imádságokat:

„I. Kevert *tudatformájú-funkciójú* szövegek (pogány-keresztény)

- a) Ráolvasás
- b) Ráolvasás + archaikus imamotívum
- c) Védekezés, bajelhárítás
- d) Védekezés, bajelhárítás + archaikus imamotívum

II. Egyértelműen keresztény *tudatformájú-funkciójú* szövegek (a szenvedéstörténet mozzanatai szerint csoportosítva)

- a) Mária keresi Krisztust
- b) Pilátus-jelenet
- c) Golgota-szenvedéskép
- d) Krisztus-Mária-párbeszéd
- e) Halál-gyász
- f) »Feltámadás«

²⁶ Uo., 40.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

III. A középkori egyházi irodalommal *kapcsolatot mutató* szövegek

IV. Egyéb vegyes szövegek

V. Függelék. Kántálóénekek

Az anyag rendezése eleinte reménytelen feladatnak tűnt. Az egymásba folyó motívumok, összeolvadt szövegelemek ilyen tömege – úgy tetszett – nehezíti az áttekintést, és megvétőz bármilyen szempont szerinti *rendszeralkotói szándékot*: *személy, kezdőkép, funkció, történetiség, eredet* stb. A jelenleg kialakított »rend« talán *alkalmas lesz, egyelőre e kaleidoszkópszerű »hagyományegység« felparcellázására bizonyos témamagok központi helyzetűvé emelésével.*²⁹

Erdélyi Zsuzsanna csoportosításának fő szempontja az első csoportban a *tudatforma* (pogány-keresztény), míg a másodikban elsősorban a *tematika* és a „vezér”-*motívum* (Pilátus-jelenek, halál-gyász). Az ötödikben pedig már *formai*, illetve *funkcionális* (kántálóénekek) szempontok érvényesülnek.

„Az *első csoportba* soroltuk a még *ősi tudatformákat* eláruló szövegeket. Ezekben leplezetlenül jelenkezik az egykori *mágikus tendencia* (a) csoport], részint kevert formában (b) csoport], vagy már teljesen az egyház felségjelvényével ellátottan, jobbára védekezés, ördögűzés – *exorcium* – formájában (c) csoport], vagy ezen elemek és tiszta imamotívumok keveredésében (d) csoport]. *E logikai sor bizonyos mértékig genetikai, történeti és mentális/tudati fejlődést is érzékeltet.*

A *második csoportba* helyeztük a *szenvedéstörténet egy-egy szakaszát hangsúlyozó* imádságokat. E szakaszok a középkori liturgikus dráma eseménysorának megfelelő részeit is kivetítik, de mint a *krisztusi véráldozat történésmozzanatai*, eltérőbe juttatják a hozzájuk kapcsolódó *mágikus-misztikus képzeteket.*

A *harmadik csoportba* tettük a régi magyar egyházi/vallásos irodalommal érintkező, legalábbis annak *szellemét lehelő* szövegeket (például Mária álma).

A *negyedikbe* pedig az *egyéb, azaz sehová sem illeszthető* vegyes imádságok kerültek.”³⁰

Erdélyi Zsuzsanna kitarzott emellett a csoportosítási rend mellett a kezdetektől végig, annak ellenére, hogy az első szövegközlésekkor fenntartotta egy későbbi módosítás lehetőségét: „Megjegyzem, hogy a jelen csoportosítást *sem tartom véglegesnek.* Lehetséges, hogy a gyűjtemény végső rendezésénél még árnyaltabb beosztást fogok kialakítani, melyet *talán motívumkörök alapján érhetek el.* A mindenkori átfedést még így sem kerülhetem el. Ilyen típusú szöveg-hagyománynál ez kivédhetetlen.”³¹

Nagy kérdés volt az is, hogy mik legyenek a gyűjtések során felszínre került hatalmas imaanyag, valamint a mások által gyűjtött és már publikált, vagy számára első közlésre átadott imádságok közreadásakor a *válogatás szempontjai.* Ezekről a szempontokról így ír: „Célunk az anyag *minél teljesebb bemutatása* mind nyomon követhető *történeti fejlődésében,* mind pedig *terjedési körében, típusmotívum-gazdag*

---

²⁹ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 49; *i. m.* (1999), 49.

³⁰ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 50; *i. m.* (1999), 50.

³¹ Uo.

ságában. [...] E válogatásnál a szövegek sorsa is esetleges volt. Néhány egyértelműen előre kívánczó imádságtól eltekintve jóformán bármelyiknek jussa lett volna a megjelenésre. Ugyanis mindenik mond, és ezzel tolmácsol valamit, ezért szót kér. Szót kér költői szépség, nyelvi archaizmus, történeti, teológiai, folklorisztikai elemek alapján vagy néplélektani tényezők révén. Már az első munkálatok idején világossá vált, hogy a szövegek nem elégednek meg a rövid bevezetővel. Filológiai jegyzeteket is igényelnek, és igénylik az adatközlők lelki-szellemi háttérének felvázolását is. Ahogy a népdalnál a szöveg és a dallam elválaszthatatlan, ugyanúgy tartozik össze az imádság és az azt szülő/mondó lelkiség, gondolkodás, tudatvilág.”³²

Tehát a válogatás a teljességre törekedett a legkülönbözőbb szempontokból, ezenkívül a szépek, archaikusnak, folklorisztikai és más szempontokból értékesnek vélt szövegek előnyt élveztek a válogatásnál. Itt mutatkozik meg az is, hogy a *Hegyet hágék* kötetek egyik legnagyobb értéke, a filológiai és élettörténeti háttéradatolás és jegyzetelés, hogyan és miért került a kötetekbe az egyes szövegek közlése után. Ezek minden esetben nagyon fontos és hasznos kiegészítői a pusztán szöveggézésnek, hisz sok esetben az imamondó ember pragmatikai, személyes élettörténeti, lélektani kontextusába, máskor az egyéb hasonló szövegek filológiai kontextusába helyezi a közölt imádságokat.

Az imádságszövegek táji megoszlásának, dialektusainak külön bemutatására tudatosan nem került sor, mert a szerző szerint „nem lehet tájilag tagolni, szétparcellázni ezt az országszerte jelentkező hagyományt, népünk folyamatos szellemi örökségét...”³³.

Az egyes típusmotívumok jellemző előfordulási területei azonban néhol kirajzódnak a következők szerint: „Nincs lehetőség az egyes típusmotívumkörök részletesebb ismertetésére, alakulás, táji megoszlás, terjedés, sőt specifikumok vizsgálatára sem. [...] A köszönés-, köszöntésmotívum-típusú szövegek elsősorban Észak-Magyarországon kerültek elő. Ezzel szemben az ún. *Pilátus-jelenet*, mely a vallásos színjátás emléke, az ország majd minden vidékén megtalálható. Szintén országosan és változatos szövegezésben jelentkezett a középkori egyházi költészet népszerű ágának, a *Mária-siralom*-műfajnak egyik-másik eleme, főleg az *együttszenvetés-együtthalás vágya*, az ún. *compassiomotívum*.”³⁴

A *Hegyet hágék* kötetébe rendezett és publikált szövegek tehát *eredet, forma és funkció* alapján alapvető hármasságot mutatnak. „Szövegileg egymásba folyó archaikus műfajainknak” nevezi Erdélyi Zsuzsanna a ráolvasások, az apokrif imádságok, a kántáló énekek műfaját. [...] Itt érintkezik az apokrif imádságot a szláv-román ráolvasó- és a román kolindaköltéssel. Ez alkotja tehát a szerző tudatos elgondolásai alapján a kötetek alapvető szerkezeti vázát is: „S ezt a hármasságot szeretném kifejezésre juttatni a jelen kötet szerkezeti tagolásában is. Bevezetőül ráolvasókat közlök, befejezésül pedig a Függelékben a magyar kánta, azaz kántálóénekeink

³² ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 51; *i. m.* (1999), 51.

³³ ERDÉLYI: *i. m.* (1976), 52.

³⁴ Uo., 55.

anyagából mutatok be néhányat. Először az énekehangba átmenő, sőt énekelt imádságokat, majd a szövegileg kötődő kántálókat, illetve énekeket.”³⁵

A *Hegyet hágék* első somogyi kiadása, a kis *Hegyet hágék* 1974-ben 224 oldalon 137 szöveggel 1976-ban és a nagy *Hegyet hágék*... 772 oldalas kötete 251 szöveggel, majd 1978-ban újranyomásban is megjelent, és huszonöt év múltán, 1999-ben a *Hegyet hágék* [...] harmadik nemzedéke, a bővített óriáskötet is megjelent. Ez az új kiadás „fölfelé építkezik, fölfelé bővül”, vagyis a meglévő szerkezeti vázba és alapra helyezett újabb 70 szöveget. Összességében 321 imádságot közül 1100 oldalon. Az anyag elrendezésének eredeti szerkezete az utolsó kiadásban sem változott.

A válogatás szempontjairól az új, bővített kiadásban Erdélyi Zsuzsanna azt írja: „Úgy kellett válogatni, hogy az általános vonások mellett az egyedi jegyek is érvényesülhessenek. Ne maradjanak ki különös poétikai-stilisztikai fordulatok. [...] Ugyanakkor legyenek benne olyan szó- és gondolatalkatok, amelyeket a finnugor ősköltészet alapjelenségei körébe sorolunk, és így hagyománybeli jelenlétük a magyar költői gyakorlat távoli időszakát idézi. Gondolok itt a betűrím: az alliteráció: asszonancia, a gondolatpárhuzam: parallelizmus, a szótőisméltés: figura etymologica, a szóhalmazos, -túlzás: hyperbola stb. formációira, nemkülönben az archaikus igealakok feltűnő gyakoriságára, a kódexekből kicsengő, sokszor velük azonos, sokszor hozzájuk hasonló nyelvi képződményekre.”³⁶

Megmutatkozik a nagytekintélyű egykori nyelvész, a Kruzsok tagjainak: Paizs Dezső, Bârczi Géza, Tompa József és mások háttérben meghúzódó, akadémikus támaszként érződő hatása még az 1999-es kiadás szerkesztési, válogatási szempontjainál is. Míg tehát a szövegek válogatását mindvégig a nyelvészetileg, folklorisztikailag értékesnek, esztétikailag szépnek, poétikai, stilisztikai szempontból különösnek tartott mértékek vezérelték, a közölt szöveganyag szerkesztését, csoportosítását pedig még az 1999-es kiadásban is főleg *motivikai és funkcionális* szempontok irányították.

„Az archaikus népi imádságműfaj szövegállománya [...] bizonyos *motívumaiban* érintkezik a ráolvasó-gyógyító imádságokkal, valamint a kántáló-köszöntő énekekkel. [...] E *motívumok* fölbukkannak mind a bajelhárító-védekező, úgynevezett defenzív formákban, mind a krisztusi szenvedést megjelenítő s ezzel lelki javakat, kegyelmeket biztosító toposzokban. [...] A népi imádságok még a XX. század végén is jól mutatják azt a szinkretikus köznépi tudat- és képzetvilágot, amelyben pogánykori/őshitbeli és keresztény tartalmak együttesen mutatkoznak. [...] Öregeink mélységes hittel »használják« gyógyító imádságaikat, s ugyanezzel a mély hittel végzik esti, reggeli, pénteki stb. imáikat is. A különbség csak a cél: a gyógyító imádság másra irányul, máson kíván segíteni Isten megidézett ereje által, az egyházi viszont magára az elmondóra irányul, annak testi-lelki javát kívánja szolgálni.”³⁷

Lényeglátó a szövegmondás céljában keresni a szövegek közti fontos különbségek okát. De nagyon különösnek tarom itt Erdélyi Zsuzsanna szóhasználatát. Hisz

---

³⁵ Uo., 58.

³⁶ ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 781.

³⁷ Uo., 786.

hát épp, hogy nem egyházi, hanem népi imádságról beszélünk. Talán az első csoportba a ráolvasást, a gyógyító szövegeket, míg a másodikba az archaikus népi imádságokat és az egyházi imákat akarhatta tenni, és feltehetően véletlen elírásról lehet szó. Ebből a gyógyító szempontból a határ a beszélő másikra és önmagára hatása tekintetében valóban egy csoportba sorolható az archaikus népi imádság az egyházzal, és ez megkülönbözteti őket a ráolvasásoktól. Hisz a gyógyító ráolvasás másra irányul, míg az imádságok – az archaikus népi és az egyházi egyaránt – az elmondó testi-lelki javát szolgálja: „Aki ezt az imádságot este, reggel elmondja, megüdvözülni.” Vagy: „Bocsátsd meg a mi vétkeinket!”

A gyógyítás képessége, kötelessége és lehetősége valóban kulcsa lehet annak, hogy megértsük az archaikus bajelhárító szövegek, ráolvasások és gyógyító imádságok szinkretikus összekapcsolódásának és természetes fennmaradásának okait. Itt keresendő a gyógyítás és a szakrális kommunikáció közti ősi kötelék magyarázata is.

Erdélyi Zsuzsanna így fogalmaz: „Az imádkozó egyrészt a fizikai lét szintjén kéri az égiek támogatását az ártó-rontó erőkkel szemben a maga és családja, állatai és terményei számára, másrészt a lélek szintjén igényli a segítséget a Gonosz, a Sátán ellenében. [...] Ez a kettős cél vezeti gyógyító öregeinket. [...] A népi fölfogás szerint az, akinek Isten megadta a gyógyítás képességét, vétkezik, ha nem gyakorolja azt beteg embertársai, netán állatai érdekében. [...] Ezt a tudást ki kellett érdemelni, és megszerzevén, át kellett örökíteni. Isten nevében és az ő átruházott erejével, »pecsétjével« tették rá a betegre a »szép imádságot«, elmondván háromszor, hétszer, kilencszer.”³⁸

Visszaértünk a dolgozat címéhez: vallás és mágia, ima és ráolvasás, valamint a dolgozat elején említett belső és külső kategóriákhoz, az *emic* és *etik* nézőponthoz és az ebből is következő különböző műfaji határokhoz. Erdélyi Zsuzsanna fontosnak tartja kijelenteni, hogy „a nép tudatában az imádság és a ráolvasás azonosítása szinte természetes, hiszen mindkettő eredete a szó különleges, a természetfölötti hatalmak befolyásolására is alkalmas erejébe vetett hit. [...] A paraszti létben a ráolvasás valójában szómagia, szavakkal való varázsolás, vagyis a nép emberre, állatra, növényre, terményre egyaránt irányuló gyógyító, bajelhárító, védekező tevékenységének a szó bűvös erejébe vetett hit az alapja”.³⁹

Pócs Éva így fogalmazta meg a ráolvasás szempontjából ezt a jelenséget: „Az ima és a ráolvasás azonos szituációkban, azonos célra és módon való használata törvényszerű velejárója volt az európai parasztság szinkretikus világméskének, melyben vallás és mágia a kereszténység felvétele óta párhuzamosan egymás mellett élt, gyakran szorosan összefonódva.”⁴⁰ Az említett beszédformulák és folklórműfajok formai és tartalmi összekapcsolódásáról így ír: „Különösen a magas szervezetségű, bonyolultabb ráolvasásokra jellemző, hogy egyazon szöveg is tartalmaz formailag és tar-

³⁸ Uo.

³⁹ ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 796–797.

⁴⁰ PÓCS ÉVA: *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások.* Budapest, Helikon Kiadó, 1986, 244.

talmilag ráolvasásnak, valamint imának, áldásnak vagy átoknak tekinthető szövegelemeket.”⁴¹

Saját kutatási tapasztalatai mellett nemcsak Pócs Éva, hanem Tácsos Vilmos és mások vonatkozó megállapításait is figyelembe véve Erdélyi Zsuzsanna minden kétséget kizáróan leszögezi: „A népi gondolkodás nem tesz különbséget, amiképpen ezt a gyűjtések is mutatják, szerinte a ráolvasók éppen olyan »szép« imádságok, mint a krisztusi szenvedést földidéző »szívre hatós« imák.”⁴²

A népi imádságok csoportosításánál s valamiféle tagolásuk kialakításánál éppen ezek az átfedések, belső mozgások okozták a gondot, s juttatták el Erdélyi Zsuzsannát végül ahhoz a fent bemutatott szerkezeti felépítéshez, amelyet a *Hegyet hágék* kötetek mutatnak. „A tudati fejlődés menetébe helyeztem el a *mágikus világképet* közelünkbe hozó ráolvasó és védekező-bajelhárító imádságokat, majd érzékeltetve az átmeneti fázisokat, eljuttottam a *misztikus világkép keresztény tartalmaig*, képzeteiig.”⁴³

A *Hegyet hágék* utolsó, bővített, 1999-es kiadásában a folyamatosan megújulni képes önkritikai, önreflexív kutatói magatartásának, az eltérő *emic-etic* nézőpontok tudatosításának, az antropológiai irodalomban „benszülött nézőpontként” elhíresült szempont⁴⁴ tiszteletben tartásának adta újabb egyértelmű jelét: „*Ma már tudom, hogy a filológia szempontjai nem azonosak a nép fölfogásával. Ami szerinte összetartozik, azt nem szabad szétszabdalni. Az úgy szent, ahogy van, ahogy a népi gyakorlat kialakította.* Hogy ez mennyire igaz, bizonyítja az alábbi okos írás, amelyet most teljes egészében közreadok:

A postabélyegző szerint 1995. február 8.

»Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!

Tisztelettel!

Erdélyi Zsuzsanna, Néprajzkutató!

Nagyon szépen köszönetet mondok hogy aszt az ősrégi imádságomat leköszvetítették, a Reményben. Az ima kezdete Mikor ül vala a Boldogságos Szűz Mária a Paradicsomkertjébe! Nagyon szeretném ha az ima folytatását is megírnák. Mert ha valaki meg akarná tanulni így lenne egészségében, kedvesebb az ima. Mert így az ima csak addig szól, mint a pólyabéli gyermek, mert az Úr Jézus aszt mondta, hogy könnyebb a tevének át menni a tű fülén, mint a gazdagnak bejutni az Isten országába. És tovább folyik az ima. Názáretben van egy mustromfa, kívül aranyos, belül irgalmas! Ebben mondanak, hétszer hét szent misét. Ez olyanfa amibe lehet szent misét is mondani. Erre az Úr Jézus szavait idézem ismét. Döntsétek le a templomot és én harmadnapra föl építem aszt. De ő eszt a templomot a saját testére mondotta. Megölték gyalázatos halállal, és dicsőségessen,

---

⁴¹ Uo.

⁴² ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 801.

⁴³ Uo., 809.

⁴⁴ GEERTZ, Clifford: „From the Native's Point of View”. *On the Nature of Anthropological Understanding*. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* Vol. 28., No. 1., October 1974, 26-45.

Föltámadott! ép testben, lélekben! Mivel Szent Lukács a Kálváriára küldötte két lator között van fölfeszítve ecettel epével, itatják, Tövissel koronázzák. Itt jön aki eszt az imádságot este lefektébe, reggel felkeltébe, elmondja, ki lessz neki a Mennyország ajtaja nyitva. De még nem ért véget az ima. Minden embernek van őrangyala ehhez is kis fohász. Édes őrangyalkám, szépen kérlek vigyázz reám. Légy vezérem, hogy még élek mindig jó és jámbor legyek. Holtom után vezess be a Jó Istenhez menynekbe. Itt ért véget az ima, Észt szépen megkérem önöket tegyenek kérésemnek eleget! Köszönöm szives megértésüket.
Maradok Tisztelettel Hangya Lujza. 94359 Garampáld, h. sz. 124.«

Hangya Lujza teljességérzésén esett csorba, amikor a *filoszmérlegetés folytán csak a nagyon ritkának ítélt imádságot közöltük*. A legtöbb helyen ez a típus önmagában is megállja a helyét, de Garampáldon, pontosabban a »felnevelő nagymama« gyakorlatában ehhez még két motívumegység fűződött, s számukra így volt egész. Ehhez ragaszkodik Hangya Lujza, s igaza van. Mi viszont helyszűke miatt nem közölhattuk a hosszú s a ponyvai terjesztés folytán ismertebb szöveget⁴⁵ (amelyet a 63. számú imákban megtalálunk).

Az eddigiekben láthattuk, melyek voltak Erdélyi Zsuzsanna munkásságában a népi imádságszövegek válogatásának, rendezésének, szerkesztésének, csoportosításának állandó és megmegújuló szempontjai a *szövegkiadások* esetén.

Végezetül szót kell ejteni azon válogatás szempontjairól is, ami az imádságok *hangzó* anyagának kiadásakor felmerültek. Erdélyi Zsuzsanna 1990-ben a Hungarotontól lehetőséget kapott, hogy a *Hegyet hágék* kötet imádságainak hanganyagából lemezt készítsen.⁴⁶ Felkért engem a válogatásban, szerkesztésben való közreműködésre. Hónapokon keresztül hasaltam nála a zongora alatt vagy a kissozóban szétterített gyűjtési jegyzőkönyvek között, rongyosra hallgatva a felvételeket, válogatva a legjobbakat, egyeztetve a nyelvi lejegyzések pontosságát és a hiteles adatolást. Aprólékos, fárasztó, de csodás munka volt. Sok hangfelvételt végighallgattam, sok gyűjtési jegyzőkönyvét elolvastam. Óriási anyag tornyosult a lakás különböző zugában. Végül is a bőség zavarát úgy oldottuk meg, hogy dupla lemez született, összesen 65 imádság és ének archív felvételével. A könyvvel ellentétben itt valamennyi közölt imádság és ének Erdélyi Zsuzsanna saját gyűjtése. A gyűjtési anyag sok száz tekercsének, kazettájának sok ezer szövegéből kellett kiválasztani. A lemezekhez írott előszavában ez áll: „Ha a lemezek szövegeit a *Hegyet hágék* megfelelő imádságaival összevetjük, helyenként eltéréseket találunk. Ennek több oka van. Például a gyűjtés során fölvetett változatok közül a lemezre a *legszebben* hangzót tetstem. Nem mindig azt, amelyik a kötetbe került. [...] A szerkesztés a *Hegyet hágék* kötet – vagy ahogy ő nevezte magánhasználatra, a *Hehá* – nyomvonalán haladt. Ha hangzásilag megfelelőek voltak, általában a *Hehá* szövegei kerültek a lemezre, de nem mindig. Az együtthasználat lehetőségének figyelembevételével: ha a könyvben is szereplő imádságoknál megtartottam az ottani címüket, zárójelben föltüntettem az ottani számukat is.”

⁴⁵ ERDÉLYI: *i. m.* (1999), 821–822.

⁴⁶ Hungaroton, 1991.

Itt meg kell jegyezni, hogy okkal róhatja fel bárki a címadással kapcsolatos esetlegességet, következtetlenséget. Van, ahol a *funkció* (*Torokfájás ellen*), van, ahol a *kezdősor* (*Hegyét hágék*) van, ahol a szöveg egy egyedi *motívuma* (*Keresem uccákrú uccákra*) szolgáltatta az adott imádság vagy ének címét a kötetekben és a lemezen is. (Itt megjelennek a hivatásának élő, abba szenvedélyesen belefeledkező kutató emberi szempontjai is. Igen, egy-egy motívum néha annyira megtetszett Erdélyi Zsuzsannának, hogy csupán ez volt az oka annak, hogy intuitíve ez vagy az lett az illető imádság címe a kötetben vagy a lemezen.)

Még bonyolultabb a helyzet az online terjesztésnél. A *Youtube*-on levő cím nem egyezik sok esetben sem a lemez, sem a kötet címeivel. De ez Erdélyi Zsuzsannától független folyamat eredménye, azt hiszem, erre sem ráhatása, sem beleszólása már nem volt. Ment a maga hivatalos, gépiesített útján a technológiai, a gyártási, az adminisztratív folyamat. De legalább megvan, hallgatható, remélhetőleg sokáig megmarad, és ha valaki veszi a fáradságot, össze is tudja vetni a kötetben lévő szöveggel.

A publikált hangfelvételeken bárki hallhatja, hogy az imamondás gyakorlatának megismeréséhez a hangzó anyag mennyit hozzátesz.⁴⁷ Szinte annyival hitelesebb képet, azaz hangot kapunk egy imádságról így, mintha csak a szöveg írott formáját olvassuk. Éppúgy, mint egy népdalról, ha hangfelvételtől halljuk, vagy ha csak a lejegyzésből, a kottából a szöveg alapján próbáljuk azt megközelíteni, megismerni. Az előadás körülményeiről persze a mozgókép és a hangfelvétel együtt adja a leghitelesebb tudósítást. Így tehát a nyelvi pragmatikai dimenzió bevonásával az előadás performatív szempontjait is meg tudjuk ismerni. Mindezek a paralingvisztikai jegekkel, gesztusokkal és nonverbális szakrális kommunikatív megnyilatkozásokkal új, kiegészítő szempontokat hozhatnak a kutatásba, erre hívta fel a figyelmet a nyelvészeti pragmatikai szempontokat is hangsúlyozó 1994-es disszertációm.⁴⁸

E hangzóanyagok élményét és anyagát Erdélyi Zsuzsanna támogatásával beépítettem CD-lemezeim anyagába is. Felhasználtam ezekből az énekekből, imádságokból a Fellegajtó, az Égi hang, a Belső hang és a Női hang lemezeimen is. E legutóbbi lemezt 2017-ben, csakúgy, mint a *Szagrális kommunikáció* könyvem második kiadását 2011-ben, tiszteletem és hálám jeléül Erdélyi Zsuzsanna emlékének ajánlottam.

⁴⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=Kt7TfAyRs5g>
Ontóimádság, *Hehá 1.* = *Egy csöpp véribű*, Berkes Józsefné Golovics Etel, 1880. Zselicszentpál, 1971. *Hehá 1.* I/1.
<https://www.youtube.com/watch?v=ANDVnzzWpb4>
Hegyét hágék (első sor) című imádság, Benke Jánosné Benedek Rozália 1906. Diószén, Szárász, 1970. *Hehá 97.* II/3.
<https://www.youtube.com/watch?v=COekw3jeNRQ>
Hasznos ima a hideglelés ellen, Kősziklák repednek. Molnár Sándorné 1896. Kistelek, Csongrád, 1972. *Hehá 14.* I/2.
<https://www.youtube.com/watch?v=CvJVYhcsx-g>
Kú küszöbje. Ki ez a ház. Antalovic Istvánné Rohán Anna, 1903. Patosfa, Somogyiad, 1972. *Hehá 41.* I/3.
<https://www.youtube.com/watch?v=OdDDpQSuMVw>
Én lefeleksek én ágyamba (palóc). Péli Andrásné Hajdú Maris, 1886. Ipolyszalka, Ipolyszakállas, 1973. *Hehá 124.* II/3.
<https://www.youtube.com/watch?v=PX75DYG35AA>
Én felkelék. Oh hol voltál. Simon Ferenc Józsefné, Fazekas Ilona, 1894. Lészped, Mekényes, 1970. *Hehá 162.* II/4.

⁴⁸ LOVÁSZ Irén: *Szagrális kommunikáció. Nép imádságok pragmatikai, antropológiai megközelítése. Kandidátusi értekezés*. MTA Kézirattára D/17, 161.11994, *Szagrális kommunikáció*. Budapest, EFI 2002, L'Harmattan, 2011, 66-74.

Bibliográfia

- BÁLINT Sándor: *Népünk imádságai* = Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, Budapest, 1937.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. Ethnographia*. LXXXII, 1971, 343–363.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtöt lépék*. Szerk. KANYAR József, Kaposvár, Somogyi Almannach 19/22, 1974.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest, Magvető 1976, 1978.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok 1–2*. Hungaroton, SLPX 14118, 1991.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*. Harmadik, bővített kiadás, Pozsony, Kalligram, 1999.
- FETTICH Nándor: *Vallásos jellegű varázsszövegek a magyar néphitben. Ethnographia* LXXXII, 1971.
- FITZGERALD, Timothy: *The Ideology of Religious Studies*. New York: OUP, 2000.
- FROW, John: *Genre*. London and New York, Routledge 2005.
- GEERTZ, Clifford: „From the Native's Point of View”. *On the Nature of Anthropological Understanding. Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* Vol. 28., No. 1., October 1974, 26–45.
- HARRIS, Trudier: *Genre. The Journal of American Folklore*, 108:430, 1995, 509–527.
- KAPALÓ, James. A.: *Text, Context and Performance. Gagauz Folk Religion in Discourse and Practice*. Leiden: Brill, 2011.
- KAPALÓ, James. A.: *Genre and Authority in the Genesis of Charm and Prayer. Incantatio*, 2011, 1. http://www.folklore.ee/incantatio/Incantatio_2011_1_Kapalo.pdf (2018. 7. 26.)
- KÁLMÁNY Lajos: *Szeged népe III. Szeged vidéke népköltése*. Szeged, 1891.
- LOVÁSZ Irén: *Szagrális kommunikáció*. Budapest, Európai Folklor Intézet, 2002.
- LOVÁSZ Irén: *Fellegajtó CD*. Hungaroton Classic, HCD18271, 2005.
- LOVÁSZ Irén: *Égi hang CD, Gyógyító hangok/I*. Siren Voices, SVCD01, 2006.
- LOVÁSZ Irén: *Belső hang CD, Gyógyító hangok/II*. Siren Voices, SVCD01, 2007.
- LOVÁSZ Irén: *Szagrális kommunikáció*. Második kiadás, Budapest, L'Harmattan – Károli Könyvek, 2011.
- LOVÁSZ Irén: *Vallásfogalmak a kulturális antropológiában és a vallástudományban az utóbbi évtizedekben = A vallásfogalmak sokfélesége*. Szerk. KENDEFFY G. – KOPECZKY R., Budapest, KRE – L'Harmattan, 2012, 17–28.
- LOVÁSZ Irén: *Női hang CD, Gyógyító hangok/III*. Siren Voices, SVCD06, 2017.
- PIKE, Kenneth: *Language in Relation to a unified theory of the structure of human behavior. The Hague*. 1954, 1967.
- PÓCS Éva: *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások*. Budapest, Helikon, 1986.
- PÓCS Éva: *Ráolvasás = Magyar néprajz V*. Főszerk. VARGYAS L., Népköltészet, Budapest, Akadémiai, 1988, 633–691.
- TÁNCZOS Vilmos: *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Csíkszereda, 1999.

Fehér Anikó

A lélek kenyere

Imádkozási szokások a XXI. században

„A test olyan, mint a forgószelel. Forog a világ, és talán valami magfélé, vagy erőfélé van a földi életben, újra kap ezekből a lelkekből. Éltük, feldolgoztuk, továbbadtuk.” (Adatközlő, 94 éves)

„Az ima szerintem őstény. Sajátos, egészen különálló valami. Mással sem azonosítható, másból le nem vezethető. Mint ilyen, hozzátartozik az Istenben hívő ember mivoltához. Belső szükséglet számunkra, akiknek vallásunk van. Megtapasztaljuk, hogy ha nem imádkozunk, valami csonka marad bennünk. Nem vagyunk kerek emberek.” (Sík Sándor)

„Nem imádkozhatunk egész nap, de meg sem szokhatunk a mindennapi szürkeségtől, mert úgy is magunkkal vinnénk azt mindenüvé. Életutunkat csak a mindennapok ügyeivel és kötelezettségeivel járhatjuk. Meneküléssel nem orvosolhatjuk a köznapi-ságot.” (Karl Rahner)

Az ima jelentősége és szokása időről időre változik. Ma is imádkozik az, aki hisz ennek a cselekménynek az erejében, pontosan ugyanúgy, ahogyan ezer éve tették az akkor élők. Ugyanolyan szavakkal és ugyanolyan pózokban. Viszont kötelező jellege lazult az idők folyamán – a mindennapi életet élő ember életében –, illetve módja, szokásrendje sokszínűbb, változatosabb lett. Az ima az ember és az Isten kapcsolatának legbensőségesebb megnyilvánulása, amelyet az emberiség történetében a különféle kultuszok, vallások kanonizáltak ugyan, de maga az imádkozás az emberiség ösztönös, spontán szükségletét elégítette ki éppen úgy, mint a vallás.

Sík Sándor pap-költőt idézem: „Mi hát voltaképpen az ima? Szent Ágostonnal felelek: »Mentis ad Deum affectuosa intentio«, a léleknek Istenhez való érzelmes oda-feszülése. Szent Tamás nyelvén: »A lélek fölemelkedése Isten felé.«” De hogy ne csak a nagy teológusokra figyeljünk, idézem Carrelt, a Nobel-díjas természettudóst is: „Úgy látszik, hogy az ima lényegében a szellemnek feszült odafordulása és törekvése a világ anyagtalan substratuma felé.” És ismét Sík: „Ebben a meghatározásban három mozzanat van: **Isten**, akihez fordul az ember; az **ember**, aki odafordul Istenhez; a **kettőnek egybeforradása**. Szent Ágoston meghatározása világosan mutatja, hogy itt az egész emberről van szó: az értelmes odaadásról (**mentis**), az érzelmes odaadásról (**affectuosa**) és akarásról, nekifeszült törekvésről (**intentio**). Ebben a feszültségben nyilvánvalóan benne van az akarat.”¹

---

¹ Sík Sándor: *Az imádság. Konferenciák, 1955, nagybajt = Vigilia 1964/7.*
<http://archivum.piar.hu/siksandor/eletmu/konferenciak/konf1955nb-imadsag.htm>

Ez tehát az ima fenomenológiai elemzése: három pont van, azaz Isten, ember, valamint a kapcsolat, amely a kettő között az imában létrejön. Miután a három dolog közül az Isten az, amely nem megfogható, illetve értelmezése a legnehezebb, Sík így folytatja: „Milyen Isten az, akihez imádkozni lehet? Három vonását emelem ki. Egyik az, hogy **személy**. A másik, hogy **művész**. A harmadik, amit Jézus Krisztus adott tudtul róla: hogy **Atya**. **Személy** az Isten, akihez beszélni lehet. **Művész**, mert teremtő, fenntartó, gondviselő, alkotó. **Atya**, aki tudja, hogy mire van az embernek szüksége, aki megszámlálta hajunk minden szálát. Ennyire szereti az embert. Ez a szeretet atyai szeretet, de nem szentimentális. Nem idill, nem csoda, sem mese: komoly szeretet. Nagyon kíván az embertől.”

Néhány évvel ezelőtt egy vallását gyakorló római katolikus vallású csoport véleményét és vallásos cselekményét vizsgáltam², elsősorban az erkölcsről és a hitről gondolt fogalmaikkal ismerkedtem, valamint imádkozási szokásaikról kérdeztem őket. Azokat az imaalkalmakat vizsgáltam főként, amelyeket egyedül végeznek. Elsősorban falun élő idős embereket kerestem meg, akiknek van még köze a mára már kiveszett társadalmi réteghez, a parasztsághoz, ahhoz a „néphez”, amely a néprajztudomány tárgyát képezi. „A nép a néprajz központi kategóriája”³, de – Bálint Sándortól véve a példát – kiterjesztettem vizsgálódásom körét: népfogalmam „nem korlátozódik kizárólagosan a parasztnépre, hanem kiterjed az egész számba vett emberközösségre, társadalomra, minden osztályára és rétegére, amennyiben szakrális hagyományokat, hagyományszerű jelenségeket őriz, illetőleg osztozni kíván bennük”.⁴ Vizsgáltam a liturgián kívüli (paraliturikus⁵) szakrális szokásokat is, és azt, hogyan és mennyit imádkoznak ma azok az emberek, akik önmaguk és környezetük szerint is hívőnek nevezhetők. De vizsgáltam hagyományokhoz hű, archaikus életformát élő városi hívő embert is.

A dolgozat technikai háttere

Módszerem az interjú volt, amely kérdező és adatközlő háborítatlan kettősében zajlik, általában két ülésben, egy nap különbséggel. A második nap mindig felszínre hozott olyan mélységeket, amelyekre első alkalommal nem is gondoltak. Ilyen jellegű vizsgálódás nem képzelhető el másként, illetve eredményei nem tekinthetők igaznak, ha a kérdező nem tud valódi szimpátiát kelteni az adatközlőben, azaz nem ért vele egyet. A beszélgetés leginkább pszichoterápiás üléshez, nem ritkán gyónáshoz hasonlít, ahol adatközlő bátran és feltétel nélkül tárja fel titkait.⁶ Végig a be-

² FEHÉR Anikó: „Az élet él és forog...” Szakrális kommunikáció. (Imádkozási szokások a XXI. században, különös tekintettel az etikai értékváltozásra.) Szakdolgozat a Sapientia Szerzetesi és Hittudományi Főiskolán, 2006.

³ ORTUTAY Gyula: *Magyar néprajzi lexikon, 3. kötet*. Budapest, Akadémiai, 1980. (nép szócikk)

⁴ BÁLINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest, Az Apostoli Szentsték Könyvkiadója, 1989, 6.

⁵ „a mindennapi élet liturgikus eredetű [...] képzetköre” BÁLINT: *i. m.*, 9. o.

⁶ TRINGER László: *A gyógyító beszélgetés*. Budapest, Medicina, 2005.

szélgetőtárs szemébe néztem és bólogatással, mimikával jeleztem állandó jelenlétemet és együttérzésemet.

Vallás, vallásosság

„A vallás az ember viszonyulási módja az istenihez-túlvilághoz.”⁷ Vallásosság az a hitre épülő rendszeres kommunikáció, amelyet viselkedési formaként gyakorolnak hívő emberek transzcendens, nem látható, de nem is tagadható közegekkel (esetünkben közzel) hivatalos, avagy önként vállalt és megteremtett formában. „Az egyre szélesebb körűvé váló kutatások eredményei nyilvánvalóvá tették, hogy a vallásosság sokarcú, sok összetevőjű jelenség”⁸ – mondja a szociológus.

A szakirodalom említ más terminus technicust is a jelenség körülírására. Mintegy száz évre visszatekintő szakirodalmi tájékozódás után (Rudolf Otto, Mircea Eliade, Kűhár Flóris, Hamvas Béla, Bálint Sándor) Limbacher Gábor a már korábban használt *unio mystica*, azaz szent egyesülés kifejezést javasolja.⁹ „Elemi tapasztalás, közvetlen érzékelés és kapcsolat, mely során az extázisba került átélő számára a földi világot az evilágon túli »valóság«-tól (túlvilág, másvilág, természetfölötti világ) elválasztó határ többé-kevésbé megszűnik, és az egyik világ valamelyik összetevője a másikban megjelenik. Az extázis létrejöhet direkt módon, tudatos cselekvés útján (bőjtölés, ájtatoskodás) vagy indirekt módon, valamilyen történés, észrevétlen hatóanyag, álom vagy egyszerűen a kultúrába való belenevelődés hatására.”¹⁰

Az általam vizsgált személyek nem éltek át klasszikus transzállapotot.¹¹ Az etnopszichiátria leír olyan eseteket, amelyekben a transzcendens engedí magát láttatni, érzékelhető változásokat hoz létre látójában vagy tudatát módosítja. Ilyenekről nem számolhatok be, bár az ima, az imádkozás hatására tudatukban, érzelmeikben erős változások jöttek létre. Ez a változás azonban – eseteinkben – nem éri el a pszichológiailag mérhető változás szintjét, tehát extázisról a vizsgált körben semmiképp sem beszélhetek.

Szentmártoni Mihály tanulmányában rámutat a vallásosság kettős arcúlatára: „Ronald A. Knox angol vallásos publicistának van egy érdekes megjegyzése a felnőttkor vallásosságára vonatkozóan: »Az ember úgy érzi, hogy nem ő birtokolja a vallásosságát, hanem megfordítva, a vallásossága birtokolja őt.« Azt hiszem, ez igen fontos jegye a felnőttkor vallásosságának.”¹²

⁷ BENKŐ Antal: *A valláspszichológiától a vallásosság pszichológiájáig = Valláspszichológiai tanulmányok*. Szerk. HORVÁTH-SZABÓ Katalin, Budapest, Akadémiai, 2003, 39.

⁸ HORVÁTH-SZABÓ Katalin: *Hazai vizsgálatok a kritika utáni vallásosságkálával = Valláspszichológiai tanulmányok*. Szerk. HORVÁTH-SZABÓ Katalin, Budapest, Akadémiai, 2003, 127.

⁹ BÁLINT Sándor: *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Budapest, saját kiadás, 1942. – BÁLINT itt írja le az *unio mystica* kifejezést.

¹⁰ LIMBACHER Gábor: *A népi unio mystica mint a vallási néprajz értelmezési szempontja = Extázis, álom, látomás*. Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 1998, 191.

¹¹ ASC = *altered states of consciousness*, azaz „módosult tudatállapot”.

¹² SZENTMÁRTONI Mihály: *A felnőttkor vallásossága = Valláspszichológiai tanulmányok*. Szerk. HORVÁTH-SZABÓ Katalin, Budapest, Akadémiai, 2003, 79.

Bálint Sándor néprajzkutató, vallástörténész így látja: „A népi, illetőleg tradicionális életérzés szerint a világ és az ember teremtmény, a Teremtőtől függ, aki ura a természetnek és az életnek, és így kultusz illeti. Ez nemcsak az egyén esetleges, magányos imádságában, ájtatosságában, hanem főleg a közösség kötelező, liturgikus formáiban és gesztusaiban, az ünneplő szokás és hagyomány társadalmi örökségében jut kifejezésre.”¹³

Az imádkozás

38 Az imádkozás cselekmény, függetlenül attól, hogy jár-e fizikai aktivitással. Lehet csupán belül, önmagában mondott ima, fohász, könyörgés, de lehetnek más formái is. Lovász Irént idézem: „Az ima mint istenségekkel és spirituális lényekkel való emberi kommunikáció az emberiség történetének legtöbb vallásában jelen van. A legtöbb vallási perspektívából nézve az ima az emberi lét feltételeinek szükségszerű tartozéka. Ha az emberi anyagi világot az isteni vagy spirituális világtól való hasadás vagy elválás eredményének tekintik, az ima az egyik olyan eszköz, amellyel ez a hasadék, ha időlegesen is, de áthidalható.”¹⁴ Vallási értelmezésben is kétoldalú cselekmény, Jálics Ferenc jezsuita szerint: „Az ima mint Istennel való kapcsolat kétoldalú kezdeményezésen alapul. Egyrészt emberi tevékenység, másrészt isteni. A találkozás Istennel nem pusztán emberi erőfeszítés, mert az Isten megelőzi és fenntartja. Az Isten gyakran behatol az emberek életébe, és rövid idő alatt megvalósítja azt, amit emberi erőfeszítés nem volt képes elérni. Más alkalommal elrejtőzik, és hagy minket eredménytelenül keresni.”¹⁵

Az ima kommunikáció. Az információ maga az ima, amely kérést, dicsőítést és mást tartalmazhat. A *communio* (közössé tenni) kifejezés nemcsak a társadalomtudományokban, de a természettudományokban is leírt jelenség.¹⁶

„A kommunikáció és az imádság egyaránt a személyes érintkezés eseménye, amely rászorul ugyan a szavakra és a jelekre, de valójában azokon túl valósul meg. A tétel fölveti ember és Isten személyváltának kérdését, amelyet Karl Rahner nyomán röviden válaszolhatunk meg: személyes létünk a szubjektum »eredendő öntudatossága az egészre irányuló tudatos és szabad vonatkozása által«” – írja Várnai Jakab teológus.¹⁷

* * *

---

¹³ BÁLINT: *i. m.* (1989), 9.

¹⁴ LOVÁSZ Irén: *Szakrális kommunikáció*. Budapest, Európai Folklór Intézet, 2002.

¹⁵ JÁLICS Ferenc: *Tanuljunk imádkozni*. Budapest, Korda, 1998.

¹⁶ KÉRI György: *Jeltovábbítási terápia - Új irányok a modern gyógyszerkutatásban. Kommunikációs zavarok a betegségek molekuláris mechanizmusainak hátterében = Magyar Tudomány*, 2004/1.

¹⁷ VÁRNAI Jakab: *A kommunikáció mint imádság = Vigilia*, 1998/9.

Az ima tehát olyan kommunikáció, amelynek egyik vége látszólag nyitva van. Az indító oldal maga az imádkozó személy. A másik oldalon a transzcendens áll, nem megfogható és nehezen körülírható jelenség: Isten. Beszélhetünk-e itt párbeszédéről?

Azt a cselekményt, amely emberi lény és transzcendens között jön létre az előbbi kezdeményezésére – esetlegesen utóbbi nem verifikálható sugallatára –, különféle szándékkal (kérés, megköszönés, döntés elősegítése stb.) vagy természetes napi rutinként, a lelki komfortérzet biztosítása céljából mint kommunikáció. Egyoldalú, hiszen a megszólított fél hétköznapi módon nem reagál, így nem nevezhetjük párbeszédnek sem. Lovász Irén mondja ki: „Szakrális kommunikációnak nevezem az ember természetfölötti hatalmakkal, erővel való kapcsolatteremtésének és kapcsolattartásának módjait.”¹⁸

Bizonyos szinten *autokommunikációnak*¹⁹ tekinthetjük, hisz konkrét visszajelzésről nincsen szó, ám felterjesztője, átadója bizonyos belső változásokon megy keresztül, azonosul az imában említett jelenségekkel, esetleg szereplőkkel. Egyé válik velük, miközben önmaga is változik, átalakul az elmondott imától. Az üzenet(adás) mellett, mint egy külön kód, átalakító tényező van jelen az ima. A visszajelzés (válasz), a vevő jelenléte egy másik lelki dimenzióban keresendő. Ez az a hatás, amelyet az ima kivált. Az ima kiváltotta érzések sokszínűek. Nagyrészt az utána érzett jó érzés, másrészt a kérés remélt teljesítése utáni sóvárgás, remény testesíti meg ezt.

Az ima véghezvitele, formája igen sokszínű. Közös bennük azonban – amely mintegy alapnak is tekinthető – az adott, gyermekkorban betanult állandó, az egyház által ajánlott szövegek mormolása, ismétlése. Előfordul archaikus, apokrif ima is repertoárjukban (*incognita spiritualita*²⁰) és néhányan beszámoltak saját maguk által létrehozott imáról is.

Az imádkozók egy része az imákat jól felfogja, minden egyes alkalommal átérzi és jól értelmezve mondja, míg más részük mintegy mantraként, imamalomként ismétli, ezzel segítve át önmagát egyfajta relaxált, éteri világba (*unio mystica*).

Az ima, imádság

Mauss szerint az ima „először szigorúan kollektív jelenség, csak közösen vagy legalábbis csak a vallási közösség által szigorúan rögzített szabályok szerint mondják... majd az egyén és az Isten közötti párbeszéd birodalmává lesz”.²¹ (Mauss itt előrevetíti a közel egy évszázaddal később definiált szakrális kommunikáció jelenségét.)

¹⁸ LOVÁSZ Irén: „Az elme hallja, nem a fül” (*Egy asszony látomásainak antropológiai megközelítése*) = *Extázis, álom, látomás*. Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 1998, 156.

¹⁹ LOVÁSZ: *i. m.* (2002), 50.

²⁰ ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Pozsony, Kalligram, 1999. (Erdélyi idézi Pais Dezsőt, ő nevezi így ezt az imafajtát.)

²¹ MAUSS, Marcel: *Az imádság = Francia szociológia*. Válogatta: Ferge Zsuzsa. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971, 137.

Lovász Irén így fogalmaz: „Az ima nem pusztán szöveg, hanem a szöveg kimondásával, a beszéddel végrehajtott cselekedet, szertartás, és mint ilyen, az ima nem csak textusként, hanem aktusként is értelmezhető. Az az ősi hit tartja fenn, hogy a kimondott szónak cselekvő, teremtő ereje van, az ige valóra válik.”²²

Az ima adatközlőim esetében része a napi rutinnak, életük elképzelhetetlen nélkül. Soha, semmilyen körülmények között nem hagyják el azt, mintegy gyógy-szerként vagy inkább hangulatjavítóként fogják fel.

Imádság az a szerkesztett szöveg, amit imádkozáskor mondanak. Tágabb értelemben „az imádság orális vallási szertartás, amely közvetlenül a szakrális dolgokra irányul”.²³

Leggyakrabban fő imánkat, a *Miatyánkot* mondják, amelyet maga Jézus tanított. Ezt követi a rózsafüzér, a szentolvasó imádsága. Fontos ima még az *Úr angyala*, az *Angyali üdvözet*. Ezenkívül papíron terjedő, bizonytalan eredetű imádságokat is mondanak, valamint imakönyvből olvasnak imákat vagy tanító részleteket imádkozás címén.

A memorizált imádságokat könyv nélkül mondják, vannak azonban olyan szakrális szövegek, amelyekhez a könyv is szükséges. A szentolvasó (rózsafüzér) a tízedeke osztott imádság sor pontos elmondását segíti.

Apokrif imát kutatásom során csak ketten, a legidősebbek tudtak említeni. Ezeket közösen csak templomon kívül imádkozták a katolikusok, hiszen a hivatalos egyház tiltotta ezeket a középkori nyelvemlékeknek is beillő szakrális verseket. Egyéni imádkozás során viszont olyan átélten tudták mondani, hogy az imádkozó asszonynak elcsuklott a hangja Jézus szenvedéseinek felidézése során.

Saját imát csak a legidősebb adatközlő tudott, de dallamot írt egy másik adatközlő adott szövegre, így nyert szenténeket. Saját szavaival mindenki imádkozik, ki többet, ki kevesebbet. Fontos Isten megszólítása, általában *drága jónak*, *édesnek* vagy *mindenhatónak* szólítják.

Az ima gyakorlata

Az ima előadója (aki imádkozik) és kedvezményezettje (akiért imádkozik) nem mindig azonos. Adatközlőim imáikkal elsősorban családtagjaikra kértek kedvezményeket. Leggyakrabban azokért, akik konkrét bajban vannak, betegek vagy szerencsétlenek. Azután következett a kérés a valós jó megmaradásáért (ne legyen semmi baj), majd az ismeretlen, de tudottan bajban lévőkért, árvíz, természeti csapás áldozataiért és elszenvetőiért. Fontos imaszándék a halottakért való imádkozás, főleg azokért, akiknek élete nem az imádkozó szerinti optimális erkölcsi rendben zajlott, vagy akik szentség nélkül mentek el. Csak ezután következik a saját javak kérése. A másokért való imát általában nem tudatják a kedvezményezettel.

²² LOVÁSZ Irén: *Az imádkozásról* = „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. Szerk. BARNA Gábor, Budapest, Szent István Társulat, 2001, 3.

²³ MAUSS: *i. m.*, 160.

Az ima formái és módjai

Az ima tartalmát és célját tekintve többféle lehet. Hatását (szándékát) tekintve háromféle: közbenjárást **kérő (intercesszió)**, **imádó-hálaadó (adoratio)** és **valamiféle cserét remélő, szinte klasszikus kommunikációt feltételező ima**, amely lehet **felajánlás, bűnbánat vagy vezeklés**.

Imádkozni lehet közösségben vagy egyénileg. A közös ima fő színtere a templom, ott is elsősorban a mise. De imaalkalom még a litánia, a közös rózsafüzérmondás, a keresztútjárás, zsolozsmák és egyéb paraliturgikus alkalmak. Itt van szerepe az előénekesnek, aki szerepét általában ellenszolgáltatás nélkül, rendkívül megtisztelve és igen komolyan végzi.

Az egyéni ima helyszíne bármi lehet. A vizsgált közegben a napi két fontos és hosszú ima mindenképpen jelen van. Ideje felkelés előtt vagy után, valamint lefekvés előtt vagy után.

* * *

Most elsősorban az egyéni, személyes végzésű imákról szólok. Ám vannak közösségek, amelyek időnként összejövve imádkoznak, ennek színtere valamely, a templomhoz kapcsolódó helyiség (közösségi terem) vagy valamely tag lakása. Ezek az alkalmak általában konkrét szándékú kérő imákkal telnek.

Legidősebb adatközlőm falujában, Bátyán többféle közös, nem az egyház által szervezett imaalkalom is volt, ezekről Fehér Zoltán számol be²⁴:

Rózsafüzér-társulat

Nagyon népszerű volt a nők körében. Tizenöt tagból állt egy *rózsafüzér-koszorú*, ami azt jelenti, hogy minden tag a ráeső tizedet imádkozza. A rózsafüzértitkok minden hónapban cserélődnek a tagok között.

Halotti társulat

Ez a társulat egy imakönyvi bejegyzés tanúsága szerint 1911-ben jött létre. A társulat tagjai havi tagdíjat fizettek. Mindenkinek tagkönyve volt *Jó halál* címmel. Téli estéken a tagok nézegették a tagkönyvet, és megállapították, hogy az esztendő folyamán ki távozott közülük.

²⁴ FEHÉR Zoltán: *Az imádságos Bátya. Bátya vallási néprajza*, 2000.

Lánykör

A helyi apácanővérek vezetésével működött Bátyán a *Lánykör*. Tagjai az iskolát ki-járt nagylányok voltak. Összejöttek időnként és imádkoztak, a nővérek szerepeket tanítottak nekik, színi előadásokat tartottak. A körmeneteken a *Lánykör* tagjai viszik a fehér lobogókat. „Ministránsruhákat meg oltárterítőket hímeztünk. Jól éreztük magunkat. A nővérek meg is szoktak vendégölni bennünket” – mesélte egy régi lánykörü tag.²⁵

Oltáregylet

Tagjai asszonyok voltak. Célja az volt, hogy a templom felszerelését megismerjék, és végezzék a templom és a miseruhák tisztán tartását. Gyűléseik után rendszerint szentségimádást tartottak. Az *Oltáregylet* tagjainak halála után megszűnt.

Katolikus olvasókör, gazdakör

A plébános felügyelete alatt működött, ahol könyvek olvasásával, beszélgetéssel, tanácsadással, tapasztalatcserével töltötték az időt. 1948-ban betiltották.

Talán ugyanerről a körről emlékezik meg egy családtörténet, amikor az édesapáról, Hegedűs P. Józsefről ír. „A Katolikus Körnek elnöke lett. Ide az idősebb férfiak jártak el vasárnap délutánonként beszélgetni, és szórakozásból kicsiben kártyázni. Itt szigorú szabályok voltak. Például részeg embert nem szolgáltak ki, káromkodni és ocsmány, csúnya szavakat nem volt szabad beszélni. Aki ezt nem tartotta meg, azt kizárták. Télen nagyon szép bálokat rendeztek, amiket édesapám nyitott meg úgy, hogy az első táncot ő kezdte meg édesanyámmal.”²⁶ Voltak nem helyi szervezésű, általánosan elterjedt társaságok is.

Szívárdá

Az iskola alsóbb osztályos tanulói voltak a tagjai. A fiúkat a tisztelendő urak, a lányok az apácanővérek vagy a tanítónők irányították.²⁷ A szívárdák foglalkozási anyagát központilag adták ki a *Jézus Társaság*-béli atyák. A foglalkozások általában vasárnap délután kezdődtek. Imákra és dalokra tanították a gyerekeket, majd játszottak is. Céljuk Jézus Szívének tisztelete volt. Jelvényük is volt, amelyet kabátjukra, ruhájukra tűzve viseltek. Néha még iskolai színdarabot is előadtak. A szent-

---

²⁵ Ak: Gereb Károlyné Illés Margit 80 éves, 2005.

²⁶ FEHÉR Zoltán: *Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam*. Bátya, szerzői kiadás, 2005.

²⁷ Bátyai iskolaszéki iratok. Év végi jelentés, 1935.

ségimádásra délután párosával jártak a pap kijelölése alapján, hogy a nagymisén az oltárra kitett Oltáriszentség ne maradjon egy percre se egyedül.²⁸

KALÁSZ²⁹, KALOT³⁰

Az iskolát végzett fiatalok közül a lányok a *KALÁSZ*, a fiúk a *KALOT* tagjai lettek, ha kérték oda felvételüket. Ezeknek az egyesületeknek a foglalkozási anyagát is központilag adták ki. Téma az imaélet, az erkölcsi nevelés, az egyházi és a világi énekek tanulása, valamint a táncoktatás volt. Évente lelkigyakorlatokat is tartottak. Néha még színdarabokat is betanultak és adtak elő.

Jézus Szíve Szövetség

Létrejöttének időpontja: 1946 tele. Tagjainak száma 82 fő volt. Tagjai férfiak voltak, a plébános vezette. Célja *Jézus Szíve* tiszteletének elmélyítése volt, valamint a keresztény családi élet normáinak ismertetése. Évente lelkigyakorlatot tartottak. Többször közös szentségimádási órán vettek részt.

Serra-kör

Asszonyokból szerveződött 2000-ben. Vasárnap délutánonként a közösségi házban jönnek össze a plébános vezetésével a papi hivatásokért imádkozni. Utána gyakran vallásos témájú videófilmeket néznek meg. A *Serra International* egy katolikus lelkeségi mozgalom – egy ferences misszionárius pap után –, amelynek célja a római katolikus egyház tanítását vallva a papi és a szerzetesi hivatások támogatása.

Skapuláré Társulat

(Bátyán 1733-tól.) Kármelhegyi Boldogasszony tiszteletének növelésére létrejött közösség. Célja a Boldogságos Szűz szeretetére és követésére nevelés. Az 1280 körül alakult Mária-társulatokból nőtt ki a kármelita rend irányítása alatt.

* * *

Adatközlőim – és ez nagyobb merítésre is igaz – általában egyedül imádkoznak. A nagymamák gyakran imádkoznak együtt unokáikkal, de ez nem helyettesíti saját

²⁸ Ak.: Gereb Károlyné Illés Margit 80 éves, 2005.

²⁹ Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetsége.

³⁰ Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete.

imájukat. Vállalt, egyénileg kialakított repertoárjuk általában egész életükben azonos, így eshet meg az, hogy az eredetileg gyermekeknek szánt *Szívem első gondolatja* kezdetű ima a 94 éves asszonynak is első imája – immár lassan egy évszázada. Imaszokásokon nemigen változtatnak. Néha tanulnak (találnak) újabb imákat, de a klasszikus repertoár ritkán változik.

Időnként cserélnek imákat, kapnak egymástól kézzel írott vagy sokszorosított imákat, és ezekből válogatnak. Ezek az imák gyakran tartalmaznak „használati utasítást”, azaz megjelölik, milyen szándéokra alkalmasak.

Néha végeznek szemlélődő (kontemplatív) imát, amely afféle lélekküresítés, testi-lelki pihenés. Ilyenkor csak elképzelik a transzcendens jelenlétét. Ez előfordul valamilyen tevékenység közben is, például az egyik adatközlőm kézműves tevékenysége közben él át ilyet. Számára a szalmafigura létrehozása csaknem szakrális élmény. Másik adatközlőm a kötelező (életben tartó) napi tornáját köti össze az imádsággal, és mivel évtizedek óta küzd elméjének ima közbeni elkalandozásával, a rózsafüzér-imádságot mondja torna közben. Ha nem mondja, akkor is gondol rá – amennyire tőle telik –, és közben mintegy meditál.

Legidősebb adatközlőm korán reggel kezd imáit, még a reggeli előtt: „Fölköltözök, beágyazok, mindent rendbe megcsinálok. Ez még sötétbe, korán kezdődik és mire virrad, nekem kész kell lenni.”

Tringer László pszichiáter, egyetemi tanár így vélekedik: „Tudományos vizsgálatok is alátámasztják, hogy a hívő emberek, akik kötődnek valamely valláshoz és gyakorolják is hitüket, a mentális egészség szempontjából kedvezőbb helyzetben vannak. Ez nem azt jelenti, hogy a hit gyógy mód, azonban a hívő embernek legalább egy szilárd bázisa van: az egyház, a közösség, de önmagában a hit is egyensúly-megőrző tényező mentális szempontból. Vizsgálati eredmények igazolják, hogy a hívő depressziósoknak jobbak a gyógyulási esélyei, mint a nem hívőknek. Ugyanez igaz a műtéti szövődmények szempontjából is. Azt is tudjuk, hogy akikért imádkoznak, azok gyógyulási esélyei kedvezőbbek. Különösen fejtörést okozhat a nem hívők számára, hogy bizonyos vizsgálatok szerint akkor is jobban gyógyultak betegek, ha ők nem is tudnak arról, hogy imádkoztak értük. Nekünk, hívőknek persze elég azt tudnunk, hogy akikért imádkoznak, azok jobban gyógyulnak. És egyáltalán nem baj, ha az illető tud arról, hogy imádkoznak érte, mert ha nem is hívő, akkor is tudja, hogy valaki törődik vele, aggódik miatta.”³¹

Imák

Fehér Zoltán néprajzkutató vizsgálta az inkább ráolvasásnak minősülő *újholdimádság* néprajzi hátterét és vélt hatását Kalocsa környéki településeken: „Előírás még az újholdimádság mondásakor, hogy az titkos, mások számára láthatatlan legyen és az imádkozó komolyan végezze. A hármasság háromszori ismétlése a megerősítést

---

³¹ SZIGETI László: *Első helyen a mentális egészség. Beszélgetés Tringer László pszichiáterrel* = Új Ember, 2015. 02. 13.

szolgálja. Minden újholdkor ki kell térdepölni az udvarra, de úgy, hogy senki se lásson. Nem szabad nevetni. Három miatyánk, három üdvözlégy. Háromszor, három hónapban.

*Mlad mesec, mlad kraj,
Zovej mene u gosti,
Nego mene,
Nego moju bradavicu.
Újhold, új király,
Hív engem vendégségbe,
Ne engem, hanem az én bradavicámat (betegségemet).*

Besenczi Sándor a Kalocsa környéki újholdimádságokról azt hallotta, hogy azokat a siker érdekében egy lélegzetre kellett elmondani. R-né azt mondta, hogy magába kell imádkozni úgy, hogy a levegőből egy szusszanást se szabad venni. Egy szakmári gyógyító asszonyról mondták: ezeket az imádságokat egy szuszra mondta el. Semmi lélegzetet nem vött alatta.”³²

Ez a fajta imádkozási technika párhuzamba állítható a jógik *pránajáma* technikájával, amellyel ők a légzés ritmusának lelassításával túllépnek az élet köznapi testi valóságán, mintegy megállítják az időt.³³ A jóga misztikus lélektana szerint az emberben keringő pszicho-vitális energia azonos a Nappal és Holddal. A belégzés a Nap, a kilégzés a Hold idejét jelképezi, így a jógai teste eggyé válik a kozmoszal.³⁴ Az egyetlen lélegzet a gyógyító lelkének teljes erejét sűríti össze, hiszen a „lélek” szavunk a lélegzik igéből származik.³⁵

Az általam kérdezett 94 éves adatközlő napi teljes rózsafüzér-imádsága után egy kompilált, nyelvtanilag nem mindig helyes imát mond:

*Jézus szíve szeretlek én, vezess át az élet tengerén.
Vezesd gyermekeimet, s az összes családját,
Mentsd meg őket a betegségtől, minden bajtól.
És add, hogy minden munkájuk sikerüljön, amen.*

Ugyanő szentáldozás után mindig ezt mondja:

Jézusom oszd el azt a szent ostyát szerettem között, hogy vezérelje őket azon az úton, amely hozzád vezet az örök életre.

Ez az idős asszony másutt is ismert apokrif imát is tud. Ezt az imát Erdélyi Zsuzsanna a bajelhárító imák sorába helyezi. Bátyjai változata így hangzik:

³² BESENCZI Sándor apokrif imagyűteménye.

³³ Vö. ELIADE, Mircea: *Képek és jelképek*. Budapest, 1997, 107.

³⁴ Uo., 110.

³⁵ FEHÉR Zoltán: *A bátyiai hajnal elé imádkozása és napbanézése = Fakuló színek*. Baja, 2009, 67-78.

Béli ruzse Marie
kojá Boga rodila
luán karsztiteja
karszti mene i tebe
vériem Boga i tebe
já veriem karstyénie
karsztom e csuva dopolnotyi
Ángyel Bozsji odpolnotyi
szám Bog dovéka
já sze karsztim
devotoro karsztim
odszem szinem nebeszkem
trojsztvem Divica Mariom
dosztójni ángyelak
szpáni moju dusicu
na umorli dának
kad mi télo o pocsine
u szláve nebeszke. Ámen.

Zvonce zvecsi
Goszpa klecsi de Isszuszak muke mucusi
de Isszuszak muke mucusi
prejmi Isszusze moju dusicu koa nebeszku krjicu. Ámen.

Fehér rózsza Mária
ki Istent szülte
Keresztelő Szent János
keresztel engem és téged
hiszek Istenben és benned
keresztel fekszem és téged
kereszt őriz éjfélig
Isten angyala éjfél után
egyedül Isten halálom órájáig
keresztet vetek öt ujjammal
kilenc keresztet vetek
az Atyának és fiúnak
és Boldogságos Szűz Máriával
őrző angyal
dicsőíthesse az én lelkeket
halálom napján
mikor a testem megpihen
dicsőség az égben. Ámen.
A harang szól
Az Úrasszony térdepel
a Jézuska szenved

*fogadd be Jézus a lelkemet
mint az égbe Máriát. Amen*

Ismert a faluban az az ima is, amely szintén sokfelé megtalálható:

*Én lefekszem én ágyamba
Mint Úrjézus koporsóba
föltekintek magos mennybe
nyitva látom a mennyország kapuját
benne látom a szép Szűz Máriát
szent térdein térdepel
szent könyvét olvassa
a kakas megszólal
kelj föl szép Szűz Mária
mert szent fiadat elvitték
keresztfára feszítették
három szent vér lecsöppen
az ő szent szívéből
arra jöttek az angyalok
fölszedték
arany tányérra tették
Krisztus Jézus azt mondta
aki ezt az imádságot
este lefektébe
röggel fölkeltébe
elmondja
két halálos büntől megszabadul. Amen.³⁶*

Tapasztalt jelenségek összefoglalása az interjúk alapján

Ima mennyisége

A vizsgált személyek valamennyien imádkoznak napjában legalább kétszer. Állandó napi imákat mindig ugyanazon a helyszínen adják elő. Vannak különbségek az esti és a reggeli imák között. „Este csak keresztet vetek, és Jézus szent nevében lefekszem, »Szent József, légy velem halálom óráján. Amen.« Keresztet vetek, elmondom a háromszor három Üdvözlégyet a Skapuláréra. Este meg reggel.”

³⁶ FEHÉR Zoltán: *Bátya néphite = Folklor Archivum*. Szerk. HOPPÁL Mihály, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1975, 181.

Imamód

„Az imamondás pózzal jár, s még munka vagy menet közben is átalakul az ember, kizökken önmagából, ki valóságából. Megváltozik testtartása, arckifejezése”³⁷ – írja Erdélyi Zsuzsanna.

A legidősebb adatközlőm és az imával folyamatosan küzdő asszony imádkozik az ágyon kívül, ő évtizedek óta küzd a figyelme elkalandozásával. Napi tornája közben imádkozik, ez segít. Az idős juhász az ágy szélén ülve imádkozik. („Mert csak a halott hallgatja fekvé az imát.”) Náluk az imádság *beszélgetés Istennel*, akit megtisztelnak azzal, hogy felöltöznek, megfésülködnek ima előtt. A többség már a napi tisztálkodás után, de az ágyban fekvé mondja az esti imát és felkelés előtt a reggelit. Valamennyien felvesznek egy jellegzetes testtartást és arckifejezést, amely figyelmes, átadó és aláztos egyben.³⁸

Ima, imádság

A kérdezett adatközlők általában a rózsafüzér-imádságot mondják, főleg az idősebbek. Érdekes módon nem a szokásos ajánlott napi rendszer szerint, hanem mindet elmondják. Van, aki naponta többször is. Ezt követi a *Miatyánk* és az *Úr anyyala*. Aki nem imádkozik rózsafüzért, az *Miatyánkot* és *Üdvözléyy Máriát* mond, de van, aki mindkettőt. Mindenki imádkozik saját szavaival, de csak keveseknek van saját leírt vagy betanult állandó imája. A saját szavakkal elmondott – általában kérő – imák is tartalmazzák a hivatalos imákban gyakori szövegformulákat, megszólításokat. Gyakori a *kegyelemkérés*, a nehezen körülírható szó jelentését általában jól értelmezik. Gyakran imádkoznak papíron terjedő, bizonytalan eredetű imákat, amelyek kézen-közön terjednek. Ezekből válogatnak, de általában a beszerzés helye, és nem az imádság minősége, tartalma dönti el használatát.

Napi rutinton kívüli imaalkalmak

Szinte mindannyian meg-megállnak egy-egy pillanatra imádkozni, erre szakrális műtárgyak (feszület, templom) készítetik őket, vagy baljós jelű jelenségek (mentő, tűzoltóautó). De a különösebb figyelmet nem igénylő munkák alatt is szívesen imádkoznak (kötés, biciklizés, kézműves tevékenység, mezőgazdasági munka stb.). Imádkoznak munka vagy bármilyen fontos, kényelmetlen vagy bizonytalan kimenetelű cselekvés előtt is. Ha ilyenkor a rózsafüzért mondják, akkor igen változatos módon számolják a szemeket. Van, aki babot, pénzt tesz ki az asztalra vagy a zsebébe, s azokat pakolgtatja, van, aki az ujjait teszi egymásra, de ha elrontják a számolást, akkor elölről kezdik.

³⁷ ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyét hágék, lőtöt lépék*. Pozsony, Kalligram, 1999, 16.

³⁸ Ezt úgy vizsgáltam, hogy kértem őket néhány ima elmondására.

Kihez imádkozik?

„Első az Isten és az Úrjézus. Aztán a Szűzanya, aztán vannak a Szent Rita, Szent Margit, Szent Antal, Szent Ferenc, Mónika. A magyar szenteket általában.”

Istenhez és Jézushoz, Jézus szívéhez, de (mindig állandó) szentekhez is. Általában Jézust vagy Szűz Máriát szólítják meg, s rajta keresztül kérik az Úristen segítségét.

Keresztvetés

„Ha feszületet látok, meg ima előtt, utána meg evés előtt.” „Minden ima előtt. Meg ha templom, feszület előtt megyek el. Szoktam számolni, ha megyek be a ferencesekhez, hányszor kell keresztet vetni, hány templom van...”

Ima és evés előtt és után, jelentős cselekvések előtt (aratás, orvosi beavatkozás), de szakrális műtárgyak megpillantásakor is. Néha csak úgy önmagáért is. Mentőautó vagy tűzoltóautó szirénájának észlelésekor is keresztet vetnek.

Érdekes gondolatot osztott meg velem a legidősebb adatközlőm kérdésemre, hogy mikor vet még keresztet: „Nagyon sokszor. Reggeli, ebéd előtt és után, lefekvés előtt, felkelés után, ha valahova indulok, ha a gyerekeim valahova mennek, *Jézus segíts*. Sokszor szoktam keresztet vetni. Másokért is. A megholtakért ugye imádkozunk. De imádkozunk azokért is, akik ilyen öngyilkosok, akik kötnek a hátukra valamit, és oda mennek, ahol a legtöbb nép van.³⁹ Az én agyam ezen sokat töröm. Gondolom, hogy azokat nekem nem szabad megítélni, mert nem én vagyok az ítélő. Nem ítélem el őket. Valaki talán ezt mind elrendeli, hogy valaki azáltal üdvözüln, hogy azokat a bűnösöket mielőbb megmenti a bajtól, hogy ne érje több baj őket. Ezzel befejezik, átszenvedik, ami rájuk volt mérve, és talán ennek is van valami köze hozzá.”

Szentmise-látogatás

A vasárnapi szentmise kötelező, de van, aki naponta jár templomba, ahova mindig tiszta és szép, megkímélt ruhában mennek. Ünnepi alkalmakkor (húsvét, karácsony) pedig a legszebb ruhájukat veszik fel. Általában a templomba menetelt valamiféle testi tisztálkodás előzi meg. A pásztor kapcsolata Istennel más, mint a nőké. Ő valamiféle „pajkos szövetségben” van a Teremtővel, hisz áldásait és büntetéseit a megszokottnál gyakrabban és konkrétan tapasztalhatja. Nem jár templomba, nem vallotta be, miért.

³⁹ Öngyilkos merénylők – Fehér Anikó.

Paraliturrikus cselekmények, búcsúk

Ide tartoznak mindazon szakrális cselekmények, amelyek a liturgián kívül esnek. Ilyen a napi imádkozás, de ide tartozik a templomi közös rózsafüzérmondás, a litánia és a búcsújárás is. A búcsú igen fontos a vizsgált személyeknél. Itt is az a pszichés motívum található meg, amely más helyeken is, ha tesz valamit, felajánl valamit, nagyobb eséllyel várhatja a kért jó elnyerését. A búcsú akkor az igazi, ha fárasztó, nehéz úton megközelíthető helyen van a szent hely. Fiatalabb korokban szinte valamennyien jártak gyalog búcsúba. Később – és ez kortünet – kialakult valamiféle szakrális turizmus, amelynek keretében szervezett utakkal látogatják meg a búcsújáró helyeket. Ezeknek is igen nagy – és a nagyobb távolság miatt talán még nagyobb – jelentőséget tulajdonítanak.

Valamennyien jártak búcsúban, általában a gyalog megtett utat részesítik előnyben. Többen utaztak nyugati országokba is búcsúba. Fontos zárándokhely Róma.

A halál értelmezése

„Hívőként könnyebb élni és könnyebb meghalni” – írja Csaba György orvosprofesszor.⁴⁰ (Később ennek ellenkezőjét is állítja, amely szerint a vallásos előírások meg nem tartása miatti rettegés gyakran vezet pszichés vagy akár testi problémákhoz.)

Idősebb adatközlőim sorsukkal megbékélten, tisztelettel és megadással várják a halált. Nem említik, hogy félnének tőle. Úgy vélik, a büntelen, sok szenvedéssel teli élet után a megérdemelt jutalmukat kapják az Úr oldalán. Bátran lehetett kérdezni adatközlőket erről, koruktól függetlenül. Tiszta szívvel és lélekkel, az Úr akaratában bízva várják a halált. Az az adatközlő, aki öngyilkosságot kísérelt meg, felfogta tette súlyát, és úgy gondolja, megbánta tettét. Érti, hogy feladata van, és nem tehet többé ilyet.

Ima a halottakért

Fontosnak tartják a halottakért való imát, nemcsak a temetés közelében, hanem később, évek, évtizedek múltán is. Különösen az olyan személyek esetében, akik szentségek nélkül távoztak. Az ő lelki üdvükért sokat ajánlanak fel. Előénekes adatközlőm kifejezetten közel van a halál eseményéhez, hiszen nap mint nap tapasztalja az elvesztést a temetések során.

---

⁴⁰ CSABA György: *A hit gyógyító ereje = Természet világa*, 1999/11.

Attribútumok érintése, szentelmények a környezetben

„Régen volt egy fafeszület, amire esküdtünk. Az úgy volt odatéve, hogy én azt elértem. Minden este megérintettem. A kezemmel, hogy köszönöm mennyei atyám, hogy vigyázol rám.” „Nem szoktam fogdosni őket.”

Van olyan, aki simogatja, csókolgatja szentelményeit, a szentolvasót (rózsafüzér) vagy a szobrot, de van, aki ezt mereven elutasítja. Szentkép, egy-egy gyertya minden házban volt, ahol jártam. Van, ahol azonban egyáltalán nem tulajdonítottak ennek jelentőséget. Csak a juhász nem tart szentelt vizet, de vannak szentelt gyertyái. A tornázva imádkozó asszony pedig – eleinte kissé szabadkozva – említette, hogy nem tetszenek neki a vallásos „giccsek”, nem tart szentelt vizet sem. Van, aki észre sem veszi, de megcsókolja a rózsafüzéren a feszületet az ima elején.

„Az archaikus társadalmak embere arra törekedett, hogy a szentben vagy a megszentelt tárgyak közelségében éljen. [...] A szent és a profán közötti ellentét gyakran a reális és az irreális [...] közötti ellentétnek látszik. [...] Ezért érthető, hogy a vallásos ember arra vágyik, hogy részesedjék a valóságból, s erővel telítődjék”⁴¹ – írja Eliade.

Böjt

Két fő böjti alkalmat említenek, hamvazószerdát és nagypénteket. A rendszeres heti pénteki hústilalmat már nem veszik annyira komolyan, főleg, mióta az egyház maga is ajánlja helyette az egyéb jó cselekedetet. A hústilalom nem megtartásának fő oka a másokkal való közös háztartásban élés vagy a közétkeztetésben való részvétel.

Gyónás

Gyónni 2–3 havonta szoktak, a bűnöktől függetlenül. Idősebb adatközlőim elmondták, hogy tudják, hogy igazából nincs bűnük, de mégis elmennek gyónni. A gyónást kötelező, ám mégis lelkiileg kielégítő élménynek tartják, sokan hiányolják a pappal való civil beszélgetést a bűnökkel, életvitellel kapcsolatban. A juhász – említett okokból – nem tartja szükségesnek a földi közbenjárót a bűnbocsánatért. Bátyai gyűjtésekben előkerült, hogy régen egyesek a felkelő napnak mondták el bűneiket, és utána áldoztak. A felkelő nap köszöntése – így a neki való gyónás – a kereszténység előtti égitestkultuszok maradványa.

⁴¹ ELIADE, Mircea: *A szent és a profán*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996, 8.

Egyéb szentségek

Adatközlőim élnek a szentségekkel. Elítélik azokat, akik ezt nem teszik. A juhász nem biztos abban, hogy felveszi majd az utolsó kenetet.⁴² Ő nem járul a szentáldozáshoz sem.

Isten–Jézus kapcsolata

Jézust Isten fiának tekintik, akin keresztül imádkoznak Istenhez. Rajta keresztül jutnak kedvezményekhez Istentől, ő a közbenjáró.

Isten viselkedése

Isten megítélése nem egyértelmű. Ő a legfelső hatalom, de útjai kifürkészhetetlenek. Van, aki szerint Isten nem döntőbíró.

Transzcendens elképzelése

Vizuálisan talán nem tudják elképzelni, de mindenképpen valamiféle csodálatosan jónak és szépnek látják a túlvilágot. Szoktak róla elmélkedni, az „agyamban látom”, ahogy egyik adatközlőm mondta.

„Forog az élet. Az élet él és forog” – mondja a 94 éves asszony. Lehetetlen nem érezni átszellemült arccal mondott mondatában Ady sorait:

*Őrzők, vigyázzatok a strázsán
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba fenségek.*⁴³

Az imádkozási szokásokra irányuló kutatásom messze túlmutatott a vallásos, vagy az egyház által javasolt szövegek napi ismétlésének megfigyelésén. „Az általában vett emberi magatartással kapcsolatos tapasztalatok időtlen idők óta felhalmozott készlete nyílik meg a [...] kutatók előtt. Legalábbis oktalanság volna, ha nem fordítanánk azt saját hasznunkra.”⁴⁴ Bár Eliade a keleti ember tapasztalati tudásának kutatására mondja ezt, vajon a tornázás közben végzett ima nem tekinthető-e azo-

---

⁴² Időközben elhunyt, szentségekkel távozott.

⁴³ ADY Endre: *Összes versei*. Budapest, Franklin Könyvkiadó, 1950, 482.

⁴⁴ ELIADE, Mircea: *A jóga*. Budapest, Cartaphilus Könyvkiadó, 2005, 12.

nosnak egy átszellemült, békés szívvel végzett jógaászanával? Vagy az ima előtti fésülködés, a test rendbetétele nem azonos-e valamiféle mágikus, a jót kikényszeríteni igyekvő szokással? A gyakori, mantraszerű ismétlés pedig meditatív állapotot eredményezhet.

Eliade másutt ezt is írja: „A vallásos ember szemében a térhez hasonlóan az idő sem homogén és nem is állandó. Vannak egyfelől szent időintervallumok, az ünnepek ideje, [...] másfelől van profán idő, a szokásos időtartam, amelyben a vallási jelentőség nélküli események zajlanak. E kétfajta idő között természetesen nincs folyamatosság, ám a vallásos ember, rítusok segítségével, a szokásos időtartamból átléphet a szent időbe.”⁴⁵

Ezek az emberek életük más területén is különböznek másoktól. A 94 éves asszony kéziratosa életrajzában⁴⁶ emelkedett szavakkal írja le a dunai nagymosást. A hófehér ágyneműt, a jószagú vásznakat.⁴⁷ Ugyanígy mesél a magyar föld jóízű, egészséges gyümölcséről, zöldségeiről. A boldogtalanságra ítelt, abból csak kézműves mester-ségével kilábaló asszony elbeszélése az aratásról a végtelennek tűnő, ám gyönyörűséges magyar búzaföldről szintén irodalmi. „Amikor egymás után abban a nagy táblában mentek az aratók, az olyan gyönyörű volt. Azt öröm volt nézni. Elmentünk reggel. Reggeli után leültünk a fák árnyékába, vagy a csomó tövibe, édesapám rendbe rakta a kaszát, meg pihentetett egy kicsit, én meg mint kislányka ott szaladgáltam egyik csomó töviből a másikba és láttam, hogy a nagyobb lányok vagy esetleg menyecskék sodorgatják a szalmát. Nekem az annyira tetszett, hogy én is kipróbáltam. Reggel még nem volt annyira megszáradva, hogy eltört volna. És sikerült. Nekem az olyan sikerélményt adott, hogy én azt mindig próbálgattam. Abból volt a bokréta, majd a búzacsíga.”

A napi imában százszor és ezerszer ismétlik a megunthatatlan igéket. A sokszori elmondás lehet ugyan gépies, ám elhagyása fel sem merül. Az ima, az imádkozás életük alapvető része.

Bibliográfia

- ADY Endre: *Osszes versei*. Budapest, Franklin Könyvkiadó, 1950.
- BALINT Sándor: *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Budapest, Saját kiadás, 1942.
- BALINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1989.
- BENKŐ Antal: *A valláspszichológiától a vallásosság pszichológiájáig = Valláspszichológiai tanulmányok*. Szerk. HORVÁTH-SZABÓ Katalin, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- CSABA György: *A hit gyógyító ereje = Természet világa*, 1999/11.
- ELIADE, Mircea: *A jóga*. Budapest, Cartaphilus Könyvkiadó, 2005.
- ELIADE, Mircea: *A szent és a profán*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996.
- ELIADE, Mircea: *Képek és jelképek*. Budapest, 1997.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Pozsony, Kalligram, 1999.
- FEHÉR Anikó: „Az élet él és forog...” *Szakrális kommunikáció* (Imádkozási szokások a XXI. században, különös tekintettel az etikai értékváltozásra). Szakdolgozat a Sapientia Szerzetesi és Hittudományi Főiskolán, 2006.

⁴⁵ ELIADE, Mircea: *A szent és a profán*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996, 61.

⁴⁶ FEHÉR Zoltán: *Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam*. Bácsa, szerzői kiadás, 2005.

⁴⁷ Uo.

- FEHÉR Zoltán: *Bátya néphite = Folklor Archívum*. Szerk. HOPPÁL Mihály, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1975.
- FEHÉR Zoltán: *Az imádságos Bátya. Bátya vallási néprajza*. 2000.
- FEHÉR Zoltán: *Ki kell, hogy sarsomat kiáítsam*. Bátya, Szerzői kiadás, 2005.
- FEHÉR Zoltán: *A bátyaiak hajnal elé imádkozása és napbanézése = Fakuló színek*. Baja, 2009, 67–78.
- HORVÁTH-SZABÓ Katalin: *Hazai vizsgálatok a kritika utáni vallásosságkádával = Valláspszichológiai tanulmányok*. Szerk. HORVÁTH-SZABÓ Katalin, Budapest, Akadémiai, 2003.
- JÁLICS Ferenc: *Tanuljunk imádkozni*. Budapest, Korda Kiadó, 1998.
- KÉRI György: *Jeltovábbítási terápia – Új irányok a modern gyógyszerkutatásban. Kommunikációs zavarok a betegségek molekuláris mechanizmusainak hátterében = Magyar Tudomány*, 2004/1.
- LIMBACHER Gábor: *A népi unio miystica mint a vallási néprajz értelmezési szempontja = Extázis, álom, látomás*. Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.
- LOVÁSZ Irén: *„Az elme hallja, nem a fül” (Egy asszony látomásainak antropológiai megközelítése) = Extázis, álom, látomás*. Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.
- LOVÁSZ Irén: *Az imádkozásról = „Nyisd meg, Uram, szent ajtódát...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. Szerk. Barna Gábor, Budapest, Szent István Társulat, 2001.
- LOVÁSZ Irén: *Szakerális kommunikáció*. Budapest, Európai Folklor Intézet, 2002.
- ORTUTAY Gyula: *Magyar néprajzi lexikon, 3. kötet*. Budapest, Akadémiai, 1980.
- MAUSS, Marcel: *Az imádság = Francia szociológia*. Válogatta: Ferge Zsuzsa. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.
- SÍK Sándor: *Az imádság. Konferenciák, 1955, nagybőjt = Vigilia, 1964/7*. <http://archivum.piar.hu/siksandor/eletmu/konferenciak/konf1955nb-imadsag.htm>
- SZENTMÁRTONI Mihály: *A felnőttkor vallásossága = Valláspszichológiai tanulmányok*. Szerk. HORVÁTH-SZABÓ Katalin, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- SZIGETI László: *Első helyen a mentális egészség. Beszélgetés Tringer László pszichiáterrel = Új Ember*, 2015. 02. 13.
- TRINGER László: *A gyógyító beszélgetés*. Budapest, Medicina, 2005.
- VÁRNAI Jakab: *A kommunikáció mint imádság = Vigilia, 1998/9*.

Barna Gábor

Devóció és dekoráció

Díszítés és ábrázolás, vallás és népművészet

Az előadás címe nemcsak szójáték. A művészeteknek a vallási áhítatban elfoglalt szerepére kíván rámutatni. A *sacrum* és az *esztétikum* összetartozására. A templomokban a művészetek jelenléte a szakralitás jele, de feltétele is. Ezek a szakralitást megjelenített tárgyak és jelenségek nemcsak díszítenek, hanem tartalmakat rögzítenek és közvetítenek, formálják a közösségi és egyéni vallásgyakorlást, felidéznek és jelenlévővé tesznek személyi és eszmei példákat, mintákat. A *devotio* latin szóban benne van a felajánlás, az áldozat, a valami hívőjének lenni. A dekoráció kifejezésben a *decor* szó az illendőség, tisztesség, csinosság, szépség, ékesség tartalom húzódik meg. Aki dekorál, azaz széppé tesz, öltöztet, az ezzel felajánlást is tesz, művészkedik, tevékenysége lehet buzgóság jellegű.¹

A templomok elsődleges funkciója az áldozatbemutatás, és annak kerete, a liturgia. A szertartás, a liturgia mind az öt érzékszervünket igénybe veszi. Az áldozatbemutatás mellett azonban a templomok a keresztény tanítás helyszínei is, ahol a tárgyak „beszélnek”.

A *sacrum* és az *esztétikum* összetartoznak, de el is választhatók egymástól. Eből fakad, hogy akár a tömegtermékek is ugyanazt a kívánt hatást érhetik el a „szent” felidezésében, mint a művészi megjelenítést hordozó formák. Ám éppen ezért nem lehet közömbös, hogy például milyen vokális és instrumentális zene hangzik fel a templomokban, milyen a templomok tárgyi felszerelése és a papok hogyan végzik a liturgiát. Ennek felismerése a XIX. század második feléhez kötődik, és összekapcsolódott a műgyűjtés, a művészettörténet és művelődéstörténet, a régészet, a zenetörténet, a folklorisztika/néprajz tudományának megjelenésével. A kezdeményezés Ipolyi Arnold nevéhez kötődik.² Ő egy személyben volt a fenti tudományok képviselője és katolikus pap.³

A néprajz a népművészetre is átvette és kiterjesztette a hivatásos képzőművészetek műfaji beosztását, amely megkönnyítette az anyag kezelését. A népi ízlés is történeti kategória, amelynek alakulására időben, térben és társadalmilag meghatározott helyen számtalan, az esztétikán kívüli tényező hatott.⁴ De mi a népművé-

---

¹ MOJZER Miklós: *Előszó = Devóció és dekoráció*. Szerk. LENGYEL László, Eger, 1987, 3-5.

² Ipolyi a magyar művészet fellendítéséhez szükséges teendőket három főbb pontban foglalta össze: „1. az egyházi művészetet meg kell ismertetni és oktatni; 2. az ehhez kapcsolódó emlékeanyagot megőrizni, helyreállítani, amit kell összegyűjteni és a múzeumokban elhelyezni; 3. az új műveket pedig egyházi szellemben és »műizlésben« kell megalkotni. 1874-ben körlevelet adott ki az egyház és művészet viszonyáról, majd liturgikus ruhákat készítő hímzőműhelyt állított föl, sőt kispapjainak művészettörténetet is tanított. Alapvetően ő is a paramentumok készítésében ért el sikert, bár püspöki faragóműhely léteiről is van adat.”
TERDIK Szilveszter: „Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybani termelés” Réta és Benedek egyházi műparintézete = *FONS XV*. (2008) 3. sz., 328.

³ *Egyházművészeti Lap*, I. évf., 1880. 1. 3.

⁴ VEREBÉLYI Kincső: *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest, Osiris, 2002, 9.

szet? Szűkebb értelemben „a nép tárgyi művészkedése [...] az iparművészettel van rokonságban”, írta Viski Károly *A magyarság néprajzában*. „Bár ez a megnevezés a kelleténél tágabb fogalmat jelez, hiszen valójában a nép költészete, zenéje, tánca is népművészet.”⁵

A nép fogalmát a néprajz szűkebb értelemben a parasztságra vonatkoztatta, amely társadalomtörténeti kategória. A vallási néprajz tágabb értelmezésben használja, azaz a néphez tartozónak veszi a teljes populációt. A középkorban a művészi ízlés sokkal homogénebb volt, és nincs önálló paraszti művészet.⁶ A reformációval a XVI–XVII. századtól a vallási kultúra felekezetiileg elkülönült. A protestantizmus esztétikai minimalizmusával szemben a katolikus megújulás és a barokk támogatta a képek megalkotását és tiszteletét, mivel a művészet célját az emberek kegyességre/jám-borságra ösztönzésében és Istenhez vezetésében határozta meg.⁷ Tudatosan törekedett arra, hogy ízlésvilága az egyházi központokból és a városokból a falvak népéhez is eljusson.⁸ Ennek egyik fontos eszköze volt „az ünnepek megjelenítésének módja”⁹, az ünnepi pompa, a maga teljes reprezentációs eszköztárával: zenével, lo-bogókkal, egyenruhákkal, színjátékokkal stb. Ezek hatással voltak népszokásaink formálódására is, annak mind szövegi, zenei, mind pedig vizuális arculatában. A barokk stílus a paraszti kultúrában a vallásgyakorláson keresztül jelent meg. A liturgia folytatódott a paraliturgiában, a közösségi és magánáhitati gyakorlatban, a templomok berendezésében megjelenő ábrázolások pedig az otthonok berendezésében. Technikai és technológiai háttérét a könyvnyomtatás, a sokszorosított grafika, a szakrális tárgyakat előállító manufaktúrák kialakulása jelentette, elterjedési útját pedig az egyházi központ – a város – és a falu. Fokozatosan megjelent az elkülönült paraszti kultúra.

Csak az válhatott a társadalom minden rétegében elterjedté, ami és aki a katolikus tanításban szerepelt, azaz a barokk korban dominánsan a Mária-tisztelet, a magyar szentek és bizonyos szentek (pestises szentek, Nepomuki Szent János, Szent Vendel stb.) tisztelete. Tanulságos, hogy a mezővárosi és falusi hagyatéki leltárak szakrális tárgyakat (szentképek, feszületek, szobrok) csak a XVIII. század végétől tüntetnek fel Nyugat-Magyarországon, az Alföldön inkább csak a XIX. század köze-pétől, ám az említett szentek közül nem mindegyik ábrázolása tűnik fel bennük.¹⁰

Az előadásom tárgyát képező faragványok, a kiskunsági Madonnák és Pieták, Andrásy Kurta János 1944-ben megjelent *A magyar nép szobrászata* című könyve révén váltak ismertté.¹¹ Felfedezésük azért is volt jelentőségteljes, mert a szűkebb

---

⁵ K. FÜLÖP Katalin: *A népművészet fogalmáról = Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Szerk. UJVÁRY Zoltán, Debrecen, 1999, 316.

⁶ K. FÜLÖP: *i. m.* (1999), 315.

⁷ HOWES, Graham: *A szakralitás művészete. Bevezetés a művészet és a szakralitás világába*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2011, 26.

⁸ VEREBÉLYI: *i. m.* (2002), 78.

⁹ VEREBÉLYI: *i. m.* (2002), 79.

¹⁰ SZACSVAY Éva: *Szobrok. Statues*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2011, 12.

¹¹ ANDRÁSSY KURTA János: *A magyar nép szobrászata*. Budapest, 1944, 43. A korábbi időből még elsősorban Divald Kornél nevét kell megemlíteni, aki a felvidéki szobrokkal, az azokat készítő műhelyekkel is foglalkozott, s gyarapította a Néprajzi Múzeum tárgygyűjteményét. SZACSVAY: *i. m.* (2011), 8.

értelemben vett népművészetben, a paraszti tárgyalkotó művészetben a plasztikának alig jut szerep. Kezdetben elsősorban a szobrok eredete, másodsorban a helyi vallási életben elfoglalt helye érdekelte a kutatókat, harmadsorban pedig vizsgálták a szobrokat mint alkotásokat, keresték alkotóikat.¹² A népművészet és a provinciális művészet határterületén álló emlékek ezek,¹³ alig ismert specifikus terület a népművészetben belül, értelmezésük a devóció és a dekoráció keretében képzelhető el.¹⁴ Népművészeti tárgyak vonatkozásában Bálint Sándor volt az első, aki ezeket a tárgyakat vizsgálta.

Ikonográfiai előképek, dekoráció

A kutatás eddig 13 Madonna- és 33 Pietà-szobrot regisztrált köz- és magángyűjteményekben.¹⁵ Többségük két kiskunsági katolikus településről, Kiskunfélegyházáról és Kiskunmajsáról, valamint környékükről származik, kisebb részüket a jászsági és a jászsági kirajzású településről (Kunszentmárton) ismerjük.

Ikonográfiai előképeik keresése nem könnyű feladat. A kiskunsági Pietà-szobrok mind az ún. sasvári típusba tartoznak. Sasvár (Schoßberg, Šaštyn v. Nyitra m.) a maga Pietà-kegyszobrával a nyugati Felföld egyik nagyon népszerű kegyhelye.¹⁶ Az előképeknél azonban nemcsak a sasvári kegyszoborra gondolhatunk, hanem az egerszalóki kegyképre is, amely a sasvári kegyszobor síkban/képben megfogalmazott változata.¹⁷

Ez nemcsak ikonográfiai előképet, hanem felföldi származást is jelenthetett. Közvetítő csatorna pedig a búcsújárás lehetett. A Kiskunfélegyházát megalapító Jászfényszaru lakóinak Egerszalók volt a frekvenciált búcsújáró helye, ahol – írta Bálint Sándor – „[...] a barokk vallásosságot teljes virágjában élték át, és innen hozták a búcsún árulható felvidéki faragóktól Madonna- és Pietà-szobrokat, amelyek a kiskunsági paraszthajlékoknak nemcsak szobadíszei, hanem kultusztárgyai is voltak”,¹⁸ Bálint Sándor véleményét erősíti Orosz István önéletrajza.¹⁹ Orosz István leírta,

¹² VARGA Zsuzsanna: *Magyarországi népi faszobrok*. Hatvan, 1976; SÜMEGI György: *Kiskunsági Madonnák*. Kiskun Múzeum Baráti Köre, Kiskunfélegyháza, 2000; KORKEK Zsuzsanna – PÉTER László szerk. *A Kiskunság népművészete*. Szeged, 1980.

De a katolikus kiskunsági települések hagyatéki leltárait még nem vizsgálta át senki, hogy megnézzék, mikor említik e szobrokat először, vagy említik-e egyáltalán?

¹³ HOFER Tamás: *Módszertani tanulságok a magyar népművészet tanulmányozásából, különös tekintettel a kiskunsági emlékanyagra* = *A Kiskunság népművészete*. Szerk. KORKEK Zsuzsa – PÉTER László, Szeged, 1980, 9–10.

¹⁴ HOFER: *i. m.* (1980), 12.

¹⁵ Számukat 50-60 között becsülik.

¹⁶ SERFŐZŐ Szabolcs: *A sasvári pálos kegyhely története. A zarándoktemplom kialakítása és kegyszobrának kultusza a 18. században*. Budapest, Balassi, 2012.

¹⁷ SZILÁRDFY Zoltán: *A magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jelentése* = BÁLINT Sándor – BARNÁ Gábor: *A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest, 1994, 328.

¹⁸ BÁLINT Sándor: *Szakraális emlékek a kiskunsági népművészetben* = *A Kiskunság népművészete*. Szerk. KORKEK Zsuzsanna – PÉTER László, Szeged, 1980, 45–46.

¹⁹ BÁLINT Sándor: *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Budapest, 1942.

hogy egyedül vagy társakkal, de rendszeresen eljárt búcsúba Sasvárra, ahol szobrokat, keresztet vásárolt, ezeket részben hazavitte a Jászságba, részben pedig még útközben eladogatta. Bizonyára nemcsak Orosz István volt az egyedüli közvetítő árus.

A kiskunsági Madonna-szobrok esetében azonban nem könnyű az előképek keresése, nehezebben tudunk típusbeli hasonlóságot megállapítani valamelyik kegyszobronkkal. Csupán azt tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy többségük úgynevezett álló Boldogasszony, (többnyire) bal karján a gyermek Jézussal. A felvidéki kegyhelyek közül akár több is számba vehető, azok, amelyek ezt az ikonográfiai típust jelenítik meg (Dubnica, Privígye, Garamszentbenedek²⁰, Zólyom-Óhegy, Friwald, Znióvárálja, Mátraverebély).²¹ Ennek sajátos megjelenési formája a *napba öltözött asszony*, amely elsősorban az ortodoxiával határos területeken kapott szerepet (Csíksomlyó, Szeged). Néhány esetben, amelyek a gyermek nélkül ábrázolják a Boldogasszonyt, gyanakodhatunk a szeplőtelen fogantatás XVIII-XIX. században köztéren népszerű szobrainak hatására is.

A rokonság, illetve a hasonlóság megállapításánál figyelembe kell venni, hogy a kegyképek vagy szobrok másolatát meghatározó indítékok a pontatlan másolatnak kedveztek. A másolatkészítés elsődleges szempontja, hogy a kép az eredetit felidézze. A pontos másolásnak azonban ellentmond a nagy mennyiségre való törekvés, ami gazdasági érdekből leegyszerűsíthette, felgyorsíthatta a készítést. A faragó maga döntött arról, hogy mely részleteket tart fontosnak megőrizni ahhoz, hogy a szobormásolás ténye elfogadható legyen, és melyek azok a vonások, amelyeket egyszerűsíteni, tömöríteni vagy elhagyni is lehet.²² Főleg a jobb-bal felcserélése gyakori. És végül figyelembe kell venni a sokszorosított kisgrafikákat, a kis szentképeket is, amelyek alapján szobrok készülhettek. Ezeken több attribútum vagy sok jegy együtt is előfordul, mert egyszerre több kegyhelyen is lehetett árusítani, s ezért több kegykép, illetve kegyszobor beazonosíthatóságára, „beleláthatására” adtak lehetőséget.²³

Azaz előfordulhat, hogy a kiskunsági Madonna-szobrok nem konkrét kegyszobrok másolatai, hanem Máriát az ég királynőjeként ábrázolják. E téren pedig a közeli nagyváros, Szeged szerepét és hatását kellene még komolyabban megvizsgálni. Nem kizárt ugyanis, hogy a város hatott a Kiskunság szakrális népművészetére is. Megnyugtató eredményt csak az alföldi barokk egészében való elemzésük hozhat.

A korábbi magyar (Divald Kornél) és a mai szlovák kutatás szerint a népies szobrok előállításának a Kis-Kárpátok vidéke mellett fontos területe éppen a mai Közép- és Észak-Szlovákia volt.²⁴ Itt erős fafaragóközpontok működtek. Nemcsak a formai

²⁰ Garamszentbenedek – JORDÁNSZKY Elek: *Magyarországban, 's az ahoz tartozó részekben lévő Boldogasságos Szűz Mária regyelem' képeinek rövid leírása*. Pósonban, 1836. (faksimile kiadás, Budapest, 1988.), metszetek a 28–29. oldal közé kötve.

²¹ JORDÁNSZKY: *i. m.* (1836), passim; SZILÁRDFY: *i. m.* (1994), 338.

²² KOVAĚEVIĚOVA, Sonja – SCHREIBER, Bedrich: *L'udové plastiky*. Bratislava, 1971, 68.

²³ TŰSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairadalomban = Néprajzi Értesítő LXXV.* 1993, 152.

²⁴ KOVAĚEVIĚOVA, Sonja – SCHREIBER, Bedrich: *L'udové plastiky*. Bratislava, 1971, 66–68.; SZACSVAY: *i. m.* (2011), 36–39, a kiskunsági szobrokról 38.

összehasonlítást kellene azonban elvégezni, hanem a kultusz elemzését is. Ezek a szobrok ugyanis kultusztárgyak, bizonyos kegyszobroknak, kegyképeknek esetlegesen másolatai, amelyek konkrét kultuszkapcsolatokat jelezhetnek. Amint láttuk, a kiskunsági Pietákkal kapcsolatban ez tisztázott.

Néhány szobor restaurátori vizsgálata alapján egyértelmű XIX. század eleji/közepi datálás. Formai jegyek alapján a szobrok két vonulatát lehet felismerni. Az egyik típus professzionális faragóműhely munkája lehet (bonyolultabb faragású, áttört koronákkal, gyöngysorokkal díszített ruhákkal ábrázolja Máriát és a kis Jézust), a másik típus alkotói ugyanezeket a motívumokat naivabb előadásban, egyszerűbben kivitelezve hozták létre. A szobrokat több ízben átfestették, de nagyjából követték az eredeti polikróm színharmóniát, a polírozását javították. Az átfestéshez használt festék forgalomba hozatalának időpontja is a XIX. századra utal.²⁵

A felvidéki eredet és műhelyek mellett szól a közép-európai XVIII–XIX. századi kegytárgyforgalom is.²⁶ És nemcsak a szobrok esetében: Selmecebányán viaszszoborkészítő manufaktúra alakult, ahol az úgynevezett *Glasglocke*-kat, borított üvegeket gyártották és terítették be vele az akkori ország nagy területét.²⁷

A használat és körülményei, a devóció

A kiskunsági Madonnák nagyjából két méretben fordulnak elő: egy 50 cm és egy 30 cm körüli csoportot lehet jól megkülönböztetni egymástól. A nagyobb méretű szobrok kápolnában, templomban oltárokon állhattak vagy körmeneti szobrok lehettek.²⁸ A kiskunfélegyházi szobrok egy részéről feltételezték, hogy azok házoromfülkében álltak, mert egy részük dombormű-megoldású, ami kedvez a falra, fülkébe való elhelyezésnek. Ez azonban építészettörténetileg nem lehetséges, hiszen az alföldi ház ebben az időben nem volt oromfalas. Ezek a tárgyak tehát többnyire a házbelsőbe kerültek.

A hátlapra erősített akasztó a falra helyezés mellett szól, de ezeket a szobrokat sublótokon, fali szekrénykében polcokra állítva tarthatták. A kunszentmártoni szobor úgynevezett kunkék színű, az 1850-es években készített falra akasztható szekrénykében állt. Több szobor esetében megállapítható, hogy a talapzatot másodlagosan, utólagosan készítették vagy kiegészítették, ami követi a szobor elhelyezésében bekövetkező változást, a falról a sublódra állítást. A szoborszerűen kidolgozott darabok alkalmi oltárookra, körmenetben való vitelre is alkalmasak. Úgy tűnik, hogy a korábban készült manufaktúrális, igényes kivitelű szobrok (például kunszentmártoni) ilyenek.

²⁵ KUTAS – SZACSVAY: *i. m.* (1996)

²⁶ A XIX. században számos oltárkészítő és aranyozó iparos működött, s nagyobb cégek is létrejöttek a század második felében. Vö. TERDIK Szilveszter: „Kítűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybani termelés” Rétyai és Benedek egyházi műiparintézete = FONS XV. (2008), 3. sz.

²⁷ LACKOVICOVÁ, Maria: *Z dejin medovníkárskeho a voskárského remesla v Banskej Stiaunici*. Martin, 1981.

²⁸ KOVAČEVIČOVA, Sonja – SCHREIBER, Bedrich: *L'udové plastiky*. Bratislava, 1971, 64. kép. Kovačevićova közül az eperjesi kálvária-dombi szobor másolataként azonosított Madonna-szobrot, amely rokonságban van a kiskunsági szobrokkal és a XIX. század elejére datál: 58 cm magas, ezt templomból, kápolnából származónak mondja.

A használatra vonatkozó utalást tartalmazhat a professzionális kidolgozás részletegazdagsága. A nyakdísz (gyöngy és gallér), az öv, a redők pontos kidolgozása, a polikróm festés mind arra utal, hogy ezeket a Madonnákat nem öltöztetésre készítették. Míg a Dunántúlon a XIX. század során előtérbe került az otthoni ájtatosság szobrainak textíliával való felöltöztetése, az Alföldről származó tárgyak és leírások nem utalnak erre.

A XIX. század során a kiskunsági Madonnákra került átfestések kétféle igyekezetet árulnak el. Az egyik szerint e monokróm átfestések a polgáriás bútorok elterjedéséhez igazodtak.²⁹ De az átfestések nagy száma azt mutatja, hogy az ünnepre való készülődés jegyében átfestéssel „feldíszítették”, s ezáltal az ünnep középpontjába állították a szobrot.³⁰

A szobrok datálatlanok. Csupán a kunszentmártoni szobor hátán látható egy 1807-es évszám. A kunszentmártoni szoborral a kiskunfélegyházi múzeum gyűjteményéből három másik szobor mutat hasonlóságot. Mária és a kis Jézus testtartása, a ruhák redőzése, a koronák formája, Mária nyakéke és öve a három szobornál nagyon hasonló. Az egyik kiskunfélegyházi szobor megegyezik az áttört barokk koronában és a Mária, illetve a kis Jézus nyakán függő gyöngysor formájában is a kunszentmártonival. A kunszentmártoni szobron Mária karjára vetett hosszú, redőzött leomló köpenyt is hord. Mindegyik szobor kéztartása jogart tartó kézre utal, Mária jogara azonban csak a kunszentmártoni szobor kezében őrződött meg.

A tárgyak többsége hiányosan adatolt mind a funkcióra, mind a lelőhelyre vonatkozóan. Kivételt képez ez alól a kunszentmártoni szobor, amelynek funkcióját is ismerjük: a „nagyház” vagy „tisztza szoba” szent sarkában elhelyezve az 1920-as évekig szombatoként családi áhítatot tartottak.³¹ Sőt, e szobornak ismerjük a teljes szakrális környezetét is: a szobában még egy feszület, egy szenteltvíz-tartó, egy Szent Antal- és egy „magyaros” Szent Erzsébet-kép³² függött a falon.

Devóció és dekoráció, néhány tanulság

Mind az egyházművészet, mind a népművészet elsősorban alkalmazott művészet. A népi kultúrában a használati tárgyakat díszítették. A vallásgyakorlás tárgyai esetében a hangsúly a tartalomra való emlékeztetésre és a funkcióra helyeződik. A népi

²⁹ Ahogyan ezt K. Csilléry Klára a festett bútorok olajfestékkel történő átfestésére vonatkozóan már megállapította.
K. CSILLÉRY Klára: 1778-ból származó békéscsabai karosszék, a Néprajzi Múzeum újonnan restaurált tárgya. *Néprajzi Értesítő* XXXVI. 1954, 295–296.

³⁰ Lásd ehhez ROMVÁRINÉ KUTAS Eszter: *Egy 1818-ból származó hódmezővásárhelyi láda restaurálása = Múzeumi Műtárgyvédelem* 9. 1981, 147–160. Romváriné Kutas 1981; SZTOJKA Szilárd: *Hódmezővásárhelyi festett faláda konzerválása és restaurálása = Múzeumi Műtárgyvédelem* 9. 1981, 183–184; SÉD Gábor: *Festett komáromi láda restaurálása = Múzeumi Műtárgyvédelem* 9. 1981, 161–172.

³¹ GULYÁS Éva: *A vallásos élet tárgyai = Szolnok megye népművészete*. Szerk. SZABÓ László, Budapest, 1987, 185–199; BARNA Gábor: *A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről = Néprajzi Értesítő* LXXV. 1993, 208.

³² BARNA Gábor: *A „magyaros” Szent Erzsébet = Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. TÜSKÉS Anna, CentArt Egyesület, Budapest, 2009, 387–392.

vallásosság a hivatalos liturgia függvénye, annak továbbgondolása, különben nem tudnánk miből levezetni, vagy mihez hozzárendelni. Azaz a tartalomra emlékeztetés az elsődleges, az esztétikum gyakran másodlagos.³³

De a művészi megformálás elősegítheti a vallási ismeret rögzülését.³⁴ A látás segít felemelkedni az anyagtól a spirituálisig.³⁵

Az ábrázolásoknak tehát elsősorban kultuszértéke volt, de bírhattak művészi értékkel is.³⁶ A tridentinai zsinat tisztázta az *idolum* és az *iconum*, a „bálvány” és az „arcmás” viszonyát, az emlékeztetés funkcióját. Ezért jelenhettek meg szakrális tárgyak és szimbólumok az otthonokban, az egyéni és családi élet intímabb vallási terében, akár folklór jellegű díszítő tárgyként is. A magánáhitati tárgyai formái és tartalmi szempontból a hivatalos témákat „privatizálták”. Azaz a magánember azt akarta, hogy a kultuszkép – nézzen ki akárhogy – az övé legyen, személyesen szóljon hozzá.³⁷ A tárgyak a felekezeti reprezentációt is szolgálhatták, megjeleníthették a család társadalmi helyzetét, mutathatták annak vallásosságát. Erre széles körben lehetőséget adtak a XVIII. századtól megjelenő olcsó tömegtermékek, a porcelánszobrocskák, a sokszorosított grafikai alkotások, azaz a kis szentképek, valamint a XIX. század második felétől a polikróm nyomatok, amelyeknél már a dekorációs igény is hangsúlyosan megjelent.

Így válhattak a falusi, mezővárosi társadalmak tárgyi környezetéből kiemelkedő objektumok esztétikai törekvések kifejezőivé.³⁸ A néprajz, a vallási néprajz mégis elsősorban a funkcióra tekint, ezért a tömegtermékeket, a naiv vagy egyszerű alkotásokat sem tekinti giccsnek, hanem vallási tartalmak hordozójának, a szakrálisnak az emberi világban való megnyilvánulásának, hierofániának.³⁹ A népművészetben fontos tehát a befogadás mozzanata.⁴⁰

Vallási szimbólumaink, kegyszobraink és kegyképeink csak bizonyos tárgyféleléseken töltenek be dekorációs funkciót. Ebben az esetben sem tűnik el azonban a vallási tartalomra emlékeztetés, csak másodlagossá válhat. Ilyen tárgyaink a dunántúli, többnyire spanyolozással készült tükröseink, amelyeken a Celli Szűzanya vagy az Oltáriszentség (Szentostya) ábrázolása díszítőelem, mégis hordozza az elbeszélte vallásos tartalmat, azaz az áhítatot, a devóciót is erősítheti. Különösen azért, mert az egyént egy tárgykultúra általánosan ismert és elfogadott alkotásain és szimbólumain keresztül egy felekezeti közösséghez is köti.

A XIX–XX. század fordulójára a silányabb esztétikai megjelenést hordozó, a kordivatnak is megfelelő tömegtermékek váltak uralkodóvá a széles értelemben vett

³³ PÉTERFI Dénes: *Vallás és művészet = Keresztény Magvető XXX.* 1895. január-február, 1. füzet, 2.

³⁴ PÉTERFI: *i. m.* (1895), 5.

³⁵ FREEDBERG, David: *The Power of Images.* University of Chicago Press, 1989, 358.
BELTING: *i. m.* (2000), 9.

³⁶ BELTING, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* Budapest, Balassi, 2000, 466.

³⁷ BELTING: *i. m.* (2000), 434.

³⁸ HOFER: *i. m.* (1980), 11.

³⁹ HOWES, Graham: *A szakralitás művészete. Bevezetés a művészet és a szakralitás világába.* Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2011, 146.

⁴⁰ VEREBÉLYI: *i. m.* (2002), 9.

egyházművészetben, ám amelyek a kor lelkeségi mozgalmait tükrözték.⁴¹ Hiszen „kulturális koroktól függően az ikonográfia, a liturgikus művészet és a keresztény művészet között kölcsönös viszony áll fenn”.⁴² Ezzel szemben napjaink szakrális műalkotásai gyakorta individualisztikussá váltak, nincs vagy alig fedezhető föl mögöttük közösségi elvárás, liturgikus vagy bibliai elbeszélés⁴³, a művészi önkifejezés parttalanná vált eszközei. Az egyház ezeket mind a múltban, mind a jelenben könnyebben elfogadta, mint a népművészet és a népi vallásosság megnyilvánulásait.

Az elmúlt évtizedekben változás állt be a katolikus egyháznak a hagyományhoz és a népi vallásossághoz való korábbi, elutasító viszonyában. Ez az álláspont fogalmazódott meg *A népi jámborság és liturgia direktóriumában*.⁴⁴ A népi vallásosság tárgyai „abban segítik a híveket, hogy a keresztény hit misztériumait szemléljék”.⁴⁵ E körben különösen fontos a Mária-tisztelet.⁴⁶ „A képek tisztelete [...] a népi jámborság kiemelkedő összetevője: a hívek úgy a templomban mint otthonaikban, jelenlétükben imádkoznak.”⁴⁷ „[...] a szent ábrázolás elsődleges funkciója nem az, hogy esztétikai élvezetet nyújtson, hanem hogy bevezessen a misztériumba.”⁴⁸

Ebben az értelmezési keretben a népi vallásosság, a regionális és lokális közösségi kultúrák már nem elvetendő, hanem értéket hordozó eszközökké váltak. De még távol vagyunk attól, hogy a vallásgyakorlás és a lokális, illetőleg táji szakrális tárgyakotó hagyomány összefonódását, kölcsönhatásait, társadalmi hátterét megismerjük. Hogy miért csak Nógrád, Zala, Zólyom és a Kiskunság vidékén láthatunk hatalmas, faragott út menti feszületeket, jellemzően a Nyugat-Dunántúlon és a Balaton-felvidéken fülkeszobrokat, Erdélyben és a nyugati Felvidéken üvegképeket, vagy előadásom tárgyaként: a Kiskunságban sajátos megfogalmazású Pietà- és Madonna-szobrokat.⁴⁹ Ezekre a kérdésekre további kutatások adhatnak választ.

Bibliográfia

- ANDRÁSSY KURTA János: *A magyar nép szobrászata*. Budapest, 1944.
- *A népi jámborság és liturgia direktóriuma*. Budapest, 2005.
- BÁLINT Sándor: *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Budapest, 1942.
- BÁLINT Sándor: *Szagrális emlékek a kiskunsági népművészetben = A Kiskunság népművészete*. Szerk. KORKES Zsuzsanna – PÉTER László, Szeged, 1980.

⁴¹ Ez ellen próbált fellépni az előadásom elején már említett Ipolyi Arnold és köre. Az első és máig ható lépéseket az egyházzene területén tették meg. Az egyházzenei reformtörekvésekre gondolok Bogisich Mihálytól kezdve a *Szent vagy, Uram*, a *Hozsanna* próbálkozásán át az *Éneklő Egyház* reformjáig. Ám ezek az eredményesen keresztülvitt reformok eltűntették a helyi, regionális színezetű népénekanyagot.

⁴² BELTING: *i. m.* (2001), 157, kép.

⁴³ HOWES: *i. m.* (2011), 147.

⁴⁴ *A népi jámborság és liturgia direktóriuma*. Budapest, 2005.

⁴⁵ Uo., 22.

⁴⁶ Uo., 119.

⁴⁷ Uo., 155–156.

⁴⁸ Uo., 156–157.

⁴⁹ SZACSVAY: *i. m.* (2011), 43.

- BARNA Gábor: *A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről* = Néprajzi Értesítő LXXV. 1993.
- BARNA Gábor: *A „magyaros” Szent Erzsébet* = *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. TÚSKÉS Anna, CentArt Egyesület, Budapest, 2009.
- BELTING, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest, Balassi, 2000.
- FREEDBERG, David: *The Power of Images*. University of Chicago Press, 1989, 358.
- GULYÁS Éva: *A vallásos élet tárgyai = Szolnok megye népművészete*. Szerk. SZABÓ László, Budapest, 1987.
- HOWES, Graham: *A szakralitás művészete. Bevezetés a művészet és a szakralitás világába*. Benccs Kiadó, Pannonhalma, 2011.
- HOFER Tamás: *Módszertani tanulságok a magyar népművészet tanulmányozásából, különös tekintettel a kiskunsági emlékanyagra* = *A Kiskunság népművészete*. Szerk. KORRES Zsuzsa - PÉTER László, Szeged, 1980.
- K. FÜLÖP Katalin: *A népművészet fogalmáról = Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Szerk. UJVÁRY Zoltán, Debrecen, 1999.
- KORRES Zsuzsanna - PÉTER László szerk. *A Kiskunság népművészete*. Szeged, 1980.
- KOVAČEVIČOVA, Sonja - SCHREIBER, Bedrich: *L'udové plastiky*. Bratislava, 1971, 64.
- LACKOVIČOVÁ, Maria: *Z dejin medovníkárskeho a voskárskeho remesla v Banská Stianvici*. Martin, 1981.
- MOJZER Miklós: *Előszó = Devóció és dekoráció*. Szerk. LENGYEL László, Eger, 1987.
- PÉTERFI Dénes: *Vallás és művészet = Keresztény Magvető XXX*. 1895. január-február, 1. füzet.
- SERFŐZŐ Szabolcs: *A sasvári pálos kegyhely története. A zárándoktemplom kialakítása és kegy-szobrának kultusza a 18. században*. Budapest, Balassi, 2012.
- SÜMEGI György: *Kiskunsági Madonnák*. Kiskun Múzeum Baráti Köre, Kiskunfélegyháza, 2000.
- SZACSVAY Éva: *Szobrok. Statues*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2011.
- SZILÁRDFY Zoltán: *A magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jelentése* = BÁLINT Sándor - BARNA Gábor: *A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest, 1994.
- TERDIK Szilveszter: *„Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagyban termelés” Réta és Benedek egyházi műiparintézete* = FONS XV. (2008), 3. sz.
- TÚSKÉS Gábor - KNAPP Éva: *Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairadalomban* = *Néprajzi Értesítő LXXV*, 1993.
- VEREBÉLYI Kincső: *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest, Osiris, 2002.
- VARGA Zsuzsanna: *Magyarországi népi faszobrok*. Hatvan, 1976.

Glässerné Nagyillés Anikó

Vallási ábrázolások és népi-nemzeti motívumvilág „Íme a Szív, amely téged annyira szeret...”

A Jézus Szíve-ábrázolások szerepe a vallásos gyermeknevelésben¹

Az első világháború utolsó éveiben felerősödött, azt követően pedig fővonalba került Közép-Európában, s így Magyarországon is az etnikai alapú nemzetképzés és csoportmeghatározás, aminek hatására a középrétegek figyelmébe még inkább a népi kultúra felé irányult. A népeleti vonásokban ősi nemzeti sajátosságokat kerestek. A népi-nemzeti motívumok a gyermeknek szánt kiadványokban is megtalálhatóak voltak. A kiadványokban lévő vallásos témájú ábrázolások nemcsak a korszak stílusirányzatához igazodtak, hanem fontos szerepet tölthettek be az ismeret átadásában, a tisztelet megélésében, az elvont tanítások vizualizálásában. Általuk a gyermekek számára nehezen érthető vallási tanok megfoghatóvá, átélhetővé váltak. A tanítók, Jézus Szíve tisztelethez kötődő szívgárdavezetők is gyakran alkalmazták ezeket a rajzokat oktatási célokra. A regények illusztrációjaként megjelenő Jézuska-rajzok és a hozzájuk tartozó mesészerű történetek az elméleti oktatásnál nagyobb hatással voltak a gyerekekre és visszaköszöntek rajzaikban. Hasonlóan a megértést és az azonosulást segítették a regények, rövidebb kiadványok, újságok lapjain található vallási, illetve több esetben népi-nemzeti tartalmú rajzok. Az ábrázolások háttérében lévő nemzetkép előzményei a XIX. századba nyúlnak vissza.

65

A népművészet felfedezése a XIX. században

A népművészet „a népi kultúra sajátos területe, amely a mindenkor történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális tényezők bonyolult összefüggésrendszerében alakult”.² Visszatükrözi az egyes korszakok, művészeti, politikai, ideológiai irányzatok nemzetfelfogását, változó esztétikai ízlését is.³ A népművészet a kultúra differenciálódásakor jelent meg, vagyis amikor a különböző társadalmi csoportok műveltsége elkülönül egymástól. Ez a XVIII. századtól figyelhető meg, ezért a kutatók nagy része ekkorra teszi a népművészet kezdetét.⁴ A XIX. században a népi kultúra fogalma a többnemzetiségű és nem kizárólagosan a magyar népi kultúrára vonatkozott.⁵

¹ Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Barna Gábornak és Bárkányi Ildikónak, hogy tanácsaikkal, javaslataikkal segítettek a tanulmányom létrejöttét.

² VEREBÉLYI Kincső: *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 25.

³ Vö. HOFER Tamás: A „népi kultúra” örökségének megszerkesztése Magyarországon. Vázlat egy kutató vállalkozásról = HOFER Tamás: *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Magyar-ságkutató Intézet, 1991, 7.

⁴ Vö. VEREBÉLYI Kincső: *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 25.

⁵ Vö. HOFER Tamás: *A népi kultúra jelentésváltozásai a századfordulón* = HOFER Tamás: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok a két kutatási terület vitatott határvidékéről*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan, 2009, 167.

Ennek hátterében a magyar társadalomban élő „hungarus” tudat állt, „amely a haza adottságának tekintette a nemzetiségek létét, nyelvük, viseletük, szokásaik különbözőségét”.⁶ A kutatók nagy része is ezt az álláspontot képviselte. Bátky Zsigmond 1906-ban ezt így fogalmazta meg: „A kultúra [azonban] nincs népekhez kötve, hanem egyes kisugárzó pontokból más népekhez is áttérjed, s a népek az emberi fejlődés egyes fázisokban csak időleges hordozói.”⁷ A népművészet felfedezésének, értelmezésének és kutatásának számos mozzanata szorosan kapcsolódott a monarchia keretében megjelenő gazdasági és kulturális önreprezentációkhoz, mint például a különböző gazdasági világkiállításokhoz.⁸ Jankó János megállapításában hazánkban a néprajz „szülei” az iparművészet és a háziipar volt. Ez arra utal, hogy az etnográfia előtt a képző- és iparművészeti mozgalmak képviselői (művészetteoretikusok és alkotóművészek) fedezték fel a nép (paraszti és falusi-kisvárosi szakiparosok) tevékenységének esztétikai értékét, hangsúlyozva ezek őstörténeti távlatait, illetve nemzeti értékét.⁹ „A historizmus szellemének megfelelően a korabeli művészet stíluseszménye elsősorban formai elemekből építkezett. Az ornamentika, a mintagyűjtemények felértékelődése is összekapcsolja a nemzeti művészet stílustörekvését a népművészettel. A népművészetből is merítő nemzeti ornamentika kialakításának igénye befolyásolta a háziipari mozgalmat támogató művészeket, értelmiségieket is. Ez a szemlélet is közrejátszott abban, hogy az eredeti mintákkal és motívumokkal egyenrangúnak, sőt korszerűbbnek tekintették a stíluseszményeknek megfelelően áttervezett, finomított, stilizált díszítményeket. A népművészeti motívumokat gyűjtő és tervező »művész« típusa tehát már a századvégen megjelenik.”¹⁰ A népművészetben a művészet újraértelmezésének, megújításának lehetőségét látták. Ennek alapján akartak „önálló, nemzeti jellegű iparművészetet” létrehozni, gyakran a szecesszió formaelemeivel ötvözve.¹¹

A hungarus tudat alapjairól kiinduló néprajzi állásponttal szemben kiformalódott egy másik népi kultúra-felfogás is, amely „eticizálta” a népi kultúra fogalmát, vagyis a magyar népi kultúra elemeit elkülönítette a többi népétől.¹² Erre jó példa Malonyay Dezső kultúrafelfogása, aki a „Magyar nép művészetében” célul tűzte „segíteni a nemzeti elem érvényesülését ízlésünkben, művészetünkben és iparunkban, gyarapítani a nemzeti önbizalmat, tanítani a magunk többre becslését”.¹³ Hasonló „eticizáló” kultúrafelfogás a magyarországi nemzetiségeknél is lezajlott.¹⁴ Ezek

⁶ Uo., 168.

⁷ BÁTKY Zsigmond: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest, Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége, 1906, 5.

⁸ Vö. VEREBÉLYI: *i. m.* (2002), 15.

⁹ Vö. FÜGEDI Márta: *Reprezentáns népcsoportok a 19-20. század fordulójának népművészet-képében*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2001, 9.

¹⁰ Uo., 10-11.

¹¹ Uo., 12.

¹² Vö. HOFER: *i. m.* (2009), 170.

¹³ MALONYAY Dezső: *A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Budapest, Franklin-Társulat, 1907, 12-15.

¹⁴ Vö. HOFER: *i. m.* (2009), 171.

hátterében a XVIII. századtól induló nemzetné válás, nemzeti tudat kialakulása és a szekularizáció állt. Ebben a folyamatban a nemzethez való tartozás vált elsődleges identitássá a rendi és vallási csoport és önmeghatározásokkal szemben.¹⁵ Ekkor épült ki a nemzeti kultúra, benne a nemzeti történelemmel, irodalommal, művészetel, amelyek a nemzeti összetartozás új tudatának forrásai, kifejezései voltak. Ebbe illesztették be a paraszti hagyományok felfedezett, és esztétikai, történelmi szempontok szerint megválogatott elemeit is.¹⁶

A nemzetiesített polgári filantrópia keretében a parasztasszonyokat támogató sor került Magyarországon, illetve Európa más részein a háziipar létrehozására, felkarolására.¹⁷ A népi hímzés, viselet lassan a divatba is bekerült.¹⁸

Népi kultúra és az oktatás

Benedek Elek és mások kezdeményezésére a népmesék – a polgári igényekhez igazítva – bekerültek a gyermeknevelésbe, az iskolai oktatásba és a szórakozási lehetőségek közé.¹⁹ Az 1880-as évektől megindult a népművészeti ismeretek, a népi hímzéstípusok, a népművészeti motívumok tanítása, főként a felsőbb rétegek oktatási intézményeiben.²⁰ Kovách Géza tanár 1926-ban megjelent kötetében hangsúlyozta a magyaros motívumok rajzoktatásba történő beépítését.²¹ Ezek jelentése ekkor már kiegészült az ország újraépítésének gondolatával: „És ha csekélység is az, amit nyújt, talán mégis értékkel fog bírni azok számára, kik hazánk újjáépítését a mienknél szerencsésebb viszonyok között fogják végezni.”²² Könyvében a XIX. században a Huszka József, Váradai Szilárd, Réthy László és mások által elkezdett „magyar stíl” felkarolását folytatta. A „magyaros motívumok” összegyűjtésével a magyar ornamentika elemeinek megőrzésére, valamint a népművészetre hívták fel a figyelmet, amelyben nemzeti sajátosságot véltek felfedezni.²³ Kovách ehhez hasonlóan a nép-

¹⁵ Vö. GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből.* Budapest, PolgART Kiadó, 2004, 18.

¹⁶ Vö. HOFER: *i. m.* (2009), 7.

¹⁷ Vö. F. DÓZSA Katalin: *A Muskátli című kézimunkaújság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években = Ethnographia*, 1989, 100. évf., 1–4. sz., 329.

¹⁸ Vö. *uo.*, 330.

¹⁹ Vö. BENEDEK Katalin: *Polgári mesekönyvek parasztságképe. Magyar mese és mondavilág. Ezer év meseköltése. Meséli Benedek Elek = HOFER Tamás: Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991, 136.

²⁰ Vö. FEJŐS Zoltán: *Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn = HOFER Tamás: Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991, 152.

²¹ Kovách Géza munkatársaival 1915-ben már közreadta a *Normál tanmenet az általános az általános iránnyú középfokú rajzoktatás számára* című könyvét, amelyet később egy nagyobb, a rajzoktatást segítő szabású művé akartak kiegészíteni. Ez a munka az első világháború miatt nem jelent meg nyomtatásban. Az 1926-ban kiadott könyve szintén a rajzoktatás „házainak” részleges kitöltését célozta.

²² KOVÁCH Géza: *Magyar mustrák. A díszítő tervezés, valamint a rajztanulmány céljaira.* Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1926, 3.

²³ Huszka József több néprajzi, iparművészeti témájú munkát írt. Elméletei miatt gyakran került vitába a kor tudósaival (például Herman Ottóval, Hampel Józseffel).

művészetben a nemzeti lét biztosítékát látta, illetve a magyarság kifejezésének „eszközét”.²⁴

Népi-nemzeti motívumok a gyermeknevelés szolgálatában

A szívgárda 6 és 14 éves gyermekeket összefogó vallásos gyermekegyesület volt a két világháború között. A tiszteletük középpontjában Jézus Szíve állt. A mozgalom Magyarországon Szegedről indult 1920-ban a Jézus Szíve Szövetség gyermektagozataként, majd országosan is elterjedt. Imaapostolság néven nemzetközi szinten is létezett. A gyerekeket helyi szinten szívgárdavezetők irányították, akik papok vagy tanítónők voltak. Az első szívgárdacsapat a ferencesekhez kötődött, az 1930-as évekre a csapatok nagy részének lelki vezetését a jezsuiták vették át Szegeden. Az 1937–1938-as tanévben a szentévi kapcsán és a budapesti Eucharisztikus Kongresszusra készülve a szeged-rókusi gárdavezetők elhatározták, hogy az ottani szívgárdával kapcsolatos eseményeket összegyűjtik, és „emlékalbum” formájában megőrkítik az utókor számára. Három gazdagon illusztrált, mellékletekkel ellátott gépelt album készült el, amely az 1936–37-es tanévtől az 1940–41-es tanévig tekinti át a szeged-rókusi hat szívgárdacsapat tevékenységét. Ezek ma a Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtárban találhatóak.

A szívgárdavezetők minden fejezet fejlécét – főként a harmadik kötetben – a témához kötődő színes rajzokkal díszítették. Ezek egy része népies motívumokat is tartalmaz, amelyek azonban nem egy-egy tájegység motívumkincsei, hanem stilizált, polgári ízléshez igazított, a XIX–XX. században összegyűjtött magyaros motívumokhoz hasonló rajzok. Ennek hátterében a népművészet XIX. századtól kezdődő felértékelődése és szélesebb társadalmi körben történő elterjesztése állt. A magyarság kifejezésével kapcsolatos országos diskurzusok hatottak a mindennapok tárgyi kultúrájára és visszatükröződtek az oktatásban is. Emellett a tanítókra hatással lehetek a templomokban egyre inkább elterjedő, népi motívumokkal díszített egyházi textíliák is.²⁵ A gyerekek népies motívumokkal díszíthették a heti parancsot és más rajzaikat is, amellyel egy-egy megtanult bibliai részt, Jézus Szíve-tisztelettel kapcsolatos tanítást vagy erkölcsi tanulságot illusztráltak. A heti parancs egymondatos utasítás volt az adott hétre (például *Segíts otthon, Imádkozz a pápa vagy más szándékára* stb.). A rajzolással, a népi motívumok felhasználásával történő oktatás nemcsak a szegedi oktatók módszere volt. Ennek hátterében a népművészet felfedezése, a magyaros motívumok felértékelődése és a rajzoktatásba történő beemelésére való törekvés állt. Konkrét példaként említhető például a jászkíséri származású Csete

---

²⁴ KOVÁCH Géza: *i. m.*, 3.

²⁵ A téma részletes kifejtését a konferencia során előadásában Kerekes Ibolya végezte el. KEREKES Ibolya: *The Appearance of Folk Embroideries On Liturgical Textiles of Roman Catholic Churches in Hungary* = BARNA Gábor: *Religion, Culture, Society 5.: Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged – Magyarország, MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture, 2018, 123–134.

Balázs rajztanár munkássága is, aki a két világháború között a vizualitás alapjainak megtanítását a népművészetre építette fel.²⁶

1. kép

Beszámoló a XX. Szívhétről (fejléc, szívgardavezető rajza).

Forrás: Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár II. 4.5.

A Szívhétről írt beszámolók fejlécét az albumokban több esetben díszítették magyaros mintákkal. A Szívhét a szívgardavezetők számára tartott program volt, amely háromnapos lelkigyakorlatból és háromnapos tanfolyamból állt. Ezeken az alkalmakon a mai továbbképzésekhez hasonlóan a gárda vezetőit a gyerekek vezetéséhez szükséges új ötletekkel, tanácsokkal látták el, illetve előadásokon beszéltek nekik a társadalmi problémákról, illetve ezek esetleges megoldásairól. A Szívhéten 1938-tól a felvidéki szívgardavezetők is részt vettek, esetenként az általuk vezetett gyerekek kiselőadással is készültek. A beszámolókból kiderül, hogy ezeken az előadásokon beszéltek a határon túli szívgardák helyzetéről, működéséről.

Az albumokban több, paraszti viseletbe öltözött gyermekalak látható. Ennek egyik oka, hogy többféle gyermek járt a szívgardába, hiszen a városi, falusi, sőt helyenként a tanyai iskolában is megszervezték. A regények illusztrációjaként látható hasonló jellegű rajzok által többféle társadalmi helyzetű gyermeket meg tudtak szólítani. Ezzel kapcsolatban ezek a rajzok utaltak arra az elvre is, hogy a szívgardában mindenki egyenlő, függetlenül attól, hogy milyen anyagi vagy társadalmi helyzetű. Ezt hangsúlyozó rövid történetek a Jézus Szíve kis naptárban is olvashatóak. Például az egyik történet főhőse szívgardista, aki mindenben jeleskedett, de különbnek tartotta magát másoknál, lenézte a szegény, illetve kevésbé ügyes társait. Amikor a sötét templomban az angyal át akarja nyújtani a gyermek szívét Jézuskának ezüsttálcán, nem sikerül. Az okát az angyal magyarázza meg neki: „Elő akartam venni az ezüsttálcát, de látom, hogy nincs. Mert az ezüsttálca, amin a szívünket

²⁶ Vö. VARJÚ Róza: *A népművészet az iskolai nevelésben. Csete Balázs rajztanár munkássága* = T. BERCZKI Ibolya: *Gyermekvilág a régi magyar falun II. Az 1993. október 15-16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai*. Szolnok, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50., 1995, 393-414.

Árpád-házi Szent Erzsébet. Szívgárdavezető rajza.
 Forrás: Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár II. 4.5.

nyújtsuk Jézuskának, a felebaráti szeretet. Jaj, ez nincs meg benned Petike. Mert mindenkit szeretni kell, azt is, akit mások igazságtalanul nem szeretnek. Te pedig szemtelen, gőgös, lenéző vagy... Hiába minden, nem tudom ezüsttálcán odanyújtani a Jézuskának a te piros szívedet.”²⁷ A szegény gyerekek ábrázolása tehát a szociális érzéket is hivatott volt erősíteni. Az albumokban, más néven a „krónikákban” a gyerekek rajzai között találhatóak olyan imaszándékok, amelyek a nélkülöző tanyaiakért szóltak. Ezeket is rajzokkal jelenítették meg.

Nemzeti szimbólumok és hazafias nevelés

Az első világháborút követően felerősödött a hazafias nevelés, amelyet áthatott az elcsatolt területek iránt érzett gyász. Ugyanakkor az újságokban, a kiadványokban azt hangsúlyozták, hogy ez egy ideiglenes állapot, „Szent István országa” visszaszerezhető. Ebben fontos szerepet szántak a gyerekeknek, mint a következő generációnak. Ez a szemlélet megfigyelhető a szívgárdában is: az albumok illusztrációjában, a gyermekek által rajzolt, Nagy-Magyarországot formáló rózsafüzér, a gyerekeknek szánt hazafias verseket, történeteket tartalmazó könyvek, illetve könyvborítók, illusztrációk formájában. Blaskó Mária például a *Hazám* című kötetében a különböző korú gyerekekhez szól, de a mondanivalója minden esetben hasonló: a dicsőséges ősök példaképként való állítása a gyermekek elé és a „Csonka-Magyarország” helyreállítását a következő generáció által. A múltat szembeállította a jelennel, amelyet „csúnyának” tartott: „Írom elsősorban az iskolás gyerekeknek – írta az előszóban –, akikben a magyar jövő nevelkedik. Megfogom kezeteiket s visszavezetlek benneteket jó gyermekeim a dicsőséges magyar múltba. Feledjétek el azt a csúnyát, amit most látnok és hallotok a mai világ piszkos utcáin s mondjátok: mi nem leszünk ilyenek, hanem inkább olyanok, mint dicsőséges őseink! Tiszták, nemesek, önfeláldozók és szentek...”²⁸

²⁷ BLASKÓ Mária: *Ezüsttálca, piros szív* = BLASKÓ Mária: *Évi kézikönyv Jézus Szíve gyermekeinek az 1944-ik teljes évre és az 1943/44. tanévre is, naptárral*. Budapest, Szívgárda Központ kiadása, 1944, 42.

²⁸ BLASKÓ Mária: *Hazám. Hazafias elbeszélések és versek a magyar ifjúságnak* = Budapest, szerzői kiadás, é.n., 4.

Az albumokban, vagyis a krónikákban helyet kaptak az Árpád-házi szentek ábrázolásai is. Ennek háttérében egyrészt az Árpád-házi szentek két világháború közötti felértékelődése, illetve ezekben az években ünnepezték az évfordulóik állnak, másrészt az előbbi idézetben említett dicsőséges múltban élt példaképeknek tartották őket. Szent Imre tiszteletére például így buzdította az író az olvasóit: „Magyar Gyermekek! Vedd kezébe E füzetet, mint emléket – Olvasd el és vésd szívedbe Szent Imrét, ki példaképed. [...] Szüzi tiszta legyen szíved És büntelen az életed – Akkor leszel követője Imrének a magyar szentnek!”²⁹

„...egész szívem odaadom néked”

Az albumokban természetesen legnagyobb számban a Jézus Szíve-ábrázolások találhatók meg. A gárdavezetők rajzai mellett több, a gyermekek által rajzolt Jézus Szíve-ábrázolás is látható, esetenként népies vagy nemzeti szimbólumokkal. A rajzok szerepe elsődlegesen a tisztelet elsajátítása volt. Az írni-olvasni alig tudó hat év körüli gyermekeket így készítették fel a szívgárdaavatásra, amelyen a közösség teljes jogú tagjává vált. Ahhoz azonban, hogy az avatáson részt vehessen, tisztában kellett lennie a tisztelet alapjaival. A gyermekek számára bonyolult teológiai magyarázatok helyett így nagy szerepet kaptak a mesék és a rajzok. Először az ábrázolásmódjával ismerkedtek meg, később gárdistaként lerajzolták Jézus Szíve ígéreteit, illetve megtanulták, hogyan kell Jézus Szíve kis „katonájának” viselkednie másokkal és Jézuskával szemben. Többnyire a foglalkozásokon, a könyvekben, illetve A Szív újság gyermekrovatójában a kettőt (mesét és rajzot) összekapcsolták egymással. Ezáltal átélhetőbbé, érthetőbbé váltak a mögöttes tanítások is.

Tanulságok

Tanulmányomban a szeged-rókuszi szívgárdacsapatok emlékalbumaiban megjelenő népi, nemzeti, illetve vallási motívumok háttérét vizsgáltam. Az albumok a szegedi szívgárda önreprezentációját szolgálták. A bennük lévő, a gyermekek által készített rajzok a szívgárdisták nevelését szolgálták. A népies szimbólumok háttérében a népművészet XIX. századtól kezdődő felfedezése állt. A népművészet felértékelődése és szélesebb társadalmi körben történő népszerűsítése tükröződik a gárdavezetők népi motívumokat utánzó rajzaiban.

A foglalkozásokon, illetve a gyermekeknek szánt újságrovatóban, regényekben lévő rajzok a hozzájuk kapcsolódó rövid történetek tanulságait segítettek elmélyíteni kis olvasóik számára, emellett élvezetesebbé tették a könyv olvasását is. Ezek a történeteken, rajzokon keresztül tanulták meg kicsi koruktól a Jézus Szíve-tisztelet alapjait, illetve azokat a normákat, amelyeket a szívgárda mint közösség várt el

²⁹ BLASKÓ Mária: *Szent Imre és a gyermek. Jubileumi emlék a Szent Imre-évről a katolikus magyar gyermekeknek.* 1930, 2.

tőlük. A gyerekek vallásos szellemben történő nevelését a gárda vezetői azért is tartották fontosnak, mert úgy vélték, hogy felnőve öntudatos keresztény felnőtt válik majd a gyermekekből, akik a kapott normákat a saját családjukban is továbbadják majd. Ezt segítették már gyerekkorban elő az apostolkodással, amelynek lényege a családtagok, a barátok, az ismerősök Jézus Szíve-tisztelettel való megismerte-

4. kép

Szívgardavezető rajza a szívgardisták és vezetőik fényképeivel.

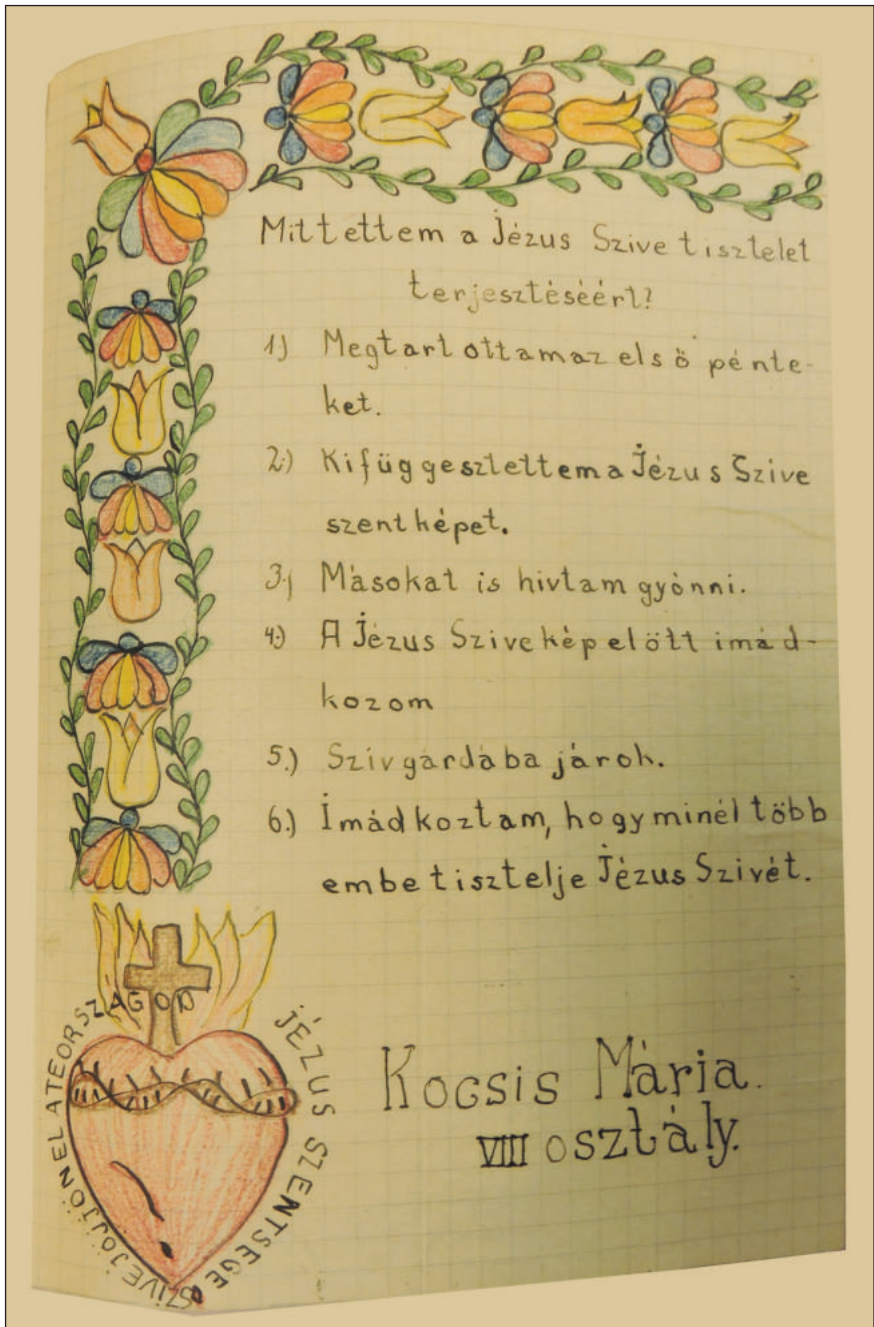
Forrás: Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár II. 4.5.

2. kép

Szívárdista rajza az apostolkodásáról (1939-1941).

Forrás: Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár II. 4.5.

tése, illetve a felnőttek egyházhoz való visszavezetése volt. A gyermekek vallásos nevelésétől ezért hosszú távon a társadalom jobb tételét remélték. Erős felekezeti kötődéssel hasonló elv volt jellemző a cserkészetre, a regöcskerészetre. A cserkészletben is fontos volt a népi kultúra felé fordulás (népdalok, természetben élő ember tisztelete, paraszti kultúra dokumentálása).³⁰

Bibliográfia

- BÁTKY Zsigmond: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest, Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége, 1906.
- BENEDEK Katalin: *Polgári mesekönyvek parasztsággépe. Magyar mese és mandavilág. Ezer év meseköltése. Meséli Benedek Elek* = HOFER Tamás: *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Magyarországi Intézet, 1991, 135–142.
- BLASKÓ Mária: *Szent Imre és a gyermek. Jubileumi emlék a Szent Imre-évről a katolikus magyar gyermekeknek*, 1930.
- BLASKÓ Mária: *Ezüsttálca, piros szív* = BLASKÓ Mária: *Évi kézikönyv Jézus Szíve gyermekeinek az 1944-ik teljes évre és az 1943/44. tanévre is, naptárral*. Budapest, Szivgárda Központ Kiadása, 1944, 41–42.
- BLASKÓ Mária: *Hazám. Hazafias elbeszélések és versek a magyar ifjúságnak* = Budapest, Szerzői Kiadás, é.n.
- F. DÓZSA Katalin: *A Muskáti című kézimunkaújtság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években* = *Ethnographia*, 1989, 100. évf., 1–4. sz., 329–341.
- FEJŐS Zoltán: *Népművészeti dívat a múlt század végén és a századelőn* = HOFER Tamás: *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Magyarországi Intézet, 1991, 143–158.
- FÜGEDI Márta: *Reprezentáns népcsoportok a 19–20. század fordulójának népművészet-képében*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2001.
- GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, PolgART Kiadó, 2004.
- HOFER Tamás: *A „népi kultúra” örökségének megszerkesztése Magyarországon. Vázlat egy kutatás vállalkozásáról* = HOFER Tamás: *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Magyarországi Intézet, 1991, 7–13.
- HOFER Tamás: *A népi kultúra jelentésváltozásai a századfordulón* = HOFER Tamás: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok a két kutatási terület vitatott határuidekéről*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan, 2009, 167–177.
- KERÉKES Ibolya: *The Appearance of Folk Embroideries On Liturgical Textiles of Roman Catholic Churches in Hungary* = BARNÁ Gábor: *Religion, Culture, Society 5.: Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged – Magyarország, MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture, 2018, 123–134.
- KOVÁCH Géza: *Magyar mustrák. A díszítő tervezés, valamint a rajztanulmány céljaira*. Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1926.
- MALONYAY Dezső: *A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Budapest, Franklin-Társulat, 1907.
- SÍK Sándor: *Magyar cserkészvezetők könyve*. A Magyar Cserkészszövetség kiadása, Budapest, 1925.
- VÁRJÚ Róza: *A népművészet az iskolai nevelésben. Csete Balázs rajztanár munkássága*. = T. BERECKZI Ibolya: *Gyermekevilág a régi magyar falun II. Az 1993. október 15–16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai*. Szolnok, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50., 1995, 393–414.
- VEREBÉLYI Kincső: *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest, Osiris, 2002.

---

³⁰ Vö. SÍK Sándor: *Magyar cserkészvezetők könyve*. A Magyar Cserkészszövetség kiadása, Budapest, 1925. 19.

Vidák István – Nagy Mari

Pabu Dada

A rabari pásztornép istentisztele

(Kács-félsziget, Gudzsarat tartomány, Nyugat-India)

1. kép

Pabu Dada-szentély, Lodaj falu, 2011, Vidák István felvétele

75

Kutatástörténet, terepmunka

2008 óta járunk rendszeresen Indiába, pontosabban annak Gudzsarat tartományába. Ennek egy része a Kács-félsziget, fővárosa Budzs. Általában másfél hónapot töltötünk, illetve töltünk ezen a területen.

A nemezkészítés¹ emlékeinek felkutatása után a népművészet több más ágára² is kiterjedt a figyelmünk. Így találkoztunk a rabari pásztornéppel, hitéletük látható

¹ Ezzel kapcsolatos írásunk a Kőrösi Csoma Közművelődési Egyesület évkönyvében jelent meg. A Kács-félszigeti nemezkészítésről szóló 40 oldalas kéziratunk kiadásra vár.

² A félsziget gazdag hímzésvilággal rendelkezik. Erről több kiadványban is olvashatunk. További, jellegzetes helyi mesterségek a következők: dúcnyomás, többszínű kelmenyomás (kékfestés), viaszos dúcnyomás, gyapjú-, selyem- és vászonszövés, gyöngyfűzés, saru- és cipőkészítés, kötözéses batik, öv- és szőnyegszövés, kolompkészítés, babavarrás, csorgatott kelmemintázás, fazekasság, kés- és ollókészítés... A felsorolt mesterség némelyikét a Kőrösi Csoma Közművelődési Egyesület évkönyvében ismertettük.

építményeivel. Templomaik eltérnek más helybeli templomoktól. Bennük kis- és nagyméretű, fából és kőből faragott lovas szobrok állnak. A lovas maga Pabu atya, helyi nevén Pabu Dada. Gudzsaratban és Radzsasztánban van még egy istenség, aki lovon ül. Neve Ramdev Pír. Közel azonos korban éltek, hasonlóan viselkedtek. Ramdev Pír is sok jó cselekedetet hajtott végre, de követőinek száma jóval kevesebb.

Kutatásainkat megnehezítette az, hogy a kácsi, illetve a gudzsarati nyelvet nem beszéljük. Főként helybeli tolmácsok, kereskedők, ismerősök révén tájékozódunk. Természetesen mások is kutattak előttünk, de ők főleg a helyi kelmékről írtak. A magyar kutatók közül sokat tanultunk Csáji László Koppány, illetve Aradi Éva személyes útmutatásaiból. Tanulmányunkban rövid összefoglalót nyújtunk terepmunkáinkból.

Röviden a rabari népről

E nép történetét csak felületesen ismerhetjük meg néhány, ezzel kapcsolatos tudományos dolgozatból vagy világhálós feljegyzésből³. Egy róluk szóló eredetmondából itt közlünk.

„Réges-régen Síva Isten a Himalájában csendben elmélkedett. Ezalatt hitvese, Párváti egy tóban fürdött. A szépséges Párváti elunta a várakozást, a testéről lemosott homokból és sárból két férfialakot és egy tevét gyúrt. Amikor Síva gondolatai visszatértek a napi élet feladataihoz, Párváti megkérte őt, hogy leheljen lelket az általa elkészített alakokba. Így is lett.

A két testvér, Számbád, Dzsumbád és a teve életre kelt. Síva azt parancsolta nekik, őrizzék a tevét, és ha tisztelik szüleiket, Sívát és Párvátit, akkor még ezer tevével megajándékozza őket. Így is történt.

A rengeteg teveteket Számbád kérésére a himalájabeli Manászaruvár-tóba öntötték, hogy az táplálja az oda járó zárándokokat és szerzeteseket.

Ekkortájt Indra Istent szolgáló tizennyolc égi tündér a Mánászaruvár-tónál járt. Ott megirigyelték az emberektől a rengeteg tejet. Féltékenységükben homokot és földet keverték a tejjel teli tóba. Látván a történeteket, Számbád és Dzsumbád megkérték Sívát, hogy büntesse meg a tettéseket. Síva Isten ezért a tündérleányokat, amíg a tóban fürödtek, egy időre sólyommá változtatta. Ruhájukat odaadta a két testvérnek. Amikor a tündérleányok kijöttek a tóból, hiába keresték ruhájukat, nem tudtak felöltözni. Keserves sírás közepette kérték Dzsumbádot és Számbádot, hogy adják vissza ruhájukat, mert így meztelenül nem állhatnak Indra Isten szeme elé.

Ekkor megszólalt Síva és azt mondta, a ruhát csak akkor adja vissza, ha a leányok közül egyikük feleségül megy Dzsumbádhoz, másikuk pedig Számbádhoz.

Tetszett a gondolat a szüzeknek, Síva fiaihoz feleségül menni igazán megtisztelő és előkelő volt. Ezért mindegyik tündérleány kecsesen ringatta magát, táncolt a két testvér előtt. Számbád, az idősebb fiú, Rajkát választotta. Dzsumbád, az ifjabb testvér, Renukát. Dzsumbád és Renuka gyermekeiből és unokáiból született az ahír törzs,

---

³ Magyar nyelvű tanulmány bizonyosan nincs, európai nyelven írott esetleg előfordulhat. Indiában írt tanulmány lehet, de erről sem tudunk többet.

a rabarok testvértörzse. Számbádnak és Rajkának csak egy fia és egy leánya született. Síva Isten elindult hát, hogy megfelelő, előkelő radzsput herceget találjon leányunokájának. Ahogy a vidéket járta, hét különböző radzsput királyságban talált vőlegényt.

Mindenütt jó szívvel fogadták és megvendégelték. Így aztán mindenütt odaigérte unokáját feleségnek.

Amikor hazaért, Párváti megkérdezte, talált-e megfelelő férjet? Síva azt felelte, hogy sajnos hetet is talált és mindegyiknek odaigérte unokájukat.

Ekkor együtt egy kört rajzoltak és isteni erővel meghétszereztek a leányt, hogy Síva betarthassa szavát. Így aztán mind a hét radzsput herceg megkapta feleségét, és a Kájlás-hegy mellé költöztek. Ott naphosszat Síva Isten állatait terelgették és boldogan éltek. Fiaik és unokáik az édesapjaik, a hercegek után különböző radzsput neveket kaptak.

Ekkoriban történt azonban, hogy a radzsputok és a bráminok élethalálharcot vívtak egymással. Huszonegy véres támadás után, amely mind megtizedelte a radzsputokat, felkeresték a Himalájában élő hét radzsput herceget, hogy azok segítsenek nekik. Síva azonban azt válaszolta, hogy ne kérjenek segítséget tőlük, mert ők nem radzsputok többé, hanem rajkák. A mennyei táncosnőnek, Rainának az utódai. Másik nevükön ők a rahabarok, ami annyit jelent, messziről jött vándor, csángáló, csángó. Ne kérjék a segítségüket, mert ők már rabarok. Így aztán a rabarok sem a harcban, sem a békekötésben nem vettek részt. Állataikkal azóta is vándorolnak. Ők lettek a mai hét rabar törzs ősei. Később mégis sokszor siettek radzsput rokonaik segítségére. Mindig jó harcosnak bizonyultak és így megtartották testvériségüket a királyok, azaz a maharadszák leszármazottaival.”⁴

Néhány kutató szerint e pásztornép indiai eredetű. Más kutatók szerint a mai Pakisztán területéről vagy a mai Türkmenisztán területéről vándoroltak mostani lakóterületükre.⁵ India két tartományában, Radzsasztánban és Gudzsaratban, illetve Pakisztán Szind nevű tartományában élnek. Száz évvel ezelőtt és annak előtte döntő többségük folyamatosan vándorolt állataival együtt.

Tapasztalataink szerint ennek az a szokásjog az alapja, hogy adott területen három napig fizetség nélkül tartózkodhatnak. Életerükön az éghajlat olyan, hogy bármelyik évszakban a szabad ég alatt éjszakázhatnak. Szükséges felszereléseiket tevére feltéve időről időre magukkal viszik. Beletartoznak az indiai társadalomba, mert beszélnek az indiai nyelvjárást, ahol élnek. Ennek ellenére sem a hindu, sem a muszlim közösséggel nincs soros kapcsolatuk. Erre egyik bizonyíték az, hogy egyéni arculatú templomaik vannak. Ahol élnek, ott viseletük kapcsán jól ismertek.⁶ Az asszonyok fekete ruhát hordanak, fejkendőiken három nagyméretű, hímzett nap-

⁴ A rabarok eredetmondája, Csáji László Koppány gyűjtése, 2005, Radzsasztán. A monda az általa készített filmsorozatában is elhangzik. A mondát Csáji László Koppány közli Indiával kapcsolatos filmsorozatában. Ezúton is megköszönjük, hogy a közlését engedélyezte számunkra.

⁵ Budzsban a Városi Múzeum igazgatója, Satishh Sadasivan úr több alkalommal szóban utalt arra, hogy a rabarók Pakisztánból vándoroltak a Kács-félszigetre. Adzsarakpurban a 2017-ben megnyílt Hímzések Múzeumában az intézményt vezető igazgató asszony szerint Türkmenisztánban éltek valaha.

⁶ A rabarók viseletét egy angol nyelvű, gudzsarati kelméket ismertető könyv mutatja be jól, illetve egy 2015-ben megjelent asszony könyve, amelyik csak a Kács-félsziget kelméiről szól. Ezenkívül különböző európai folyóiratokban található rövidebb írások viseletük jellegzetességeiről.

2. kép

Rabari pásztorcsalád 2010, Nagy Mari felvétele

minta található. A férfiak hímzett ingjének szabása szintén egyedi és jól felismerhető. Főként juhtartásból, kisebb részben tevetartásból élnek. Mindkét állat tartása hozzájuk köthető a Kács-félszigeten. Lélekszámuk India lakosságához viszonyítva elenyésző. Ma már többségük letelepedve, kicsiny falvakban, kerek és szögletes vályogházakban él.

Pabu Dada lovas istenről

A rabarik hitvilágában két istenség létezik. A tevén lovagló istenasszony, neve Momaj Matadzsi. Az ő tiszteletével, templomaival e tanulmányban nem foglalkozunk. A férfi istenség neve Pabu Dada, becézett neve Pabudzsi. Édesapja Mevar és Bikaner tartomány uralkodója volt és Dandar Rator névre hallgatott. Egy ballada szerint a gyermek nem a fejedelem feleségétől, hanem egy égi tündér mennyei fogantatásából született. A tündér megígérte az édesapának, hogy amikor a fiú 12 éves lesz, csikó képében visszatér hozzá.

Történeti források szerint Pabu Dada, az uralkodó legkisebb fiaként 1370 táján született Kolu faluban. Ennek mai neve Kolumand. A falu Radzsasztánban Balotra és Falodi nagyobb települések között található. Élete során sok hőstettet hajtott végre, ezek közül a legfontosabb volt Delvarcsarni istenasszony teheneinek a megvédése a „Kicsi” nevű nép harcosaival szemben.

A másik emlékezetes tette az első tevecsorda behozása Radzsasztánba. Ezt adta oda a rajkáknak, azaz a rabariknak. 1415-ben halt meg Samvat nevű faluban. Borundában egy emlékére állított kőoszlop áll. Halála után kezdték el istenséggént tisztelni a rabari pásztorok.⁷

Festett kép és ballada Pabu Dada életéről

Pabu atya történetét évszázadok óta mesélik a helybeli történetmondók, bárdok. Ahhoz, hogy ez szemléletes legyen, megrendelnek egy festett kelmét (helyi nevén kipát), a történetet két énekmondó, egy férfi és egy asszony adja elő. Ez a térdhegedűvel kísért előadás este kezdődik, a jelenetekkel teli kelmét tűz világítja meg. Ilyen alkalomról egy angliai egyetem készített felvételt az 1990-es években Radzsasztánban.⁸ Mi ilyen előadással már nem találkoztunk. Találkoztunk viszont egy énekmondóval, aki a Kács-félszigeten él. Neve Hadzsa báj, jelenleg 69 éves. Környezete szent embernek tartja. A félsziget keleti részén Kánmer faluban lakik. Több alkalommal felkerestük. Néhány rövid hangfelvételt készítettünk vele otthonában.

Pabu Dada isten történetének elmondására csak három nap alkalmas minden hónapban. Ezek azok a napok, amikor egyáltalán nem látható a Hold. Az előadás este, sötétedéskor kezdődik és hajnalban ér véget, amikor kel a Nap. A történetet Hadzsa báj mondja el, gyakran egy-két helybeli zenész kíséretével. A történetet apáról fiúra adta tovább a család évszázadok alatt. Ma már a világhálón is megtekinthető néhány részlet az ő előadásában.⁹

3. kép

Pabu Dada festménye, részlet, 2011, Nagy Mari felvétele.

Udaipur, Népművészeti Múzeum

⁷ A tiszteletére tartott legnagyobb ünnep időpontja augusztus közepe. <http://www.pabudada.com/pabudada/history.html#>

Saját gyűjtésünk, Satish Sadasivan igazgató úrtól, Budzs, Városi Múzeum, 2010.

⁸ A filmfelvételt a világhálón találtuk 2016-ban, azóta sajnos már törölték onnan.

⁹ Néhány perces hangfelvétellel mi is rendelkezünk. Ennek szövege eddig nem lett magyarra fordítva. A világhálón több rövid felvétel látható az elmúlt évekből. Ezek jellege, hangulata időközben alkalmazkodott a kor felszínesebb elvárásaihoz. <https://www.youtube.com/watch?v=6T7nay-wCbc>

Pabu Dada templomai

Az évek során több olyan faluban jártunk a Kács-félszigeten, amelyik híres arról, hogy benne Pabu Dada-templom áll. Felsoroljuk néhány falu nevét: Bimaszár, Trambó, a Gabodár melletti Vadigám falu, Kanmer, Száj, Ner, Bandari, Pabudar, Vradzsvani,

4. kép

Pabu Dada-templom, Kács-félsziget, Rápár körzet,
2011, Nagy Mari felvétele

Balasar és a Csitród melletti Dzsataszeri. Mindezek között a legfontosabb és leghíresebb a Ner faluban található templom. Ide éveken keresztül jártunk, majd 2018 januárjában filmfelvételt készítettünk. Érdekes volt megfigyelni, hogy a talpas lovas szobrok közt igen sok a régi. Abban az esetben, ha valamely oknál fogva megsérülnek, kikerülnek a templom falain kívül levő kertbe. A lovas szobrokat mindig azok készítetik, akik hálájukat akarják leróni. Ezek közül is a legfontosabb az az ajándék, amit az a család készítet, ahol az esküvő utáni évben nem születik fiúgyermek. Ilyenkor a család keres egy fafaragót vagy kőfaragót. A mester elkészíti a lovas szobrot úgy, hogy a ló előtt egy fiúgyermek áll. Ezt a család elhelyezi a templomban, vagy egy más szent helyen. Ez többnyire egy faluban, vagy attól nem messze egy jeles helyen található. Nevezhetnénk ezt kisméretű szentélynek is. Sok év telik el addig, míg a fiúgyermek felnő, majd megházasodik. Ekkor elveszti a szobor jelentőségét. A család a lovas szobrot elviszi egy közeli szent tóhoz, majd ott beleveti a vízbe.¹⁰

¹⁰ Az elmúlt nyolc évben kb. 60-80 fényképfelvételt készítettünk a templomokról és a templomok belsejéről. Ezek közül válogattuk ki azt a néhányat, amit ebben a tanulmányban közlünk.

Pabu Dada lovas szobrairól

Egy alkalommal a fővárosban, Budzsban sétálva betértünk egy régiségboltba. A boltban főleg kelméket lehetett vásárolni. Az egyik polc tetejéről szép szobrok néztek ránk. Az eladó tömören közölte: „A lovasok a rabari néphez köthetők, mert ők Pabu Dada istent imádják.” Az egyik ilyen szobrot megvettük. A *Vallás – nép – művészet* című tanácskozáson elhangzott előadásunkon bemutattuk a hallgatóságunknak. Befoglaló mérete: 35x35 cm. A szobor tetején ülő Pabu Dadának az oldalán kard lóg, ez egy apró bádogból készült kisebb fémdarab. Gyakran a ló testén is mintás rézlapok láthatók. Megfigyeléseink szerint a 100 évnél régebbi alkotások jóval szabálytalanabbak és változatosabbak, mint az utóbbi 50 éven belüliek.¹¹ Minél régebbiek, annál igényesebb a faragásuk és merészebb a lovak alakja.

Ezeket az alkotásokat eltérő helyeken, az adott faluban élő mester készítette. Ner településen a jelenleg 59 éves Hamír báj, Száj faluban pedig a jelenleg 48 éves Szutár Kamdzsi Vöszta mester faragta és faragja ezeket. Hamír báj elmondása szerint a mesterek szívesen készítenek Pabu Dada-istenszobrokat, illetve Momaj Matadzsi nevű, tevén ülő istenasszonyt. Mindkettőt csak a rabari családok készítetik. A szutár szó fafaragót jelent. A mestertől hallottuk, hogy a lovas szobrokat a Divali ünnep előtt vízzel lemossák. Nerben a templomban a nagy szobrok mellett 500 kisebb szobor is látható. A mesterek jelenleg bádoglapból kivágott alakzatot használnak, 4–5-félét. A megrendelő ezek közül választhat. A fafaragó ezt helyezi arra a fadarabra, amelyből dolgozik.

5. kép

Pabu Dada lovas szobor, Budzs 2010, Nagy Mari felvétele

¹¹ Körülbelül 30 olyan fényképfelvétellel rendelkezünk, melyet Pabu Dadát ábrázoló lovas szoborról készítettünk.

A bopákról

Az általunk emlegetett templomokban lelkivezetők, úgynevezett bopák szolgálnak. Énekmondók, Hadzsa báj elmondása szerint az első bopa egy Parmal nevű radzsput ember volt. Amikor megérkezett Száj faluba, fáradt volt, a templom mellett

6. kép

Bopa, Ner, 2012, Vidák István felvétele

elaludt. Álmában megjelent neki Pabu atya. Parmal kérte, hogy segítsen neki feleséget találni. Pabu Dada megnyugtatta: *Segítek rajtad és még hét nemzedékedden. De én koldos vagyok* – mondta Parmal. *Nem baj* – szölte Pabu –, *menj Kanmerba, ott találsz majd egy csodálatosan szép leányt*. Parmal elment, megtalálta a lányt és feleségül vette, majd ígéretéhez híven bopa, azaz szertartásvezető lett.

A szertartás, tiszteletadás neve, mint más helyi vallások esetén, pudzsa. Ilyen istentisztelet naponta kétszer van, reggel 6 és 7 óra között, illetve este fél nyolckor. Ekkor a bopa, aki családos ember és a templom közelében él, énekléssel és dobkísérettel, illetve az apró, felkötött harang megkondításával segíti az imát. Leiki vezető asszony is lehet, ebben az esetben bopi a megnevezése.

Nekünk, európaiaknak nehéz volt a templomokba bejutni. A bopák nem tartották ezt kívánatosnak. Ez alól csak Ner falu volt kivétel.¹²

Összegzés

Egy magyar ember nem tud elmenni érzéketlenül lovas szobrok mellett, hiszen a mi történelmünk sok szállal kötődik egy hajdani, pusztai életmódhoz. Indiára nem jellemző a lótarás. Elképzelhető az, hogy a fehér hunok, vagy előttük a szakák műveltségének hagyatéka ez. A helybeli kutatók, múzeumok mellett ismeretinket jól kiegészítették Csáji László Koppány és Aradi Éva könyvei, illetve szóbeli közlései.¹³

A rabarik hitvilágának vannak olyan jelenségei, például a lovas szobrok vagy a szertartásvezetők, amelyek egy korábbi életformára utalnak. Egyes hajdani szokásaikat részben átalakult tartalommal és rendeltetéssel máig megőrizték. Ezt sem lebecsülni, sem túlértékelni nem szabad.

Bibliográfia

- ARADI Éva: *Hunok Indiában*. Budapest, Hun Idea Kiadó, 2005.
- BARNARD, Nicholas: *London, Thames & Hudson*, 1993.
- CSÁJI L.K.: *Ázsiai lovasnomádok emlékei Indiában*. Filmsorozat, Duna Tv, 2009.
- DAVIDSON, Robyn: *Unter Nomaden, Meine Reise zu den Rabaris*. Rororo Verlag, 1997.
- EDWARDS, Elluined: *Textiles and Dress of Gujarat*. Ahmedabad, Mapin Publ, 2011.
- FRATER, Judy: *Treads of Identity*. Ahmedabad, Mapin Publ, 1995.
- GILLOW, John: *Atlas der Textilien*. Bern, Verlag Paul Haupt, 1999.
- GILLOW, John: *Traditional Indian Textiles*. London, Thames and Hudson, 1991.
- HIROKO Iwatate: *Desert Village, Life and Crafts, Gujarat, Rajasthan*. Tokyo, Yobisha Publ, 1989.
- ICKE-SCHWALBE, Lydia: *Indien-durch den Schleier*. Dresden, S.M.V, 1997.
- LEGRAND, Catherine: *Stoffe, Farben, Kleider*. München, Frederking Verl, 2008.
- MORELL, Anne: *Indian embroidery techniques*. Ahmedabad, Calico Museum Publ, 1999-2000.
- NAGY Mari: *Hun síremlékek*. Kézirat, 70 oldal, 2014.
- NAGY Mari: *Hun síremlékek = A Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület évkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 2012, 213-224.

¹² A kelmékkel kereskedő szakemberek, így például a Wazír-család elmondása szerint a rabarik megkülönböztetnek maguk közt Kácsi, Bopa, Debaria és Vagaria csoportokat. A Bopa csoport a Kati avar félsziget északnyugati csücskében, a Kács-félsziget közelében él. Korábban a két terület közt mindennapos volt a kapcsolat hajójáratok miatt.

¹³ Egy korábbi tanulmányunkban már írtunk a rabari nép lovas szobrairól. Ennek címe: *Lovak, lovasok és tiszteletük a Kács-félszigeten* (a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület évkönyve).

- PANDEY, Tripti: *Rajasthan (Our World in Color)*. Gloucester, Odyssey Pubns, 1990.
- RANDHAVA, T. S.: *Kuchch*. New Delhi, 1998.
- RANJAN, Aditi: *Crafts of India*. New Delhi, Mapin P., 2006.
- SHAH, Archana: *Shifting Sand*. Ahmedabad, 2012.
- VIDÁK István: *Nemezksztés a Kács-félszigeten*. Kecskemét, kézirat, 2009, 40.
- VIDÁK István: *Mesterségek a Kács-félszigeten* = A Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület évkönyve, 2018. 470-489. o.
- VIDÁK István: *Lovak, lovasok és tiszteletük a Kács-félszigeten* = A Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 2011.

Fehér Anikó

Két egyházi kóruskötet és népzenei kapcsolatai:

Magyar Cantuale és Harmonia Sacra

A vallásos cselekmények során a zenének, az éneklésnek igen jelentős szerepe van. Az egyházi gyakorlat szerint a liturgia nyelve a zene, a hagyományos liturgikus előadásmód recitált, énekbeszédszerű párbeszéd a pap és a hívek között. Ezek mellett az ordinárium, a graduale, az alleluja és egyéb részek ma már legtöbbször orgonával kísérve jelennek meg.

Előadásomban most két olyan a cappella egyházi énekeskönyvet mutatok be, amelyekről kevés szó esett az utóbbi időben. Pedig megjelenésük korukban revelációként hatott, számos kiadást értek meg rövid időn belül, aztán eltűntek az idők viharában. Nemcsak zenetörténeti, de zeneszociológiai jelentőségük is nagy, sőt a XX. század folklórája is hatással vannak. A Magyar Kórus kiadó gondozásában megjelent *Harmonia Sacra* (1934) és a *Magyar Cantuale* (1935) kötetekről lesz szó. Ezek bemutatása előtt azonban fontos beszélni az előzményekről, arról a kulturális közegről, amelyben megjelentek.

A két kötet kiadója, a *Magyar Kórus Lap- és Zeneműkiadó*, amely 1931–1950-ig működött, Bárdos Lajos és Kertész Gyula alapította, fő célja a zenei ismeretterjesztésen, a kor zenei eseményeinek recenzálásán kívül kórusművek kiadása volt. A kiadó közel húszéves pályafutása alatt mintegy kétezer zeneművet adott ki. Nemcsak ismert, klasszikus alkotásokat, de fiatal magyar szerzők műveit is. Számos zeneszerzőt, köztük magát Kodályt is művek írására bírták rá, amivel gyarapították a repertoárt. A hasonló nevű folyóiratot, amely kottamellékletet is tartalmazott, ötezer példányban nyomtatták és a posta vitte ki minden faluba. „A „félpénzen” létrehozott, a valamikori Fery Oszkár (ma Kiss János altábornagy utca) utcai kis budai kiadó 40 munkatárssal működő, az egész országot behálózó kiadóvállalattá növekedett.¹

A kiadó több *folyóiratot* is megjelentetett:

- 1931. február–1950. március Magyar Kórus
- 1933 – Énekszó (Kerényi György, Kertész Gyula)
- 1941 – Éneklő Ifjúság (Kerényi György)
- 1947 – Zenei Szemle (Bartha Dénes, Szabolcsi Bence)
- Zenepedagógia (Czövek Erna)

A kiadó *hanglemezeket* is megjelentetett, nagyon kis példányszámban. Többek közt Kodály *Székely keservesét* és néhány dalt vettek fel. A lemezek elvesztek, nem tudjuk, létezik-e példány valamelyikből. Bárdos így emlékezik erre: „Később a Magyar Kórus Kiadóvállalat hanglemezeket is készített. A felvételekkel mintát adott a kar-

---

¹ BANOVIKS Anna. <https://koppkopp12kerulet.wordpress.com/2017/07/03/tizsan-innen-dunan-tul/> (2018. 06. 05)

vezetőknek a művek bemutatásához. Az első ilyen hanglemezőkön Kodály Székely keservese – amelyet a Lónyai utcai Református Gimnáziumnak írt és ajánlott – és hat székely népdal volt, amelyeket a marosvásárhelyi gimnázium diákjai mutattak be Nagy István vezényletével. Idővel körülbelül 25 ilyen felvétel készült, amelyeket azután a lapok hátoldalán hirdettek meg. Kezdetben a lemezek elkészítése nem okozott különös gondot, abban az időben több olyan lemezcég is működött, amelyek a stúdiófelvételek alapján készítettek lemezeket. Ez a kezdeményezés messzire már nem juthatott, mert már a háború első éveire esett. Az anyagihiány és más nehézségek miatt a lemezkiadás és a terjesztés nem tudott kellően kibontakozni (sajnos a törzspéldányok a háború áldozatául estek).²

Időszaki kiadványok is voltak:

- Alla breve híradó (farsangi melléklet)
- Naptár, Jeles napok – műsorfűzetek
- Régi zongoramuzsika, kottasorozat (8 fűzet, szerkesztette Horusitzky Zoltán)

Kórusgyűjtemények is szerepeltek az „*Éneklő Magyarország*” sorozatban:

- Tavaszi bokréta. Kétszólamú gyermekdalok (szerkesztette Kerényi György)
- Népdalkórusok. 44 népdal és kánon vegyes karra (szerkesztette Bárdos Lajos)
- Társas énekek – három hangra (kórusgyűjtemény) „Nevezetes régi idegen mesetermek szerzeményei, melyekhez különb-különb magyar verszeteket készített és igazított Nádasy Kálmán anno domini 1935”
- Kodály- és Bartók-kötetek 1942
- Erdélytől a Felvidékig. Népdalletétek vegyes karra
- Adventtől adventig. Protestáns nagymesterek művei
- Nyugati kórusok 1939 (szerkesztette Kerényi György)
- 21 vegyes kar Palestrinától Haydnig (szerkesztette Kerényi György)
- Fallalla 1939 (szerkesztette Forrai Miklós)
- 30 reneszánszkori madrigál vegyes karra (szerkesztette Forrai Miklós)
- 1000 év kórusa 1943 (szerkesztette Forrai Miklós)
- Madrigálok könyve (szerkesztette Raics István)
- Hajnalcsillag. Férfikaroknak (szerkesztette Raics István)

A hatalmas és igen sikeres munka következményeként és megkoronázásaként 1934. április 28-án délután öt órakor rendezték meg az első *Éneklő Ifjúság* hangversenyt a Zeneakadémia nagytermében. „A Magyar Kórus Kiadóvállalat állt az 1934-ben induló, majd országosan kiszélesedő »Éneklő Ifjúság« mozgalom mögött is, melynek egyértelműen Bárdos volt a vezető személyisége.”³ Itt hangzott el a később szinte emblémává váló *Gebhardi kánon* (*Glória szálljon az égre fel...* kezdettel). A mozgalom a mai napig is él, továbbvivője, gondozója a KÓTA. Érdemes megjegyezni, hogy

² MÁTYÁS János: A „Magyar Kórus húsz éve”. Beszélgetés. = BÁRDOS Lajos: *Tíz újabb írás 1969-1974*. Budapest, Zeneműkiadó, 1974, 267.

³ VINCZEFFY Adrienne: *Bárdos Lajos – Részletes életrajz*. <http://bardoslajos.org/hu/reszletes-eletrajz.html> (2018. 06. 05.)

a hangverseny ötlete és a mozgalommá szélesedő kezdeményezés neve Bárdos feleségétől, Waliczky Iréntől származik.

* * *

A folyóiratokban gyakran jelentek meg olvasói levelek, amelyekre legtöbbször Bárdos válaszolt *krónikás, íródeák, mester* vagy *-s-s* aláírással. Kórusműveit Bárdos gyakran jelentette meg Gyulai Lajos álnéven, nehogy túltengjen neve a kottakiadványokban. Ennek történetéről Tardy László karnagy, a Mátyás-templom zenei vezetője mesélt. Tardy előtt, egészen 1962-ig Bárdos volt itt a karnagy. Tardy úgy tudja, hogy Kertész Gyula gyakran írt kórusműveket, feldolgozásokat. Ezek szerkesztésébe, dallamvezetésébe Bárdos itt-ott belevetített. Amikor megjelentek volna a művek, Kertész azt mondta, inkább Bárdos nevét tegyék eléjük, hiszen lényeges helyeken kellett ezekbe belevetíteni. Bárdos kompromisszumot ajánlott: legyen ezek szerzője a két keresztnév név kombinációja, azaz Gyulai Lajos.

A Magyar Kórus kiadó működésének vége felé népzene tudományos és zenetudományos műveket is kiadott és terjesztett: többek között Bartók *Népzeneink és a szomszéd népek zenéje*, Kodály *A magyar népzene* és Szabolcsi Bence *A zenetörténet kézikönyve* című műveket.

Az 1950. július 1-i államosítás után a Zeneműkiadó Vállalat minden egyéb zeneműkiadással foglalkozó céggel együtt magába olvasztotta a Magyar Kórust, és jogutódja lett. Ezután Bárdos lakásában folyt tovább a munka. Bárdost családja inntől fogva előszeretettel nevezte az ország levelezőpartnerének, hisz ahol csak lehetett, segített, kérdésekre válaszolt, küldött a megmaradt kottákból mindenkinek, akinek szüksége volt erre. „A fellelhető összes kiadványukat zúzdába vitték. Idősebb Kertész Gyula az elszállítás pillanatait fényképeken akarta megörökíteni, a belügyisek azonban kitépték a filmet a fényképezőgépéből. Utóbb a házukat is elvették, melyet végül Kodály közbenjárására kaptak vissza. Az államosítás után Kertész Gyula a Zeneműkiadónál lett tanácsadó, illetve továbbra is oktatott Budán.”⁴

1931-ben jelentette meg szintén a Magyar Kórus a *Szent vagy, Uram!* népének tárat, a katolikus népének XX. századi reformját elindító gyűjteményt. Szerkesztője Harmat Artúr és Sík Sándor volt. A kötet 306 sorszámozott éneket tartalmaz, 273 dallammal. A kötet orgonakivonata Harmat Artúr harmóniáival az első 12 év alatt 5 kiadásban jelent meg, s azóta is folyamatosan használja minden kántor. A *Hozsanna* című kötet 1948-ban jelent meg, ez a hívők számára készített ima- és énekeskönyv, amely a *Szent vagy, Uram!* énektár teljes anyagát tartalmazza, kibővítve néhány XVII. századi dallammal és népzenei gyűjtésből származó, illetve gregorián és más énekkel. Ennek szerkesztője Kertész Gyula és Bárdos Lajos. Az imarészt Werner Alajos állította össze.

Érdemes megjegyezni, hogy 1971-től a liturgikus reform alapján átdolgozott és bővített kiadásai követik egymást. A mai napig is e két kötet az alapja a katolikus egyház klasszikus, a hagyományokra figyelő zenei repertoárjának. Ezen két kötet

⁴ BÓKAY László: *Az egyházi zene apostola volt = Új Ember Hetilap*, 2011. 04. 17.

dallamanyaga, valamint a Magyar Kórus zeneszerzőgárdája alkotta a szellemi alapot ahhoz a két kötethez, amelyekről előadásom szól. Némi útmutató a megjelenítés módszeréről: „Ezek úgy készültek, hogy előbb az egyes művek jelentek meg, és a leginkább beváltakból állították össze a köteteket. Tehát nem először a gyűjtemény, majd utána a különlenyomatok. Bárdos mindig vallotta, hogy nem lehet az asztal mellett, előzetes kipróbálás nélkül biztosan sikeres, elfogadott összeállításokat készíteni. Saját tapasztalatából tudta, hogy ha kimásolt húsz Lasso-madrigált, abból rejtélyes módon pár nagyon népszerű lett, mások meg egyáltalán nem. Miért? Pedig ugyanattól a szerzőtől származnak, ugyanabban a stílusban készültek. Ezért tartotta fontosnak, hogy az összeállítások szerkesztését előzze meg a gyakorlati próba.”⁵

Harmonia Sacra

A *Harmonia Sacra* énekeskönyv 1934-ben jelent meg *A Magyar Kórus kiadó énekeskönyve* alcímmel. Népszerűségét jól példázza, hogy 1943-ban már a 9. kiadása látott napvilágot. Egy ilyen példányra bukkantam rá egy antikváriumban. (Ez a példány a beírás szerint ráadásul a legendás hírű Kapisztrán Kórus tulajdona volt egykor.) A kötet római katolikus énekes imakönyv. A műfaj sajátosságainak eleget téve szöveges imarésszel kezdődik, Rejeczky Benjamin összeállításában. Az énekek felosztása szintén az általánosságban használt imakönyvek rendszerében halad: mise-énekektől kezdve a requiemig és a motettáig. Bárdos Lajos és Kertész Gyula szerkesztette a négyszólamú vegyes karra alkalmazott magyar–latin énekrészt, dr. Rajeczky Benjamin pedig a magyar–latin imarészt, az előszót Kerényi György írta. A belső borítón ez áll: „Mádságokkal, gregoriánkorálissal, vegyes karra írt latin misékkal, régi és újabb szerzők motettáival, magyar egyházi népénekekkel és kánonokkal a SZENTLÉLEK ISTEN NAGYOBB DICSÓSÉGÉRE, valamint a KATOLIKUS IFJÚSÁG LELKI ÉPÜLÉSÉRE. Kiadta a Magyar Kórus. A kötetet Molnár C. Pál 20 fametszete díszíti.”

Kerényi ezt írja az előszóban: „Az egyház régen úttörője volt az új szépségnek, s ma is a világi zenével újul meg a templomi ének... Ez az új muzsika, új hang szólal meg először ebben az énekeskönyvben. Halk kezdet, szerény ékesség, de ki tudja talán e 40 muzsikusközt vannak már azok, akik az egész magyar egyházi zenét új életre és virágzásra keltik majd?”⁶

A *Harmonia Sacra* kötet létrehozói tehát Bárdos Lajos, Kertész Gyula és Rajeczky Benjamin voltak.

Bárdos Lajos (1899–1986) zeneszerző, karnagy, zenetudós, a magyar kórusművészet kiemelkedő személyisége. Kodály Zoltán tanítványa, majd a Zeneművészeti Főiskolán tanára. Jó néhány tantárgyat ő vezetett be, megalapozta a modális összhangzat-

⁵ BRÜCKNER Huba: *Egyenes úton. Bárdos Lajos élete*. Bárdos Lajos Társaság, 2017, 83.

⁶ *Harmonia Sacra*. Szerk. BÁRDOS Lajos és KERTÉSZ Gyula, Budapest, Magyar Kórus, 1943, 8–9.

tant és rendkívül jelentősek népzene tudományos írásai is. Bárdost a Zeneakadémiára Harmat Artúr hívta tanítani, ahogyan ő később Nagy Olivért, akinek tanítványa lehettem. (Nagy Olivér is részt vett a Magyar Kórus munkájában, számos egyházzenei kórusmű megírása fűződik nevéhez.) A híres Cecília Kórus, a Palestrina Kórus, majd a kettő összevonásából létrejött Budapesti Kórus Bárdos vezetésével vált meghatározóvá a kor zenei életében. 1942–1962-ig a budavári Nagyboldogasszony-templom (Mátyás-templom) ének- és zenekarának karnagya. Akiket tanított, ma is szeretettel emlékeznek rá.

Kertész Gyula (1900–1967) zenetanár, zeneszerző. A Zeneművészeti Főiskolán Kodály Zoltán tanítványaként zeneszerzést tanult. Egyik alapítója a Magyar Kórus kiadónak. Éveken át az Országos Magyar Cecília Egyesület titkára. Az 1950-es években a MTA népzene kutató csoportjának munkatársa. Népdalfeldolgozásokat, egyházi és világi kórusműveket írt, a Kodály-módszer egyik terjesztője volt.

Rajeczky Benjamin (1901–1989) ciszterci szerzetes, zenetörténész, népzene kutató, egyházzene sz, zenepedagógus, a zenetudományok doktora. 1926–1945-ig a budapesti Szent Imre Gimnázium tanára, közben Kodály Zoltántól zeneszerzést tanult. 1927-től vezette azt a cserkészrajt, amely Kanderstegben a nemzetközi cserkész-síversenyen megszerezte az 1. helyet. 1945-től pásztoi prior. 1950-től a budapesti Néprajzi Múzeum népzenei osztályán muzeológus, 1960-tól a MTA népzene kutató csoportjának igazgatóhelyettese, 1967–71-ig, nyugdíjazásáig a MTA népzene kutató csoportjának igazgatója, egyidejűleg előadó a Zeneakadémia zenetudományi tan szakán.

A kötet 289 számozott dallamot tartalmaz, ezek között vannak magyar és latin nyelvű énekek. Az énekek nagy része négy szólamú vegyes kari feldolgozás, de akad köztük kánon és gregoriándallam is. Kétféle tartalomjegyzéke van, ahogyan a másik kötetnek is, az énekekre rákereshető betűrendes, valamint egy praktikus, az egyházi évet végigvivő forma adventtől az úrnappáig. De vannak itt szentségi, Jézusról, Mária-ról szóló énekek, litániák, Mária-antifónák, szentekről szóló és különböző alkalmakra szánt énekek is. A kötet tartalmaz egy-egy motettát néhány külföldi szerzőtől: Rosselli, Ett, Casciolini, Mozart, Schubert, Lotti, Palestrina.

Az első tíz legtöbb művel megjelenő szerző:

- Bárdos Lajos, 38 + 11 Gyulai Lajos névvel
- Halmos László, 33
- Kertész Gyula, 16
- Szendrei István, 12
- Deák Bárdos György, 6
- Harmat Artúr, 6
- Forrai Miklós, 5
- Nagy Olivér, 5
- Sugár Jenő, 5
- Szögi Endre, 5

Magyar Cantuale

A *Magyar Cantuale* egyházi karénekeskönyv Bárdos Lajos, Kertész Gyula és Koudela Géza szerkesztésében jelent meg 1935-ben. Alcíme: „1, 2, 3 és 4 szölamú egynemű karra (férfi-, női vagy gyermekkarra) Magyar egyházi népénekekkel, régi és újabb szerzők motettáival, gregoriánkorálisokkal, kánonokkal és imádságokkal.”

Ezt a kis imakönyvként használható énekeskönyvet édesanyámtól kaptam, aki a Kalocsai Szegény Iskolanővérek Tanítóképzőjében használta azt. Ennek a 10. (utolsó) kiadása 1947-ben látott napvilágot. Kodály 1925-ben bensőséges hangú írásban ajánlotta a közönség figyelmébe akkor végzett tizenhárom zeneszerzés tanítványát, köztük Bárdost és Kerényit. Bárdos ugyanezt tette tizenhét évvel később: tíz frissen végzett ifjú egyházkarnagyát méltatja, köztük említi azt az énektanárt, aki akkor édesanyám kezébe adta ezt a kis könyvet Kalocsán: Zékány M. Evarista nővért. Ezt írja róla Bárdos: „Evarista nővér a 10. új egyházkarnagy. De csak betűrendben van a végén! Lelkesedésben, érdeklődésben, szorgalomban, bizony, hogy a férfinépnek is példát adott... A Szentlélek adja meg, hogy ő is, kilenc társa is jól tölthesse be a legszebb hivatást!”⁷

A kötet előszavában Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, az Országos Magyar Cecília Egyesület elnöke ezt írja: „Ezt a MAGYAR CANTUALE-t, mely e szent munka segédkönyvének van szánva, a Szentatya iránti fiúi engedelmességgel, szent liturgiánk lelkes szeretetével és azzal a hő óhajjal adja a magyar egyházi zene fáradhatatlan apostoli lelkű robotosa, a Magyar Kórus derék kántoraink, karvezetőink, szemináriumaink, kántor- és tanítóképzőink, zárdáink, középiskoláink, kongregációink, mindennemű vallási egyesületeink, hitbuzgalmi társulataink és buzgó énekesek kezébe, vajha ez a Cantuale Isten kegyelméből hozzájárulna minél több helyen édes hazánkban a két nagy pápa egyházzenei énekreformjának mielőbbi megvalósításához.” A kötet szerkesztője Bárdoson és Kertész Gyulán kívül egy kalocsai pap, Koudela Géza.

Koudela Géza (1894–1939) pap, zeneszerző, egyházzenei igazgató. A Zeneakadémia orgonatanzsákán oklevelet szerzett. 1928-tól az Egyetemi-templom karnagya és a Központi Papnevelő Intézet énektanára és a Zeneakadémia elődjének egyházzene-tanára. Az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus népénekké vált himnuszának (Győzelemről énekeljen..., Hozsanna: 280B) szerzője. Koudeláról tudomásom szerint egyetlen fotó maradt fenn, amelyet ezúton is köszönök a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárnak és munkatársának, Lakatos Andornak, aki ezt írta: „Koudela Gézáról fénykép tudomásom szerint nincs itt Kalocsán, a Főszékesegyházi Könyvtár fotótárának leírásában-segédletében sem szerepel a neve. Egyetlen, nem túl jó minőségű portréjáról tudok, amely évtizedeken át hányódott a székesegyházban az orgona szekrényében. Ezt Leányfalusi Vilmos karnagy úr hozta át egy alkalommal a palotába 2007-ben.”⁸

⁷ BÁRDOS Lajos: *Tíz új karnagy = Magyar Kórus*, 1942. nyár, 875.

⁸ Lakatos Andor levéltárvezető levele, 2018. 03. 20.

A kis kötetben megjelent néhány Kodály-kórusmű is. Bárdos Lajos így nyilatkozik erről Mátyás Jánosnak: „1935-ben egy kis kórusgyűjtemény jelent meg egynemű karok részére: Magyar Cantuale, egyházi anyag. (Sok felekezeti iskola volt és általában elég jó énekkarok, amelyek örömmel fogadták az új szellemű énekelni valót, legyen az kis Palestrina-tricinium, vagy egy legmodernebb, akkor modernnek számító új magyar mű.) Ennek a részére kért Kertész nagy merészen Kodálytól egy Ave Mariát azzal, hogy „az apácák mindenféle elavult Ave Mariákat énekelnek...” Kodály harmadnap küldte híres Ave Mariájának kéziratát, tehát azonnal megírta. Attól kezdve ő kínálta fel a műveket, nem kellett kapacitálni. Nem is mertük volna. A lapot tiszteletpéldányként megküldtük neki, és ő látta – mindent látott, tudott, áttekintett –, hogy mit jelent, ha Nyírcsaholytól Murakeresztúrig mindenhova eljutnak a kották.”⁹

Kodálytól megtalálhatjuk a kötetben a *Harmatozzatok* című kórusmű két változatát, az Ave Mariát és az Ót Tantum ergót (orgonakiséret nélkül). A fényességes ez a mai nap kezdetű (Vízkereszt) terjedelmi okokból nem került be a válogatásba. Ezek mind első közlések, a Mester általában első szóra felajánlotta műveit a kiadónak.

A kötetben nagyjából ugyanazoktól a külföldi szerzőktől vannak művek, mint a *Harmonia Sacra*ban, valamint 61 kíséret nélküli népének, fiatal magyar szerzők művei.

Az első tíz legtöbb művel megjelenő szerző:

- Bárdos Lajos, 37 + 6 Gyulai Lajos néven
- Harmat Artúr, 33
- Kerényi György, 26
- Kertész Gyula, 16
- Halmos László, 10
- Kodály Zoltán, 8
- Szendrei István, 7
- B. Bruckner Antal, 6
- Szendrei Imre, 5
- Deák Bárdos György, 4

Egy másik előadás témája lehetne, hogy milyen „transzlokációkat”, azaz különféle kórusfajra való átírásokat engedélyezett Kodály a kiadónak, teljes joggal, azaz beszólás nélkül. (Nem itt jelenik meg, de például híres *Esti dal*ának, amelyet Kodály eredetileg női karra írt, Bárdos készíttette el a vegyes kari letétjét.) Sok dallam megjelenik mindkét kötetben, általában különböző feldolgozásokkal.

Üdvözlégys Krisztusnak drága szent teste

Egy olyan érdekes dallamra térek most ki, amelynek népzenei kötődése is van. Ez a dallam a *Szent vagy, Uram!* és a *Hozsanna* énektárokban 134. számmal van jelen

⁹ MÁTYÁS János: „Hány színe van az életnek?” *Beszélgések Bárdos Lajossal. Dokumentumok.* Ikon Kiadó, 1996, 19.

Üdvöz légy Krisztusnak drága szent teste kezdettel. Szövege Szentmihályi Mihály (?–1798 k.?) műve, aki plébános, esperes, egri kanonok a XVIII. század végén Boco-nádon, az egri egyházmegyében.

Dallama egy XVII. századi dallam, Kersch Ferenc (1853–1910) egyházkarnagy, zeneszerző, gimnáziumi tanár, 1886-tól a nagyváradai székesegyház orgonistája, majd karnagya, a tanítóképző tanára, az Országos Magyar Cecília Egyesület alelnöke átdolgozásában.

A dallam népzenei változata (*Csillagom/Angyalkám révészem...*) Dobszay László Típusrendjében a „Rákóczi-dallamkör” stíluskörbe tartozik. Dobszay ezt írja: „Történelmi gyökerei ismeretlenek annak a stílusnak, mely a XVII. században egyszerre gazdag, sokfelé ágazó burjánzással tűnik elénk, s melyet a XVIII. századi kuruc szöveggel ismertté lett egyik típusa alapján a Rákóczi-nóta dallamkörének szoktunk hívni. Talán hangszeres, talán litániaszerű, de mindenesetre laza formálású dallamanyagként élhetett korábban, talán már a középkor végén.”¹⁰

A „Révészek nótája” névvel illetett dallamtípus valószínűleg XIV. századi ballada. Szövegének „lényege az, hogy egy nő mindig többet és többet ajánl fel egy férfinak, hogy az teljesítse kérését, s a csattanó az, hogy végül magát kell adnia. Ez a helyzet a magyar énekekben a révész és az átkelést kérő asszony között áll elő. Ezt a lényegét ugyanevvel a csattanóval sokfelé megtaláljuk Európában, bár csak ritkán révész és asszony szereplővel.”¹¹

Kodály is megállapítja a párhuzamot a *Csillagom/Angyalkám révészem* és az *Üdvözlégy Krisztusnak* kezdetű népelek között. „Nálunk ma is él néhány dallam párhuzamosan egymás mellett egyházi és világi szöveggel. A dallam azonossága a nép előtt nem tudatos, nyilván a tempó és ritmus nagy különbsége miatt, még ha ugyanaz a személy éneklis is mind a két alakot.

Az *Üdvözlégy Krisztusnak drága szent teste* dallama több világi énekével azonos. Ilyenek:

- a) egy nagyszalontai bordal¹²
- b) egy XVIII. sz. kézirat tréfás dala¹³
- c) egy zoborvidéki balladaszerű darab¹⁴

Azonkívül az egész csoport rokon a Rákóczi-nóta egyik típusával...”¹⁵

Péczy Attila is ír a dallampárhuzamról: „Van [...] egynéhány olyan felülről leszállt kulturális termék, amely már részt vett a népdal életében is. Ezek tehát nemcsak megőrzött emlékként maradtak fent, hanem változatokat alkotva bizonyos számú népdalunk keletkezéséhez vezettek... Van ennek az egyházi éneknek egy világi változata is elég terjedelmes változatcsaláddal, távolabbi elágazódásai a Rákóczi-nóta felé követhetők...”¹⁶

¹⁰ DOBSZAY László: *Magyar zenetörténet*. Budapest, Gondolat, 1984, 183.

¹¹ VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa I.* Budapest, Zeneműkiadó, 1976, 503.

¹² *Ej! Menjünk innen el...*

¹³ *Árokszállásánál volt egy veszedelem...*

¹⁴ *Csillagom, révészem...*

¹⁵ KODÁLY Zoltán: *A magyar népzene*. Budapest, Zeneműkiadó, 1960, 45.

¹⁶ PÉCZY Attila: *Beszélgetések a népzeneről*. Magyar Kórus, 1944, 8.

A dallam *Üdvözlégy Krisztusnak* kezdetl a *Harmonia Sacrában* 120. számmal, a *Magyar Cantualéban* 123. számmal van jelen Nagy Olivér feldolgozásában. Bár mindkét alkotás homofon szerkesztésű, a két alak nem azonos, más a harmóniai felépítésük.

1. kép

Nagy Olivér feldolgozása a *Harmonia Sacra* kötetben

202

120 SZ. V. U. 134 NAGY OLIVÉR
Egerszegi kézirat (1804) – Szentmihályi (1798)

1. Üdvözlégy, Krisztusnak drá-ga szent tes - te,
2. Üdvözlégy, nagy Szentség, é - lét a - dó - ja,
3. Üdvözlégy, nagy Szentség, vi - lág vált - sa - ga!

1. Ál - dott légy Jé - zus - nak pi - ros szent vé - re.
2. Mi bű - nös lelkünknek meg or - vos - ló - ja.
3. Em - be - ri nemzet - nek fő bol - dog - sa - ga.

1-3. Ó mily ál - dott vagy, Ol - tá - ri - szent - ség!

1-3. An - gya - li drá - ga ven - dég - ség!

N. O.

E kötetek alapvetően meghatározták a kor szentmiséinek gyakorlatát, hiszen kézbe fogható, jól használható kis imakönyvek voltak, amelyek megfelelő nehézségi fokú és szép, igényes műveket tartalmaztak. Ezeket a kántorok, a karnagyok könnyen megtaníthatták a kórusoknak, a scoláknak, de a gyülekezet is részt vehetett ezek előadásában, a felső szőlamban szereplő alpdallamot énekelve.

Ma is elő lehet venni ezeket a feldolgozásokat. Sokat vitatott egyházzenei reformjaink része lehetne ezek újbóli bevezetése. Mindenkit biztatok erre!

Bibliográfia

- BÁRDOS Lajos: *Tíz új karnagy*. Magyar Kórus, 1942.
- BÓKAY László: *Az egyházi zene apostola volt = Új Ember Hetilap*, 2011. 04. 17.
- BRÜCKNER Huba: *Egyenes úton. Bárdos Lajos élete*. Bárdos Lajos Társaság, 2017.
- DOBSZAY László: *Magyar zenetörténet*. Budapest, Gondolat, 1984.
- *Harmonia Sacra*. Szerk. BÁRDOS Lajos és KERTÉSZ Gyula, Budapest, Magyar Kórus, 1943.
- KODÁLY Zoltán: *A magyar népzene*. Budapest, Zeneműkiadó, 1960.
- MÁTYÁS János: *A „Magyar Kórus húsz éve”*. Beszélgetés. = BÁRDOS Lajos: *Tíz újabb írás 1969–1974*. Budapest, Zeneműkiadó, 1974.
- MÁTYÁS János: *„Hány színe van az életnek?” Beszélgetések Bárdos Lajossal. Dokumentumok*. Ikon, 1996.
- PÉCZELY Attila: *Beszélgetések a népzeneről*. Magyar Kórus, 1944.
- VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa I*. Budapest, Zeneműkiadó, 1976.
- VINCZEFFY Adrienne: *Bárdos Lajos – Részletes életrajz*.
<http://bardoslajos.org/hu/reszletes-eletrajz.html> (2018. 06. 05.)

Windhager Ákos
„Az örökkévalóságba távozott magyar szent”¹
Kodály protestáns vétői

Berkesi Sándor Kossuth-díjas karnagynak

A vernakuláris protestáns örökség

„Összettem két kezemet
Úgy kértem jó Istenemet.”

Kodály Zoltán: Esti dal (részlet)

95

A jelen szöveg által felvetett kulcskérdés az, hogy milyen hermeneutikai rendszer érdekében alkalmazta Kodály a protestáns felekezetekhez köthető szövegeket és zenei műfajokat. A szerző életútját, életművét és közösségi szerepvállalását Szabolcsi Bencétől Péteri Lórántig sokan elemezték már, de a nyilvánosságban megnyilatkozó szakralitásáról eddig kevés szó esett.²

Köztudott, hogy gyakorló katolikus volt, ám közel ötven vallásos műve felekezetek – és nemzetek – felett álló, ökumenikus s egyetemes érvénnyel íródott meg. Ahogy az evangélikus Johann Sebastian Bach vagy a zsidó családba született, de vallását nem gyakorló Ligeti György liturgikus művei az egész emberiséghez szólnak, úgy vállalt közösséget Kodály is minden hívővel és nem hívővel, közösséghez tartozóval és önnön egyedülállását hirdetővel. Provokatívan azt is kérdezhetnénk, hogy mennyiben protestánsabb a *Psalmus Hungaricus* Liszt *Koronázási miséjénél*? Mennyiben rokonítható a kodályi vernakuláris protestantizmus Gustav Mahler *szekuláris* katolicizmusával, Igor Sztravinszkij *historizáló* ortodoxiájával, vagy éppen Witold Lutoslawski *liturgikus* katolicizmusával, hogy a magyar mester szakrális életművéhez művelődéstörténetileg a legközelebb állókat említsük?

Minden feltett kérdés önálló tanulmányt érne meg, helyszűke miatt azonban csak Kodály zsoltaírait elemzem, hogy képet adhassak a személyes, nemzeti és szakrális megnyilatkozások metszetében tetten érhető protestáns ethoszról.

* * *

A vernakuláris protestáns szimbólika alkalmazására Kodály előtt is bőven akadt példa a magyar zenetörténetben. Amíg azonban szépirodalmi kánon Zrínyi Miklós és

¹ ROZGONYI Éva: *Ünnepi beszéd – Ünnepi hangverseny Kodály Zoltán tiszteletére a Zeneakadémián, 2015. december 13.* = *Magyar Kodály Társaság hírei*, 2016/1, 4.
http://epa.oszk.hu/03000/03026/00027/pdf/EPA03026_kodalytarsasag_2016_1_004-006.pdf

² A két említett végpont: SZABOLCSI Bence: *Kodály Zoltán = Nyugat*, 1926/7, 22. és PÉTERI Lóránt: „A mi népünk az ön népe, de az enyém is...” *Kodály Zoltán, Kádár János és a paternalista gondolkodásmód = Magyar Zene*, 2013/2, 121–141. Az üdítő kivétel: SZÖLLŐSY András: *Kodály művészete*. Kolozsvár, Pósa kiadása, 1943. Illetve: SAPSZON Ferenc: *Kodály Zoltán és a Musica sacra = Parlando* 2016/2, 1.
http://www.parlando.hu/2016/2016-2/Sapszon_Ferenc-Kodaly.pdf

Babits Mihály közötti szakaszát a hazai protestáns értelmiségiek életműve alkotja, addig a magyar zeneirodalom jelesebb alkotói Bartók Bélát megelőzően mind katolikusak voltak. Katolikus volt a magyar operakultúrát kialakító Erkel Ferenc, ahogy a mélyen hívő harmadrendi ferences testvér, Liszt Ferenc is. Közös Lisztben és Kodályban, hogy ismert közszereplőként, sikeres zeneszerzőként és nem konzervatív életmódot élőként nyíltan, őszintén és hitelesen vállalták hitüket a magánéletben éppen úgy, mint a zeneköltészetben. A magyar művelődésben Liszt volt az első, akinek sikerült a szekularizálódó kultúrába a valódi szakralitást a vernakuláris szimbólumrendszeren keresztül átmentenie. Zeneművei közül elkülöníthetők azok a darabok, amelyek elsősorban egyházi szolgálatra (például *Szekszárdi mise*, *Via crucis*, *Septem Sacramenta*) íródtak, a szakrális témát a világi közkultúra számára (például *Szent Erzsébet legendája*, *Krisztus*, *Koronázási mise*) dolgozta fel, illetve ahol csupán utalt az egyházi műfajjal, dallammal vagy harmóniával a vallásra (például *Hunok csatája*).³ Liszt művészte azontúl, hogy megihlette és folyamatosan táptalajt biztosított az életművét elemző és közreadó evangélikus Sulyok Imre és Gárdonyi Zoltán egyházzenei munkásságának, a *XIII. zsolttár*ával alapjaiban előlegezte meg az arra tudatosan hivatkozó *Psalmus Hungaricus*.⁴ Korának protestáns egyházzenejére főként Bach-átírataival, néhány zsolttárával és orgonadarabjaival hatott.

Erkel Ferenc viszont fordítva járt el, amikor megidézte a protestáns ethosz magyar művelődésben játszott ellenzéki hagyományvilágát az *István király* című operájában. A zeneszerző korának uralkodóját, Ferenc Józsefet (is) jelképező címszereplő *szentkirály* békét, nemzeti egységet hirdet az opera negyedik felvonásában. Az összefogás himnusza ugyanakkor erkeli fricskaként egy református korál dallamára épült.⁵ Erre a felismerésre támaszkodva időszerűnek tűnik, hogy az erkeli himnuszokat és – akár az operáiban alkalmazott – vallásos énekeit a *close reading* alapján újraolvassuk. Így nem lehet véletlen egybeesés témánk szempontjából az sem, hogy Csomasz Tóth Kálmán, a szerkesztői bizottság vezetője beválogatta az 1948-as *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára* című gyűjteményébe a *Magyar Himnusz*t szövege és könyörgő magatartása miatt.

Bartók Béla korálimitációi és Bach-idézetei a mai napig megosztják a zenetudományt, ám Pernye András, Ferencsik János és Medveczky Ádám egybehangzó állítása szerint a legmagasztosabb pillanatokban tudatosan utalt a (protestáns zeneirodalomban alkalmazott) szakrális jelképekre.⁶ A *Cantata profana* témáját, szimbó-

³ Természetesen egy-egy műalkotás előadásának helye és célja a fenti felsorolásban csupán az elsődleges szerzői szándékot tárgyalja. Liszt fentebb említett alkotásai éppúgy illeszkedhetnek a vallásos szertartásokhoz, akár liturgikus szerepkörben, ahogy több kísérlet is történt e darabok színpadra állítására is. A fenti felsorolás ugyanakkor azért tekinthető mégis kiindulási pontnak, mert maga az alkotó elkülönítette életművében az egyházzenei és a koncerttermi zenéit.

⁴ ITT ZÉS Mihály: *Zoltán Kodály, in Retrospect. A Hungarian National Composer in the 20th Century on the Border of East and West*. Kodály Institute, Kecskemét, 2006, 237.

⁵ ERKEL Ferenc: *István király*. Partitúra, kézirat, 314-317.

⁶ Bartók vallásos hitének elutasítása hosszú tanulmánylistában érhető el, legutóbb: HUNKEMÖLLER, Jürgen: *Műfajok, témák, toposzok Bartók zenéjében = Magyar Zene*, 2016/3, 290-291. Az ellenvéleményt pedig az alábbi forrás tartalmazza: MEDVECZKY Ádám: *Istenhit és zene*, MMA akadémiai székfoglaló beszéd, kézirat, elhangzott: 2014. márc. 28., rövidített változat: <http://www.mma.hu:8080/zenemuveszet1/-/event/10180/medveczky-adam-istenhit-es-zene.jsessionid=E440B4A053E91F3F3EA34F2EB32F5D51>

lumrendszerét és idézeteit tekintve jóval súlyosabb szakrális kompozíció, s erőteljesebben kapaszkodik a protestáns ethoszba, mint sok zsolttár. A szerzőt azonban szemérme mégis visszatartotta attól, hogy a *Szegedi misét* jegyző egyik, vagy a *Psal-musszal* utat mutató másik barátjához hasonlóan a Mennyei Atyát néven nevezze. A vallásos zeneiség világi művekben való megjelenítése számos későbbi alkotó technikájára is jellemző, manapság Lajtha László, Szokolay Sándor, Terényi Ede és Huszár Lajos életműve kapcsán tárgyalja a szakirodalom.

Kodály humanista hite protestáns attitűddel

„Tiszta lelkű keresztény, krisztusi ember.”

(Nádasy Alfonz Kodály Zoltánról)

97

Kodály jól ismert közösségi szerepeket alkalmazott létösszegző műveiben, amelyek révén művészi hitelességgel ábrázolta a közösség iránti elköteleződés egy-egy drámáját. Közösségi szerepvállalása kulturális eredetű volt, amely részben a magyar irodalom nyilvánosságban betöltött szerepére, részben a polgári közösségekben szerzett vezetői tapasztalataira épült. Alapvetően művelődési kérdésekben emelte fel szavát, s annak megoldása érdekében dolgozta ki pedagógiai rendszerét, alapított folyóiratokat és indította el a kórusmozgalmat. Noha aktuálpolitikai ügyekbe nem avatkozott, a kulturális nyilvánosság számára írt négy művészi hitvallása (*Psal-mus Hungaricus*, *Budavári Te Deum*, *Missa brevis*, *Zrínyi szózata*) mégis jelentős társadalmi, közéleti, sőt politikai visszhangot váltott ki.

Nyilvánvalóvá tette, hogy a metafizikai bizonyosság jegyében erkölcsi kötelessége a közösség szolgálata, tanítása és vezetése. Az egyetemes hagyományokban gyökerező erkölcsi imperatívusz számára közösségi jelleget öltött. Ezen a gondolati szálon viszont a hazaszeretet jelentette a legvégső kategorikus imperatívuszt. Szokolay Sándor, Kodály egyik legkedvesebb, kései tanítványa, aki leginkább folytatta mestere útját, több ízben is hangsúlyozta, hogy egykori tanára esetében az Istenhit és a hazaszeretet egy töről fakadt. Számára a földi és az égi közösséghez tartozást ugyanazok az örök erkölcsi elvek határozták meg. Az Istenhitet és a hazaszeretetet Kodály képes volt ideológiáktól mentesen, egyetemes emberi értéként, esztétikai magaslatoiban kifejezni. Ezt a szférákat egyesítő alkotásmódot Szokolay kilenc pontban tárgyalta, amelyek közül a következő négy összegzi a fenti állításokat:

- „V. A musica sacra csúcsairól
- VI. A zene prédikátoráról
- VII. A nemzet dalnokáról
- VIII. Az ötvözőről.”⁷

Kodály esetén a hit olyan elkötelező bizonyosság volt, amely mentén bízott a természetfeletti világ létében, elfogadta az erkölcs örök törvényeit és vállalta a közös-

⁷ SZOKOLAY Sándor: *A hit és hazaszeretet Kodály művészetében = Magyar Zene*, 1991/1, 153-154.

ség iránti felelősséget. Sem dogmatikus, sem bigott nem volt, hanem nyitott, a feláradott Krisztusban hívő. Azon nagyon kevés ritka alkalom egyike, amikor Kodály hitéről kívülről nyilvánkozott, az egy Kádár Jánosnak intézett válaszlévé volt 1959-ben: „Az én »főkönyvem« kizárólag a lelkiismeretemben van. A gyermekkori válaszos érzést nem felejthetem, ámbár nem teljesítem pontosan az egyház előírásait.”⁸ A levél további tartalma a jó vezető erényeit és a társadalom erkölcsi helyzetét taglalja. Ebben az említett bátor kiállásában és minden más megnyilatkozásában világossá tette, hogy hamis isteneknek, néma bálványoknak nem áldoz. A művészi életmű egyik megrendítő tanulsága, hogy Kodály akár sikerei csúcsán állt, akár az üldöztetést szenvedte, mindig alázattal fordult az Úrhoz közössége nevében. Mind ezt tette művészi szimbolikával, teremtő játékosággal és drámai erővel. Szokolay így foglalta össze azt, amit érdemesnek tartott Kodály hitéről a nyilvánossággal megosztani:

„A hajdani bencés diákról mindenki tudta, hogy gyakorló katolikus. Szakrális művei az életmű legfényesebb ékkövei. [...] Kodály lelkének legbelső titkait magában őrizte. Természetesen sejtettem, hogy sziklaszilárd erkölcsének kifogástalan etikájának alapja a Könyvek Könyve. A szakrális művek sem azért születtek, mert a komponista irodalmilag értékesnek, dramaturgiailag alkalmasnak talált bizonyos bibliai vagy egyéb szövegeket. Saját lelki épülését, előadóinak és hallgatóinak spirituális tanítását szolgálták ezek a zenék. Lapozzuk csak végig például a Jézus és a kufárokat, bizony hittanóra (is) az a javából, némi zeneelmélettel vegyítve, remekművé ötvözve! S ezen is túllépett azzal, hogy a »templomtisztítás« szimbolikus imperatívusszá vált.”⁹

A fentiekkel összefügg, noha mégis önálló jelenség, hogy a zeneszerzőt élete második felében munkatársai, tanítványai kezdték prófétaként emlegetni, s a személyből áradó szakrális karizmáról beszéltek.¹⁰ Szokolay Sándor az alcímben is jelzett: „Az örökkévalóságba távozott magyar szentként” hivatkozott rá.¹¹ Az, hogy kétszer jelölték köztársasági elnöknek és a tudományos akadémia élére, jelzi, hogy elismertsége, prófétai/apostoli tevékenysége messze túl nőtt a szakmai berkeken. Egykori tanítványa, későbbi barátja, a korszak meghatározó zenetörténésze, Tóth Aladár a *Psalmus Hungaricus* kapcsán, de általános értelemben is így fogalmazta meg a szerző és közössége viszonyát: „A magányos próféta hangja összecsendült a magára hagyott nép hangjával. [...] Az a töretlen emberség – melyet eddig magányos embersorsok magányos utakon idéztek – most egyszerre az utak és sorsok összehatalálkozásának víziójában mint valami nagy beteljesedés bontakozott ki.”¹²

⁸ *Kedves, Jó Kádár Elutárs! – Válogatás Kádár János levelezéséből: 1954–1989.* Szerk. HUSZÁR Tibor, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 147.

⁹ SZOKOLAY Sándor: *A kultúrateremtő Kodály Zoltán jelentősége a XXI. században = Magyar Napló*, 2007/ március, 4.

¹⁰ Oral history. Dalos Anna említette *Kodály és a történelem* című könyve bemutatóján (2015. 12. 15., Budapest, Rózsavölgyi és Társa Kiadó).

¹¹ Ld. 1. lábjegyzet.

¹² TÓTH Aladár: *Kodály Zoltán költői világa énekkari szerzeményeinek tükrében = Zenetudományi tanulmányok I.*, Budapest, Akadémiai, 1953, 25.

Kodály felfogásában a kortárs politológia ismérveinek is megfeleltethetően élesen elvált egymástól a nép, a nemzet és az osztályadalom közössége. A közép-európai társadalmi változások évszázados hagyománya volt a nemzeti közösségek kialakulása. Kodály számára a nemzet történeti és kulturális közösség. Ezt ő így fogalmazta meg bizalmas feljegyzéseiben: „Éppen mert nem faj a magyarság, hanem kultúra, csakis szerezhető! Tényezői: életforma, 1. nyelv, 2. zene, művészet 3. történeti életformák, államgondolat, katonai szervezet. Morális alapja: mindezért való áldozatkészség.”¹³ Egybecseng véleménye kortársáival, a korabeli irodalmi élet egyik markáns vezéralakjával, Cs. Szabó Lászlóval. Az író így fogalmazta meg ugyanazt a gondolatot: „A magyarság: szellemi képlet, történelmi állapot, emlék és magatartás, s még csak az anyanyelvhez sincs kötve.”¹⁴ Ez az etikai megközelítés fejtegetéseiben logikusan vezetett el ahhoz a humanista urbanizmushoz, amely viszont sokban emlékeztet a Jürgen Habermas által leírt nyilvánosságelméletek második, polgári korszakának közösségképével.¹⁵ Jó példa erre, hogy a népdalok egyszerű kórusokba ültetésével olyan köznyelvet vélt alkalmazni, amely az áhított, demokráciát teremtő másodlagos nyilvánosságot erősítette volna. Az énekkari mozgalomban ugyanis a társadalmi különbségek eltűntek a közösség és a dal harmóniája érdekében. Az ő szavaival: „Feltetszett előttünk egy a népből újjászületett, művelt Magyarország képe.”¹⁶

A zeneszerző által megálmodott modern, művelt nemzet érdekében a fentebb említett közösségi szerepet vállalta mind a zeneköltészet különböző regisztereiben, mind a nyilvánosság előtt. E – legalább – két helyszínű szerepvállalás számos szempontból is protestáns kötődésű volt.¹⁷ A zeneszerzői életműben a legismertebb vernakuláris példa a *Psalmus Hungaricus*, amelynek szövege, értelmezési hagyományrétege és zsolnárszerű jellege is erősen kapcsolódik a hitújításhoz. Az apostolok lelkesültségével és – tegyük hozzá – dühével szemlélte saját korát, és olykor dús kvartortonyokkal, máskor rideg disszonanciával, végül vádló szöveggel ostromozta azt. Szokolay az előbb már idézett visszaemlékezésében maga így fogalmazta meg a metonimikus csavart: „Bevallom, ez az a pont, ahol először igyekeztem zeneszerzőként a mester nyomába merészkedni. [...] Talán megbocsátják nekem az égiek, ha ezek a darabok azonkívül, hogy mélységes belső meggyőződésből fakadtak, ürügynóták lettek, és illegális hittanórák célját is szolgálták.”¹⁸

¹³ KODÁLY Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*. Szerk. VARGYAS Lajos, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 38.

¹⁴ CS. SZABÓ László: *Magyar néző. Napló az európai vándorlásról*. Budapest, Nyugat Kiadó, 1939, 54.

¹⁵ Kodály az általa reálisnak tekintett magyar urbanitásról: Kodály 1989: 23. A habermasi elméletből bővebben. HABERMAS, Jürgen: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of a Bourgeois Society*, translated by Thomas Burger, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991, 44.

¹⁶ KODÁLY Zoltán: *Bartók emlékezete* = KODÁLY Zoltán: *Visszatekintés II*. Szerk. BÓNIS Ferenc, Budapest, Argumentum, 2008, 462.

¹⁷ Két összevetés ismert: DALOS Anna: *Forma, harmónia, ellenpont – Vázlatok Kodály Zoltán poétikájához*, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2005, 225, 7. táblázat és SAPSZON: *i. m.* (2016), 7.

¹⁸ Uo.

A genfi zsolttároltól a Magyar Zsolttárig

„1920 körül kezdtem ráeszmélni, hogy nem vagyok magamé,
mindenki annyit ér, amennyit a köznek használni tud.”
(Kodály Zoltán)¹⁹

Az életmű ötödét kitevő vallásos darabok túlnyomó részét kóruselőadásra szánta Kodály. A kifejezetten liturgikus használatra készült darabok (például *Magyar mise*) nem rögzültek a magyarországi egyházi gyakorlatban, legtöbbször a magas technikai elvárások következtében.²⁰ Sőt, az egyes művek elemzésénél sem válik nyilvánvalóvá, hogy a szerző ezeket konkrét szertartászeneként komponálta-e meg. Így a vallásos zeneművek szerkezete és előadói gyakorlata utólag is igazolja Szokolaynak azt a feltételezését, hogy e kompozíciók valójában „ürügynóták”. Még inkább ezt a szempontot támasztja alá, hogy a szakrális szimbólumokban oly gazdag *Budavári Te Deum* vagy a *Jézus és a kufárok* kedvelt világi koncertszámokká váltak, a *Psalmszról* nem is beszélve. Az *ürüg* szempontjából kulcselem, hogy Kodály magyar nyelvű zsolttárolt választott a protestáns kultúrából, így nemcsak a zenei idézet, de a közvetlen irodalmi tartalom is az üzenetet hangsúlyozza ki.²¹ A szövegek magyar nyelvűsége még a protestáns szöveghasználaton is messze túlmutat. Erre példa, hogy amikor Kodály a *Magyar misét* komponálta a II. Vatikáni zsinat anyanyelvi rendelkezésének szellemében, akkor így kiáltott fel: „Kétszáz évet késtünk vele!”²²

A kodályi megszólított ugyanakkor bonyolult hermeneutikai közösség, mert az örök erkölcsi imperatívuszok felől az sosem azonos az egyszerű közönséggel, még kevésbé a gya(ko)rlió hatalommal. A művészet „üzengető” esztétikai megfejtését élesen elutasította a következő magánfeljegyzésben levő sorral: „1849 ötven évig égő seb volt, [...] 1918 szinte folytatásnak tűnt fel: újabb leveretés. 1944 pedig még annál is rettenetesebb volt. Ilyen bénító élményeket azonban nem igen szoktak dalban kifejezni.”²³ Az ő megszólítottja a mindenkori, erkölcsi rendszerben élő közösség. Más-hogy fogalmazva, művei nem kódolt politikai üzenetek, hanem a biblikus jelképi-ségbe öltöztetett örök törvények aktuális megfogalmazásai. Ezekben példaértékűek a genfi zsolttárolt, amelyek keletkezési körülményeiben nem találunk gonosz vezető ármánykodására utaló titkos szekvenciákat.²⁴ De Veress Sándorral, tanítványával együtt többször is világgá kiáltja azokkal, hogy:

---

¹⁹ KODÁLY: *i. m.* (1989), 166.

²⁰ HORVÁTH Márton Levente: *Egy műfaj illegáltságban. Miskompozíciók Magyarországon 1949 és 1969 között*. DLA-doktori értekezés (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem), gépírat, 2013, 142.

²¹ Anyanyelvi szöveg és zene kapcsolatát Szöllösy fejti ki Max Weber hatása alatt: SZÖLLÖSY: *i. m.* (1943), 127–137.

²² Breuer János visszaemlékezése. BREUER János: *Kodály-kalauz*. Budapest, Zeneműkiadó, 1982, 255.

²³ KODÁLY: *i. m.* (1989), 42.

²⁴ *Genfi zsolttárolt*oknak hívja a szakirodalom az eredetileg 1562-ben Genfben kiadott 150 zsolttárt egybe-függően tartalmazó gyűjteményt, amelyet Kálvin kérésére két munkatársa állított össze: Theodore de Beze alakította ki a szövegeket, Louis Bourgeois pedig a dallamokat. Mindkét szerző mások már megkezdett munkáit is felhasználta. Bogáti Fazekas Miklós magyar szombatos zsolttárkönyvében kívül nem volt korábban mind a 150 dicséretet tartalmazó kötet. A genfi zsolttárolt házi használatra 1606-ban

„Mind, akik a Békére vágytok,
Nézzétek az Igazságot:
A bűnöknek sokasága a hívőket megzavarja.”²⁵

Az egyházzenei hagyomány úgy tudja, hogy Kodály figyelmét egy volt hallgatója, Árokháty Béla, a „XX. századi egyházzene mindenese” hívta fel a Szenczi-kötetre.²⁶ A zeneszerző három esetben is foglalkozott a genfi zsolttárok hagyományrétegével, és az azokban szereplő etikai értékkel:

- 1903: *Miserere* című kompozíciós terv az 50. zsolttárból. A felvázolt kilenc tételből csak az első tétel hatodik verséig jutott.²⁷
- 1941: *Bicinia Hungarica 3.*, amelyben három zsolttár megzenésítése is szerepel.
- 1943: *Iskolai Énekgyűjtemény I-II.*, amelybe tíz genfi zsolttárt is felvett.

101

A XX. század egyik legnagyobb hatású zeneesztétája, Ujfalussy József a következőképpen foglalta össze egykori tanára esztétikáját, amely a jelen témában kiváltképp érvényes: „A nevelés ugyanis teljes joggal számíthat, kell is számítania az esztétikum segítségére.”²⁸ Zeneszerzőként azonban hét genfi zsolttárt zenésített meg:

- *Bicinia Hungarica 3.*: 30., 124. és 126.
- 150. (1936), női karra
- 121. (1943), vegyes karra
- 50. (1948), vegyes karra és a
- 114. (1951), vegyes karra és orgonára.

A *Bicinia Hungarica 3.* füzeté önálló egyházzenei monográfiát igényelne. Ahogy ugyanis annak idején Kálvin az egyházi oktatásba heti három zsolttárórát rendelt el és ezáltal tanította meg a *Psalteriumot* az egészen fiatal híveknek, ugyanazon cél érdekében emelte be Kodály is az énekgyűjteménybe a szakrális darabokat. A katolikus szerző a *Cantus Catholici* két darabja mellé hat protestáns éneket válogatott be, az említett három zsolttáron túl Bornemisza Pétertől a *Cantio Optimá*ból a *Siralmas énnéköm...*, Balassi Bálinttól a *Bocsásd meg, Úristen...* és Misztótfalusi Kis Miklós *Siralmas panaszából* a *Ha megsokasodik a bűn...* kezdetű verseket. A nyolc vallásos tartalmú, vernakuláris kultúrába integrálódott énekes szöveg tudatos dramaturgiával felépített rendje summázata a kodályi küldetésnek.

---

fordította le Szenczi Molnár Albert, aki egy évvel később Herbornban nyomtattatta azt ki *Psalterium Ungaricum, azaz Szent Dávid királynak és prófétának 150 zsolttárai* címmel. Ez a zsolttárkönyv tartalmazta a hazai protestáns, elsősorban református felekezet hivatalos énekeskönyv törzsanyagát. Vö.: FERENCZI Ilona: *A genfi zsolttárok helye a magyarországi református és evangélikus énekeskönyvben = Magyar Egyházzene, 2013/2014, 197.*

²⁵ VERESS Sándor: *Sancti Augustini psalmus contra partem Donati*, Edizioni Suvini Zerboni, Milano, 1952, 1-2.

²⁶ FEKETE Károly: *Hetvenöt éve halt meg Árokháty Béla (1890-1942) = Tiszántúli Református Egyházkerület honlapja, Hírek (2017. március 20.)*, <http://tre.hu/hirek/orszagos/hetvenot-eve-halt-meg-arokhaty-bela-1890-1942>

²⁷ SAPSZON: *i. m.* (2016), 4.

²⁸ UJFALUSSY József: *Kodály Zoltán esztétikája = Zenetudományi dolgozatok 1997-1998*, Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 1998, 117.

A másik négy genfi zsoltárfeldolgozás is erőteljes etikai célzattal bír. A *Budavári Te Deum*mal párhuzamosan íródott női kari *150. zsoltár* klasszikusan ünnepélyes jellegű. Az 1943-as keltezésű kiutat mutató *121. zsoltár* éppen annyira érthető a világháborús szorongattatás közepette, mint másféle kilátástalanságban. A kimért lüktetésű, ódon *cantus firmus* előrehaladása során alig-alig ütközik disszonanciába. Amikor azonban felhangzik a zenei feszültség, elérkezik az ének a legsúlyosabb gondolathoz: „Téged az Úr megőrizzen...”

102

The image shows a musical score for the 121st Psalm. It consists of four staves. The top two staves are vocal parts (Soprano and Alto/Tenor), and the bottom two are piano accompaniment (Right and Left Hand). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/2. The lyrics are: "Té - ged az Úr meg - ő - riz - zen." The score includes a key signature change from G major to D major at the end of the piece.

A 121. zsoltár kulcsjelenete²⁹

A 114. zsoltár maga is különös sorsra rendeltetett. Arany Sándor amatőr egyházi karnagyként vezette a Szenci Molnár Albert Vegyeskart és új művet kért a Mestertől. Neki köszönhetően született meg 1951-ben az egyetlen hangszerkíséretes zsoltárfeldolgozás. A fentebb már említett Sulyok Imre két ízben is átírta zenekarra az orgonaszólamot, amely kiegészítéshez egykori mestere is hozzájárult. Végül ezzel a nagyzenekari hangszerelés került a méltatlanul mellőzött *Czinka Panna* című operából többek által kantátává átalakított *Canticum Rakocianum* fináléjába.³⁰ A Bárdos Lajos, Nádasdy Kálmán, Decsényi János, Farkas Ferenc és Szokolay Sándor által, de Kodály egykori tervei alapján összeállított kantáta ugyan felszámolta az eredeti narratívát, de igyekezett megőrizni annak zenei eszmeiségét. Így került az eredetileg liturgikus célokat szolgáló zsoltár a szabadságharcot gyászoló kurucok szólamába. Ez nemcsak a kodályi életmű egységességét, egyveretűségét, oszthatatlanságát mutatja, hanem a zsoltárfeldolgozás többszörös jelentésrétegét is.

²⁹ KODÁLY Zoltán: A 121. genfi zsoltár = KODÁLY Zoltán: *Gemischte Chöre / Choruses for Mixed Voices / Vegyes karok*. Javított kiadás Bárdos Lajos közerműködésével. Budapest, Editio Musica, 2011, 80-85.

³⁰ Oral history. Ittész Mihály szóbeli közlése a *Czinka Panna* hosszadalmas átírás nehézségeiről és azok elégtelenségéről 2017. 10. 10-i MMA zenei tagozati ülésen.

Hogy Iz - ra - el ki - jött É - gyip - tom - ból, Az i - de - gen nép -
nek or - szá - g - ból, Meg - té - re Já - kób há - za

A 114. zsoltár kezdete³¹

Az 50. zsoltár viszont mind méretével, szerkesztésmódjával, mind fanyarságával kilóg a vegyes kari darabok közül. Egyedül az 1956-os forradalmat meghirdető, politikai tiltásra emelt Zrínyi szözata nagyszabásúbb. A zsoltárt 1948-ban fogalmazta meg Kodály, máig nem ismert külső inspiráció hatására. A szöveg a Bölcsesség-zsoltárok egyike, amely egy többszörösen fordított helyzetű függőbeszédet tartalmaz. Az első részben a lírai én nominálisan idézi az Urat, a második részben inverz módon, s csupán a zárlatban fordul vissza a beszéd az alapértelmű jelentéstartományba. E narratív csavar révén a felületes olvasónak úgy tűnhet, mintha az Úristen a bűnnel értene egyet. Ez az erkölcsi vészállapot ismerős lehetett úgy az egykori közönségnek, mint a mainak. Kodály maga is jól hallhatóan tagolja a zsoltárt a fentebbi dramaturgiai-narratív pontok mentén. Az első részt áthatja az eredeti protestáns koráldallam és annak *perpetuum mobile* hullámzása. A második részben minden egyes bűnnél a korábban *polifon* szöveg *homofonná*, olykor egyenesen *unisonóvá* válik, hogy a szöveget véletlenül se lehessen elvéteni. A kódában visszatér az eredeti *perpetuum mobile cantus firmus*, ám méltóságteljes orgonapontba érkeznek meg az üzenethordozó középszólamok.

Az e - rős Is - ten U - rak - nak u - ra.
Szó - lat s,e föl - det mind e - lő hív - ja..

Az 50. genfi zsoltár kezdete (Szoprán, Alt unisonója)³²

Ahogy a bevezetőben már említettem, a zeneszerző, függetlenül saját és országa aktuális mibenlététől, minden darabjában alázatosan könyörgött a Mennyi Atyához. Bár fohászaiban időnként megfenyegette ugyan az „ellene vétőket”, de a büntetést mindenkoron rábízta az Úrra.

* * *

³¹ KODÁLY Zoltán: A 114. genfi zsoltár. Budapest, Universal Music Publishing Editio Musica, 1958, 1-8.

³² KODÁLY Zoltán: Az 50. genfi zsoltár = KODÁLY: i. m. (2011), 72-79.

1934-ben keletkezett a *Jézus és a kufárok* című nagyszabású motetta, amely főként *János evangéliuma* 2. könyvének egy részletét, valamint a három szinoptikus evangélium egy-egy mozzanatát eleveníti fel, s egy helyütt még saját szövegbetoldást is tartalmaz.³³

Megközelítésére többféleképpen is törekedtek, így a mű bemutatója után nem sokkal Gagybátori E. László a liszti programzene egy kései példájának tartotta, amíg a doktoriját 2012-ben megvédő Arany János karnagy a bachi passióelőképet, Eöszé László pedig händeli oratóriumi allúziót sejt.³⁴

A rövid előjátékból és zárlatból, valamint négy főreszből álló darab jellegzetesen *szövegre komponált zene*. Jézus jeruzsálemi látogatását csupán finom homofónia jeleníti meg, míg a különböző árusok zsvivajgását szarkasztikus madrigalizmus. Az ezt követő második résztől a negyedik részig a döntő szavakat – a passióhagyományokat követve – a basszus szólam mondja ki, akit azonban sokszor élesen ellenpontoznak a többi szólamok. Jézus dühét egy hatütemes, ostorcsapásszerű fugatótéma szóltatja meg, amely az első három megjelenésével növeli a feszültséget, de a negyedik szólamban már lezárja azt. A kodályi kritika nemcsak a jelenet zenébe való beemelése volt, hanem az a szövegbetoldás is, amelyben megszólal az árusok, a juhok és a barmok szaladása, és – Fellini-filmekbe illő – egymással való összekeveredése, „kavargása”.³⁵ A harmadik részben csendesen inti Jézus a galamb-árusokat távozásra, majd pedig a templom megtisztításának erkölcsi okaira tanítja a körülállókat.³⁶

A *Jézus és a kufárok* – ostorcsapásszerű fugatótémája³⁷

Láttuk Szokolay visszaemlékezésében, hogy ezen gesztus vált a kortársak számára az értelmezésben a meghatározóvá. A zárójelenet kulminációjában a korábbi

³³ BÓNIS Ferenc: *Neoklasszikus vonások Kodály zenéjében* = BÓNIS Ferenc: *Hódolat Bartórnak és Kodály-nak*, Budapest, Püski Kiadó, 1992, 122.

³⁴ GAGYBÁTORI E. László: *Kodály Zoltán és kórusai* = *Hitel*, 1942/9, 529.
ARANY János: *Szöveg és zene összefüggései Kodály Zoltán kórusműveiben. Verbindungen zwischen Text und Musik in der Chorwerke von Zoltán Kodály*, Academic dissertation (Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä), gépirat, 2012, 235.

EÖSZÉ László: *Jézus és a kufárok. Kodály vegyes kari motettája* = EÖSZÉ László: *Örökségünk Kodály*. Budapest, Osiris, 2000, 87.

³⁵ Jelenleg nincs tudomásom róla, hogy Kodály látta volna Fritz Lang *Metropolis* című filmjét, ahol a hídon menő járőrelők és a bárányok menetelése közé filmes egyenlőségelet tett a rendező. Az egyező jelképhasználat mindenestre felveti Kodály és a képi/filmes élmények vizsgálatának szükségét.

³⁶ Berkesi Sándor Kossuth-díjas karnagy a következő magánmegjegyzést fűzte a *Jézus és a kufárok* című mű elemzéséhez: „A mű második részének indításakor Jézus hangja megszelídül, ugyanis a galambok árusihoz szól. Ők a szegények, a 'pörnép'. Viszont amikor sorra kerülnek az 'amazok', az ökrök, juhok árusi, aztán a 'banki szféra', a pénzváltók, no meg a készülő koncepciók per háttérben sunyító főszeplők, a főpapok és írástudók, ott kemény az ítélet: Rablók!” BERKESI Sándor elektronikus levele a szerzőnek, 2018. 02. 10.

³⁷ KODÁLY Zoltán: *Jézus és a kufárok* = KODÁLY: *i. m.* (2011), 190-197.

szöveggel ellenpontozó szólamok szerepe felerősödik. A második részben a főszöveget a barmok kavargása ellenpontozta, a harmadik részben a rablók emlegetése – az ismert „*rablók barlangjává tettétek Atyám hajlékát*” vád visszhangjaként –, ám a negyedik részben nemcsak illusztrálnak, hanem értelmeznek: a Jézustól félő főpapokhoz társul ugyanis a „*rablók*” kitétel. A zárlat fényes D-dúr éppolyan megdöbentő hat a közönségre, mint az Újszövetség szereplőire a Krisztusból áradó fény. A már idézett Bónis- és Eöszé-tanulmány bőven ad történelmi magyarázatot a motetta születésére. A jelen szerző ezeket nem ismételve egy másik elemzésből látja azt korunkban megközelíthetőnek. Szöllősy András 1943-ban a következőkkel foglalta össze az addig megírt életművet: „(A)z etikai példamutatás által nevelhet a vallás, és ez az etikai példamutatás Kodálynál különösen jelentős. Jézus személyében ugyanis inkább az etikus hőst ábrázolja, mint a megváltó és vigasztaló Istent, akit Pál apostol, Luther és Kálvin látott benne.”³⁸

* * *

Bartók *Kékszakállúját* és Erkel *Bánk bánját* leszámítva nincs még egy olyan magyar zenemű, amelyről annyit írtak volna, mint Kodály *LV. zsoltáráról*. Néhány nagyon korai értetlenkedőt leszámítva – akik jelentősége nem terjedt túl szűk köreiken, ahogy azt Bónis Ferenc monográfiájában kimutatta – a művet egyértelműen a legszélesebb körű elismerés övezte.³⁹

A nagyzenekarra, vegyes karra és tenorszólóra komponált *Psalmus Hungaricus* 1923-ban született hivatalos felkérésre. A rondóformájú kantáta Dávid király 55. zsoltárát használta fel.

A *Psalmus Hungaricus* ismert kezdősora, amelynek egyik zenetörténeti modellje Tinódi históriás énekeinek dallama volt.⁴⁰

Kecskeméti Végh Mihály, XVI. századi kecskeméti prédikátor veretes magyar átiratában, hermeneutikai érdeemben is értelmezhető: újraírásában.⁴¹ A *hamis atyafiak ellen* című zsoltár egy elkeseredett vezető panasza az ellene forduló barátokról, valamint könyörgése az Úrhoz, hogy a gonoszokat megbüntesse, de a jókat felmagasztalja. A végkicsengés sötét tónusú: a keserű fohász után a rondótéma egy szikár hangzású variációval zárja a zsoltárt.

³⁸ SZÖLLŐSY: *i. m.* (1943), 132.

³⁹ BÓNIS Ferenc: *A Psalmus hungaricus születése*, gépirat az MTA Könyvtárban, 1987, 39.

⁴⁰ KODÁLY Zoltán: *Psalmus Hungaricus*. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1955, 1-88.

⁴¹ A rondótéma megfejtésére többen is vállalkoztak. A legmeggyőzőbb: BÓNIS: *i. m.* (1987), 74. Tinódi históriás énekeinek hatását részletesen elemzi.

A főhős dühe nem csillapodik a zsoltár során, így a zárlat, az Istenbe vetett bizalom kötelező formulája ellenére is kettős: nem foglal állást a zene, hogy az Úr a főhős melyik kérését teljesíti majd, ha egyáltalán teljesíti. Az ambivalens érzést fokozza, hogy Kodály nem jelenítette meg az Istent egyetlen zenei attribútumával sem (szemben például a *Te Deum* és a *Missa brevis* kvarttornaival), viszont a szakrális keretet a gyermekkarral és az orgonával kijelölte. A dráma azonban nem az Úr és Dávid között zajlik, hanem a király és közössége között, amelynek egy klasszikus eszköze a szavak és a hangszerelés szimbolikája. A tenor maga a megtámadott vezető, a kórus pedig az emlékező közösség, aki a csúcsponton a fohászoklás idején egy időre azonosul a királlyal. A király panaszát kamarahangzás kíséri, a köpönyegforgató barátok leleplezését tutti együttes, a fohászt viszont Bartók operájának *Könnyek tava* epizódját idéző allúzió. Az egyén kiszolgáltatottsága a választott szöveg alapján nyilvánvaló, ám az érzet még fokozza a tutti zenekar és az egyes lélek szimbolikájú hangszerek (főként oboa, fuvola, hegedű) szólói közötti feszültség.

Kodály életében keresni sem lehetett volna keserűbb időszakot: három évvel korábban egy politikai perben elmarasztalták. A *Psalmus* – a személyes hitelességen messze túlmutatóan – nemzeti credo, ahogy azt a bemutatón a közönség az országot az előző években ért tragédiákra (I. világháború, polgárháború, majd a győztes hatalmak általi felharmadoltatás) adott válaszként – jogosan – értelmezte.⁴² A nemzeti olvasattal cseng egybe (sőt felerősíti azt), hogy a protestáns ethosz is tapintható benne úgy a szöveg, a magatartás, mint néhány dallamimitáció kapcsán.⁴³ A legszebben mégis egy 1942-es erdélyi visszaemlékezés számol be a hitújító magatartásmodell aktuális érvényéről: „[M]ár nem egyéni stílusokat visszhangoz, hanem korok stílusát hangolja össze a saját legegényibb stílusában. A feldolgozott szöveg maga ad alkalmat erre: a XVI. századi magyar versszerző az ószövetségi zsoltáros panaszával a maga bajait panaszolja, itt már két kor összehangolódása megtörtént. Ehhez járul a harmadik kor: a trianoni Magyarország keserve. Kodály is éppúgy a maga mondanivalóját mondja a prédikátor szavaival, ahogyan Kecskeméti Vég Mihály a maga keserűségét és Istenbe vetett hitét fejezte ki Dávid szavaival.”⁴⁴

A közép-európai ellenzéki protestáns ethosz érvényesült azonban abban is, ahogy egy fontos Dohnányi-mű, a *Ruralia hungarica* címe hatására Kodály az 55. zsoltárt *Psalmus Hungaricusra* változtatta.

A protestáns Kodály-kép hangzatai

Kodály a hazai protestáns művelődési hagyományból jelentős szövegeket, zsoltártémákat és főként annak ellenzéki magatartásmodelljét idézte meg számos alkotásában. A fentebb elemzett alkotások szoros értelemben kötődnek a hitújító fele-

⁴² ORDASI Péter: „Igaz vagy, Uram!” *Kodály zsoltára* = Szeged, 2007/12, 11.

⁴³ Az, hogy a XIX. századi és XX. század első harmadára jellemző, élő és politikai közösségek által megélt, akár üldöztetéssel is vállalt, magyar nemzetkép mennyiben merített a közép-európai protestáns hagyományokból, önálló kötetet érne meg.

⁴⁴ GAGYBÁTORI: *i. m.* (1943), 525.

kezetek szakrális, illetve vernakuláris kultúrájához. Az, amit a zeneszerző még onnan merített, nyilvánvalóan összeért a hatalmas keresztény-humanista hagyományréteggel is, s amely révén a „nemzet prófétája” tudott lenni.⁴⁵ A népművészetet alapul véve tervezte el a beszélt és zenei anyanyelvi kultúra megújítását, amely az egész társadalmat lassú lépésekben egészséges nemzetté tette volna. Erre a – ha tetszik – hitújító, prófétai küldetésre tette fel az életét, s ez – akarva, nem akarva – az zeneszerzői életmű kibontakozását az utolsó harminc évben erőteljesen akadályozta. Szabolcsi Bence éppen a prófétai küzdelem fényében nevezte tragikus torzónak mestere munkásságát.⁴⁶ Ahogy Luther anyanyelven adta a Szentírást (sic!) hívei kezébe, úgy telepedett le Kodály a gyerekek közé, hogy anyanyelven adja át nekik a lelki szentséghez, nemzeti nagylélthez, egészséges társadalomhoz vezető zenekultúrát.

Soli Deo Gloria!

Bibliográfia

- ARANY János: *Szöveg és zene összefüggései Kodály Zoltán kórusműveiben. Verbindungen zwischen Text und Musik in der Chorwerke von Zoltán Kodály*, Academic dissertation (Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä), gépirat, 2012.
- BÓNIS Ferenc: *Neoklasszikus vonások Kodály zenéjében* = BÓNIS Ferenc: *Hódolat Bartóknak és Kodálynak*, Püski Kiadó, Bp., 1992, 122–140.
- BÓNIS Ferenc: *A Psalmus Hungaricus születése*, gépirat az MTA Könyvtárában, 1987.
- BREUER János: *Kodály-kalauz*. Budapest, Zeneműkiadó, 1982.
- CS. SZABÓ László: *Magyar néző. Napló az európai válságról*. Budapest, Nyugat Kiadó, 1939.
- DALOS Anna: *Forma, harmónia, ellentét. Vázlatok Kodály Zoltán poétikájához*, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2005.
- EÖSZÉ László: *Jézus és a kufárok. Kodály vegyes kari motettája* = EÖSZÉ László: *Örökségünk Kodály*, Budapest, Osiris, 2000.
- ERKEL Ferenc: *István király*. Partitúra, kézirat.
- FEKETE Károly: *Hetvenöt éve halt meg Árokháty Béla (1890-1942)* = *Tiszántúli Református Egyházkerület honlapja*, Hírek (2017. március 20.), <http://ttre.hu/hirek/orszagos/hetvenot-eve-halt-meg-arokhaty-bela-1890-1942>
- FERENCZI Ilona: *A genfi zsolttárok helye a magyarországi református és evangélikus énekeskönyvben* = *Magyar Egyházzene* 2013/2014, 197.
- GAGYBÁTORI E. László: *Kodály Zoltán és kórusai* = *Hitel*, 1942/9, 525–540.
- HABERMAS, Jürgen: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of a Bourgeois Society*, translated by Thomas Burger, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991.
- HADAS Miklós: *A nemzet prófétája. Kísérlet Kodály pályájának szociológiai értelmezésére* = *Szociológia*, 1987/4, 469–490.
- HORVÁTH Márton Levente: *Egy műfaj illegálisban. Misekompozíciók Magyarországon 1949 és 1969 között*, DLA-doktori értekezés (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem), gépirat, 2013.
- HUNKEMÖLLER, Jürgen: „Műfajok, témák, toposzok Bartók zenéjében” = *Magyar Zene* 2016/3, 290–291.
- ITTÉZS Mihály: *Zoltán Kodály, in Retrospect. A Hungarian National Composer in the 20th Century on the Border of East and West*, Kodály Institute, Kecskemét, 2006.
Kedves, Jó Kádár Elvtárs! – Válogatás Kádár János levelezéséből: 1954–1989, Szerk. HUSZÁR Tibor, Budapest, Osiris, 2002.
- KODÁLY Zoltán: *Bartók emlékezete* = KODÁLY Zoltán: *Visszatekintés II*. Szerk. BÓNIS Ferenc, Budapest, Argumentum, 2008, 462.
- KODÁLY Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*. Szerk. VARGYAS Lajos, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.

⁴⁵ A kifejezést előzmények után Hadas Miklós alkalmazta Kodályról írott kandidátusi értekezésében. Az MTA Könyvtárban tárolt gépiratból elérhető nyomtatott változat: HADAS Miklós: *A nemzet prófétája. Kísérlet Kodály pályájának szociológiai értelmezésére* = *Szociológia*, 1987/4, 469–490

⁴⁶ SZABOLCSI Bence: *Kodály és a hegyek* = *Kortárs*, 1968/6, 955.

- MEDVE CZKY Ádám: *Istenhit és zene*. MMA akadémiai székfoglaló beszéd, kézirat, elhangzott: 2014. 03. 28. Rövidített változat: <http://www.mma.hu:8080/zenemuveszet1/-/event/10180/medveczky-adam-istenhit-es-zene;jsessionid=E440B4A053E91F3F3EA34F2EB32F5D51>
- ORDASI Péter: „Jgaz vagy, Uram!” - Kodály zsoltára = *Szeged*, 2007/12, 10-12.
- PÉTERI Lóránt: „A mi népünk az ön népe, de az enyém is...” Kodály Zoltán, Kádár János és a paternalista gondolkodásmód = *Magyar Zene*, 2013/2, 121-141.
- ROZGONYI Éva: *Unnapi beszéd - Unnapi hangverseny Kodály Zoltán tiszteletére a Zeneakadémián, 2015. december 13.* = *Magyar Kodály Társaság hírei*, 2016/1, 4-6.
http://epa.oszk.hu/03000/03026/00027/pdf/EPA03026_kodalytarsasag_2016_1_004-006.pdf
- SAPSZON Ferenc: *Kodály Zoltán és a Musica sacra = Parlando*, 2016/2
http://www.parlando.hu/2016/2016-2/Sapszon_Ferenc-Kodaly.pdf
- SZABOLCSI Bence: *Kodály és a hegyek = Kortárs*, 1968/6, 952-955.
- SZABOLCSI Bence: *Kodály Zoltán = Nyugat*, 1926/7, 133-134.
- SZOKOLAY Sándor: *A hit és hazaszeretet Kodály művészetében = Magyar Zene*, 1991/1, 153-154.
- SZOKOLAY Sándor: *A kultúrateremtő Kodály Zoltán jelentősége a XXI. században = Magyar Napló*, 2007. március 4.
- SZÖLLÖSY András: *Kodály művészete*, Pósa Kiadása, Kolozsvár, 1943.
- TÓTH Aladár: *Kodály Zoltán költői világa énekkari szerzeményeinek tükrében = Zenetudományi tanulmányok I.* Budapest, Akadémiai, 1953, 13-48.
- UJFALUSSY József: *Kodály Zoltán esztétikája = Zenetudományi dolgozatok 1997-1998*, Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 1998.
- VERESS Sándor: *Sancti Augustini psalmus contra partem Donati*, Edizioni Suvini Zerboni, Milano, 1952.

Limbacher Gábor

Vallás és népművészet Palócföldön

Legalább néhány mondat erejéig fogalmi tisztázásra van szükség a népművészetet és Palócföldet illetően. Lényegében arról van szó, hogy a népművészet kereteibe tartozónak tartjuk mind a falusi, a mezővárosi, tehát a paraszti és a parasztság számára tevékenykedő mesterek alkotásait, mind akár a gyáripar termékeit is, amennyiben paraszti, illetve falusi elhelyezésben, megkomponáltságban, használatban van. Tehát a készítés is fontos, de a döntő szempont számunkra a használaton van. A nép fogalmat addig tartjuk létezőnek, amíg élnek települési közösségek a természet közelében. A falvak jellemzően ilyenek.

Palócföldet széles értelemben Borsod, Heves, Gömör, Nógrád, Észak-Pest, Hont vármegyék által jelzett területekre vonatkozóan értjük, belevéve még a Nyitra megyei Zobor-vidéket is, ahol a jelenkorban a palóc identitás jelentős részt az azonosság-tudat részét képezi, illetve őket palócnak tartják. Nyelvjárásukat az északnyugati palóc tájnyelv részének tekintik. A Zobor-vidéki alsóbodokiak úgy tartják, hogy a végső honfoglalás idejében a térségben magyar törzsek telepedtek le. A közmagyarokkal együtt más keleti rokon törzsek is érkeztek (székelyek, kabarok, hunok, besenyők), egyesülésükkel alakult ki a palóc népcsoport.¹ Élnek a régióban magyarok és szlovákok, egykor németek, zsidók és egyre inkább cigány népesség, így minden etnikum megnyilatkozásait célszerű figyelembe vennünk, alkalmasint összehasonlítani, ha nem is e tanulmány keretében.

A palóc vallásosság főbb jellemzői

A térség társadalmi, vallási viszonyait illetően történetileg az egyik legfontosabb jellemző az apró falvas, természetbe ágyazott életmód, a klasszikus városok, urbanizáció hiánya, és csupán szerény mezővárosok hálózata. A paraszti világnép szerint a természet nem mint a biológia tárgya jelenik meg, hanem mint maga az isteni teremtés eredménye (teremt – teremtés, terem – termés, természet). Így a természet a beleágyazódó életmódot élők számára alapvető forrása az életnek. Idekapcsolódik, hogy a palócok néhány évtizeddel ezelőttig általában mezítláb jártak. Az 1894-ben született és az 1990-es évek elején elhunyt Szaniszló Istvánné „Hajsza” Varga Mária, egykori kedves terényi (Nógrád m.) adatközlőnk elmondása szerint ők még min-

¹ SÁNDOR Anna: *A Nyitra-vidéki palóc nyelvjárások = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXVI.* Szerk. KAPROS Márta – LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor, Balassagyarmat – Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága, 2002, 397–408; Ing. Alexander Reško: ALSÓBODOK – DOLNÉ OBDOKOVCE. <http://zoboralja.sk/kozsegek/alsobodok-dolne-obdokovce/> (2018. 07. 29.); A zoboraljai falukat palócnak nevezik: <https://www.nool.hu/kozelet/helyi-kozelet/felvideki-csiksomlyo-epul-martir-sirjanal-2176107/> (2018. 07. 29.); Török Tamás: Zoboralja történeti helyneveinek vizsgálata. Zoboralja mint tájegység. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00009/torok.htm> (2018. 07. 29.); A Zobor vidékéről származó Kalondán és környékén szolgáló papot zoboraljai palócnak tartják: <https://felvidek.ma/2018/06/kereszt-vihar-gabona-munka/> (2018. 08. 27.).

dig mezítláb jártak, kisgyermekkorában szánkózni is így mentek. A szomszédos Kiskérpusztán gyermekeskedő Szentgyörgyi Albertnek és családjának ők hordták a tejet. E szolgálataikért aztán megkapták a későbbi Nobel-díjas Albertka kinőtt cipőcskéjét, s hordhatták azt sorban a „Hajsza” Varga-család gyermekei. Mintegy tíz esztendeje a Kossuth rádióban egy erdélyi festőművész szintén arról számolt be, hogy régen feléjük is általános gyakorlat volt a mezítlábas életmód. Ezt lényegében úgy értelmezte, hogy a látás, a hallás, a szaglás, az ízeles, a tapintás mellett a mezítlábas lét egy külön érzékszerv, amely összekapcsol a teremtéssel, a mindenséggel, végső soron az Istennel, nem szigetelődtek be az iparos produktumba, a lábbelibe, így nem forgathatták fel világképüket modern városi eszmeáramlatok. A települési közösség legfőbb, gyakran egyetlen értelmiségiét a pap jelentette, akit mint Isten felszentelt emberét szemlélték. Képviselőtében is az egyháznak meghatározó hatása volt a lakosságra.

Korábbi írásainkban² hosszan sorolt és sorolható példák szemléltetik, hogy a palóc vallásosság sajátos erőforrása a túlvilág és az isteni jelenlét közvetlen megtapasztalása, egészen napjainkig. Az ilyen álombeli vagy éber élményeket gyakorta előjelnek tekintik, s azok a valóság részének, az életet az üdvösség érdekében befolyásoló Isten megnyilatkozásának számítanak. Az ó- és újszövetségi Szentírás is jellemzően e mentalitást tükrözi, mint például Szent József álomlátásaiban. A transzcendens vonatkozásoktól függetlenül, kizárólag racionális tevékenységi formákban a falusi ember kevésbé járatos. Természetközeli életében a mennyei valóság közvetlen megtapasztalásakor találkozik az isteni jelenlét rettentő hatalmával szembeni rémület érzésével, és megtapasztalja annak félelemmel elegyes, jámbor tiszteletet keltő, elementáris rejtelmességét.

Még a balassagyarmati és a miskolci múzeumban 1995–1996-ban bemutatott népi vallásosság kiállításban is megfigyelhető volt ez a fajta érzékelés, noha ott „csak” szobrok, képek és egyéb műtárgyak voltak láthatók. Többek közt egy rimóci (Nógrád megye) asszony az átlagos múzeumi viselkedés szabályait képtelen volt követni a tárlat hatása alatt: „Jajj, de gyönyörű, hát ez is, borzalmas gyönyörűség! [A Szentháromság-szobornál az Atya és Jézus kezét megcsókolta.] Mán el se lehet képzelni, olyan szép! Édes, jó Istenem! Nagyon, nagyon szép, drága jó Istenem! [...] Szörnyűséges szép! Hallatlan csuda! Ilyet oszt még nem láttam életembe. Jaj, jaj, jaj, de gyönyörűség! Pedig vótunk ugye sok helyen, Máriazellben is vótunk, de ilyen szépet [azaz ennyi szentet] még nem láttam.”³

Néprajzos pályafutásunk kezdeteitől, az 1980-as évek közepétől rendre hallottuk adatközlőink hivatkozását a régi öregekre, akik még sokkal többet tudtak a hagyományról. Kétségtelen, hogy a tradíció átadása és éltetése általában egyre inkább visszaszorulóban van, így Palócföldön is. Mégis e tájon a házastársi együttélés vál-

² Példa: LIMBACHER Gábor: *Máriácska Káponkája. Vázlat a népi unio mystica egyik tárgyi megjelenéséről = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1991, 245–283.; Uő.: *Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban = Néprajzi Értesítő LXXV. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1993, 181–205; LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor: *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a szerzők, 1997.***

³ LENGYEL – LIMBACHER: *i. m.* (1997), 12.

sághelyzeteiben, gyermekáldásért, iskolai vizsgák sikeréért és mindenféle bajban-betegségben, a halott hozzátartozóval való kapcsolat fenntartásáért és megnyugtató lezárásért „tudósszonyhoz” járnak az emberek, és nemcsak az öregek. Hogy papírra írott „kilenc szent betű” testen hordozva betegséget gyógyíthat, és egy egyszerű Mária-szobor szokásos öltöztetésekor a női szemérem intimitása és rendszabálya érvényesül, s akár sorozatban készült gipszöntvény-ábrázolás is a mennyei Szent Szűz eleven valóságát nyújthatja időről időre. Még inkább szokás a szentkúti Szűzanyához zárandokolni, és a jelzett szükséghelyzetekben pártfogását kéri szóval, levelek írásával, fogadalmi tárgyakkal vagy azok megoldódásáéért a hálaadást kifejezni.⁴ Ez az eleven vallásos mentalitás más tájakról is vonzóvá teszi a Palócföldet, miként Mátraverebély-Szentkút a leglátogatottabb magyarországi búcsújáró helyé vált, 2006 óta nemzeti kegyhely, a közelében fekvő Hasznoson pedig egy parasztasszony látomásai nyomán 1947 nyarán országos érdeklődés nyilvánult meg és népmozgalom indult, melyet a szocializmus idején tett elfojtót intézkedések sem tudtak megszüntetni. A szentkúti tájban asszonyoknak, közösségeknek újra és újra meghatározó élményük az isteni világ megnyilatkozása.⁵ 2017 nyári napfordulóján, Szent Iván ünnepén a pásztói Szentlélek-templom Rosa Mystica majd néhány nap múlva a Segítő Szűzanya szobra is könnyezni kezdett, melyet a sekrestyés asszony fedezett fel. A jelenség országos érdeklődést keltett.⁶ A palóc népi vallásosságnak az alapvető gazdasági-társadalmi változások ellenére való továbbélését számos ismertetés és tanulmány keretében mutattuk be az elmúlt három évtizedben. Barna Gábor néphitvizsgálata alapján a Palócok monográfia 4. kötetében készült összegzés pedig országos összehasonlításban is jellemzőnek találta, hogy a nagyrészt vallásos hiedelemanyag igen tekintélyes hányada sorolható az eleven, hitt jelenségek közé.⁷

A palócságnak e fokozott vallásossága korábban is szembetűnő volt. Az 1940-es években a magyar néprajzi csoportok körében a palócok jellemző vonásaként a hitéletet emelték ki, a családszervezet, a faragási tehetség és a viselet meghatározó szerepével egyetemben. E vidéket több kutató az ország legrégebb, legarchaikusabb területének találta, éppen a kultúra vallásos összetevői folytán. XIX. századi leírások vagy akkorra vonatkozó kutatások szerint is a vallásosság a palócok feltűnő ismérve. E népcsoport egyik első, 1850-es évekbeli ismertetése annak hangsúlyo-

⁴ LIMBACHER Gábor: *Palócföldi vallásos gyógy módok a múltban és a jelenben.* = *Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben VII.* Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 2010, 459-477; Uő.: *Szakrális kommunikáció. Fogadalmi tárgyak, éjlekek írott levelek szent helyeken* = *Folklor és nyelv.* Szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Budapest, Akadémiai, 2010, 389-412.

⁵ LIMBACHER Gábor: „Magyarországnak egy külön védőszentje” – *Szurdokpüspökből* = „*Szentemberek*” – *A vallásos élet szervező egyéniségei.* Szerk. BARNA Gábor, Szeged – Budapest, Néprajzi Tanszék – Magyar Néprajzi Társaság, 1998, 160-187; Uő.: *Túlvilági élmények a hasznosi Szenthelyen* = *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben.* Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 2001, 193-209; Uő.: *Szűz Mária eljegyzése* = „*Nyisd meg, Uram, szent ajtódát...*” *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára.* Szerk. BARNA Gábor, Budapest, Szent István, 2001, 157-175; Uő.: *Festum desponsationis B. Mariae Virginis. Adatok és összefüggések egy régi ünnep közelmúltbeli palócföldi elterjedéséhez* = *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában.* Szerk. BARNA Gábor, Szeged, Néprajzi Tanszék, 2001, 305-317.

⁶ <https://magyaridok.hu/lugas/harom-tor-harom-rozsa-konnyezo-pasztoi-szobrok-nyomaban-2052520/> (2018.08.15.); <https://www.youtube.com/watch?v=xpGsJ1AV1Q4> (2018. 08. 30.)

⁷ *Palócok IV.* Szerk. BAKÓ Ferenc, Eger, Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1989.

zásával kezdődik, hogy a palócok az elmúlt századokban mindvégig megmaradtak katolikusoknak. Vallásosságuk etnikus, antropológiai jellegzetességeként fogalmazódik meg, hogy „a vallásosság a palócnak szokása, csakúgy, mint a lónak az, hogy befogják”.⁸

Vallás és esztétikum

A népi, azaz hagyományos vallásosság fontos összetevője az esztétikum. Általában nem a felszíni, külsőre mutatkozó, látszat jelenségeket tartották/tartják esztétikusnak, szépek, hanem a mélyebb mibenlét a döntő, és így végső soron az szép, ami/aki az isteni teremtés eredménye, amiben/akiben az isteni lakozik, ami/aki világos, fényes, szent, ami/aki bűn nélkül való. A biblikus néphagyományban például szép a Paradicsomkert: „Szűz Mária szent volt, ő tudta, hol van az a szép Paradicsomkert. Nagyon szép volt az a kert. Szűz Mária elment a Paradicsomkertbe, a virágot megszagolta s abból lett a Jézuska.”⁹ Amikor Ádám teremtése megtörtént, akkor az első ember társat kért Istentől, majd elaludt. Ekkor az Isten azt mondta: – A Szűz Máriát odarendelném, de nem lehet, mert igen szép. Ezért aztán megteremtette Évát.¹⁰ Szűz Mária – és Jézus – szépsége ismeretes a Bozóky énekeskönyv¹¹ A *szép Szűz Mária* kezdetű karácsonyi énekéből is: „A szép Szűz Mária szent Fiának, [...] Aludj a szénában, szép kiseddem. [...] Életem egyetlen szép reménye.”¹² A *Szent vagy, Uram!* című római katolikus énekeskönyvben¹³ további témánkba vágó énekeket találunk. Szűz Máriáról a XVI. századig visszakovethető, 11. számú ének: „Ó, fényes-séges szép hajnal! / Kit így köszöntött az angyal: / Üdvözlégy, teljes malaszttal! // Dicsőséges Szűz Mária, / Atyaistennek szép lánya / És Szentléleknek mátkája.” Szűz Mária a szép mennyek királynéja (197. ének), a „dicsőült szép kincs, / Kiben semmi rút nincs, / Kihez nem fér sötétség / [...] [Aki] Szép liliom szála, / [...] [Aki] Hajnali szép csillag, / [...] [Aki] Nevele szép virágot [Jézust], / Aki minden büntől, / Pokolbeli tűztől / Megváltá e világot” (193. ének). A 138. ének Mária szépségét a rózsához hasonlítja. A születő Jézus „Szép violácska” (33. ének), vagy egyszerűen szép Jézus (41. és 157. ének). Újhold vasárnapi vallásos népénekben rendre ismétlődik a szép Jézus megnevezés.¹⁴ Krisztus születése az időt is megszépíti, amit mutat a 29. számú karácsonyi ének kezdte: „Ó, gyönyörű szép titokzatos éj”. Megszépíti az égtájat

⁸ LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor: *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a szerzők, 1997, 11–12.

⁹ GYURKÓ Raffaelné Jankó Rozália, Gajcsána, Moldva: A *VIRÁGOT MEGSZAGOLTA*. <http://bakternota.blogspot.com/p/parasztbiblia.html> (2018. 07. 30.)

¹⁰ A *Parasztbiblia*. <http://www.magyarvagyok.hu/kultura/hungarikum/osi-magyar-hitvilag/3296-A-Parasztbiblia.html> (2018. 07. 30.)

¹¹ BOZÓKY Mihály: *Katholikus karbeli kótás énekeskönyv*. Vác (kiadó nélkül), 1797, 136.

¹² *A szép Szűz Mária*. https://hu.wikipedia.org/wiki/A_sz%C3%A9p_Sz%C5%B1z_M%C3%A1ria (2018. 07. 30.)

¹³ HARMAT Artúr – SÍK Sándor: *Szent vagy, Uram! Orgonakönyv*. Budapest, Szent István, 1974.

¹⁴ MOLNÁR József: *Orgonahangok. Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 910 énekekkel*. <http://mek.oszk.hu/11400/11419/11419.pdf> (2018. 07. 30.)

is (39. ének): „Szép kelet, szép nap! Nincs benned homály, / Mert az Örök Nap benned a király.”

Palócföldön jelentős arányban élnek szlovák eredetű evangélikusok. Az ő énekeikben¹⁵ a szépség még inkább úgy figyelhető meg, mint az isteni teremtés eredménye: „A hatalom Istenének Zendüljön ajkunkon ének! Ki teremtett mindeneket, A szép földet, a szép eget” (22. ének). Ugyanitt szerepel, hogy az Isten beszéde vigasztaló és szép. Az üdvösség perspektívájában a békeség, az öregedés és a halál is lehet szép, mint ahogy a fény is az és Isten minden ránk derített napja (29., 54., 67. ének). Mária szűz kebléből üdvünk szép virága fakad, s Neki azaz Jézusnak köszönhetően szép lesz az örökkévalóság is (106., 157., 185. ének).

Az esztétikum a vallásos népekekhez hasonlóan jelenik meg archaikus népi imádságainkban is. A szövegek középponti témája, a passió és az azt bevezető kezdőkép a parasztság sajátos esztétikai értékrendjét, szépséggel kapcsolatos felfogását is szemlélteti. Lássunk példákat a fogalom előfordulására: „Szobámnak négy sarkában négy szép Örző Angyal”; „Égen menő szép madár / de nem madár, szárnyas angyal”; „Oh, anyám, anyám, szép Szűz Máriám!”; „Hol hol vagyon a Boldogságos szép Szűz?”; „Bódogságon szép Szűz Mária megfereszté az ő áldott szent fiát”; aki „Leereszté vala sárbodor szép haját”; „Egeknek szép Csillaga / Ki Urunkat szoptatá”; „Kitekint a Mária napkeletre / Ott lát egy szép templomot”; „Piros színű szép hajnal / Kibe Mária nyugodott”; „Oh drága kincsem szép Jézuskám”; „Kimönvén szép Jézus / Paradicsom kertbe”; „Szép apró csontyai széjje’ hullnak / Szép apró vérei elcsepegnek”; „Az én két szép kezem kétfelé szegezik, / Az én két szép lábom egymásra verik”; „Ott láték egy szép Csillagot / Abba fekszik Krisztus Urunk”; „Az egeknek szép Csillaga”; „Rózsalliom szép virágszál, / Eleven ostya”; „Üdvözlötnek szép virága”. A szépek minősített őrzőangyalok, angyalmadár, Szűz Mária – csillagként, virágként is –, templom, hajnal, Jézus, az ő csontjai, vére, keze, lába, és virágszálként, eleven ostyaként is mind olyan létezők, akik/amelyek szentként, szent helyként, égieként bűn nélkül valók. A szépség, mint a bűnnélküliség, a bűntől megváltó cselekedet minősítése jellemzi tehát archaikus népi imádságainkat. De összefoglaló paraszti jellemzéssel is a bűntől megváltó kínszenvedés felidézése folytán szépek ezek az imák: „[...] az Istennek a drága gyereke szenvedött, ugye, Jézusunk. Na! Hát ez mind drága szép imádság” – mondta egy református somogyi imamondó; „[...] az a legszebb imádság, [...] mer abba benne van a Krisztus Urunk szenvedési meg a Mária keservi” – minősítette egy palóc asszony. Mások is „szép”, „rémségesen szép”, „óriásszép”, „legszebb” imádságnak mondták ezeket a Megváltó kínszenvedéséről szóló archaikus szövegeket.¹⁶

¹⁵ *Keresztyén énekeskönyv*. https://medit.lutheran.hu/files/dunantuli_enekeskonyv_2_1957.pdf (2018. 07. 30.)

¹⁶ ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. <http://mek.oszk.hu/05200/05255/html/> (2018.07.30.); LIMBACHER Gábor: *A passió szakrális-mágikus eszközei és az imamondó údujvai archaikus népi imádságokban = „Kívül aranyos, belül irgalmas...” – Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére. Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére I. Szerk. LENGYEL Ágnes – CZÓVEK Judit, Balassagyarmat, MNM Palóc Múzeuma, 2018, 59–100.*

A vallásos népművészet területei

A hagyományos palócföldi kultúra és életmód meghatározó, központi magvát jelentő vallásosság népművészeti megnyilvánulásainak tárgyi-szellemi vetületében többféle terület különíthető el, amelyek közül a település és az építkezés témáját részletezzük.

A településepítkezés felszentelt helyei: templom, harangláb, kálvária, temető, fészület, szentek szobrai, kápolna és *káponka*, valamint a házszentelés révén a lakóház, illetve lakóporta.

Templom

Hagyományos szemlélet szerint a templom nem csupán építészeti alkotás és a liturgia helyszíne, hanem az istenség és katolikusoknál a védőszentnek is lakhelye, szakrális-túláradó térsége. A település templomát Palócföld-szerte – jellemző archaikus felfogással – a község legmagasabb pontjára építették. Éghez való közelségét a megközelíthetőség praktikus szempontja elé helyezték, ezért évszázadokon át vállalták a sokszor jelentős fizikai megterhelést. Az ilyen templomok voltaképpen helyi zarándoklatra készítették a falu vallásos népét, ami végső soron a természetfeletti valóságba való átmenet egyfajta technikájaként szolgált. Többfelé – felekezettől és etnikumtól függetlenül – a templomajtó külső faragása a belső és a külső tér közötti minőségi különbséget tárja a belépő elé. Például Nógrádszentpéter [Nógrád vármegye, Pôtor, Szlovákia (= Szk.)] gótikus eredetű, utóbb szlovák evangélikus templomának barokk kori bejárati ajtaja felül sugarasan illesztett, alább központ köré rendezett deszkákból áll, mintegy láthatóan megformálva a templombelső kiáradó szentségét. Ugyanezt Szanda katolikus templomajtaja elemi módon, sugaras elrendezéssel egészen geometrikus formában képviseli 1927-ből. A templomban, szent helyen való pusztá létezését is üdvösnek tartották, miként a szenténeklési igyekezet paraszti elragadtatását is. A vallásos tér természetfelettsége, az Oltári-szentség itt léte és a megvalósuló szertartások, katolikus szentelések a parasztság számára sajátos jelentést, szakrális-mágikus erőt adtak az itt tartott vagy található egyéb tárgyaknak is. Hagyományos felfogás szerint a templomi eszközök gyógyulást adnak embernek és állatnak egyaránt. Bőség-, szerencse- és szerelemvarázslók, bajelhárító erejűek, sőt olykor amulettjelleggel bírtak. A paraszti világkép alapján nemenként, társadalmi és korcsoportonként kötött rendje volt a helyi közösség templomi elhelyezkedésének, amely befolyásolhatta a templombelső művészi világában való részvételt, és viszont: az elhelyezkedés mikéntje alakítólag hatott a berendezésre, főként egyesületi, foglalkozási, rendi jellegű kellékek esetében (lobogók, képek, szobrok, oltárok).

A templom a helyi társadalom közös ünnepi tere, valamint a donációk tárháza. Nógrád megyére vonatkozóan részletesen számba vettük, hogy új templom építése lehet fogadalmi eredetű, az építető lehet a község népe vagy plébánosa, vagy a földesúr a kegyúr nélküli, püspöki szabad adományozású plébániák esetében. Ahol egyházi testület vagy méltóság lett a kegyúr, ott a templomépítést is ő vállalta.

Több településen világi földesúr gyakorolta a kegyúri jogokat és épített templomot, mint Balassa Pál Balassagyarmaton az 1740-es években és még 15 községben. Ezek az alapítások tükröződtek a templomok kialakításában és berendezésében is.

Mátraverebély-Szentkút zarándokhelyen már a XIV. század végén fakápolnát építtetett Vereb Péter erdélyi alvajda, hálából csodás gyógyulásáért. Alapítása jól szemlélteti a korabeli társadalom vezető és köznépi rétegeinél a kultúra közelálló, sőt közös voltát.

A XVII. század utolsó harmadában Mátraszélen a templom felszerelése még szegényes. Tornyában egy harang volt, oltárát papírképekkel látták el. A XVIII. század közepén a maconkai templom hajója még földpadlós volt, s a század végéig nem volt általános, hogy padok legyenek a templomokban.

A templomi berendezés műemléki, művészettörténeti számbavétele során – noha a népművészet figyelemreméltó tárgyainak jó része nem is kerül említésre – néhány gyakori minősítés tér vissza. Az egyik legtöbbször használt, változatos kifejezés templomberendezési darabok jellemzésére a vidéki, vidékies, provinciális minősítés, amely azoknak a vidéken működő, tanult és hivatásos mestereknek munkáira vonatkozik, akik a kor uralkodó művészeti stílusának elveihez igazodtak, és követték a nagy művészeti központokban kialakított s ott elismerést nyert megjelenítési formákat. E besorolás többször kifejezetten művészettörténeti stílusú megformálást árnyal. A művészettörténet Nógrádban többfelé kifejezetten népi alkotásokat is számontart. Ezek népművészeti értelmezéséhez tartozik, hogy a művészettörténetesek körében „népinek” szokás nevezni a bizonytalanabb tudású, bár iskolázott mesterek rusztikus jellegű alkotásait, illetve barokk stílusú művek esetén azokat „parasztbarokk” jelzővel is illetni. E munkák azonban sem nem köznépi, sem nem paraszti eredetűek, hanem ugyancsak a provinciálisnak mondottak közé sorolhatók. A kérdést árnyalja, hogy az említett társadalmi körből is kerülhetett ki iskolázott mester. Másrészt források hiányában sokszor eldönthetetlen valamely alkotásról, hogy köznépi, paraszti eredetű-e, illetve, hogy tanult mestertől származik-e. Erre példának tartjuk a litkei templom XVIII. századi feszületét és a zabari Feltámadt Krisztus-szobrot, bár a művészettörténeti topográfia¹⁷ ezeket egyértelműen népi munkának tartja (1–2. kép). A keresztelőkút szobrai és a feszületek a mátramindszenti templomban néprajzi értelemben is föltétlen népi alkotások, mert azokról tudjuk, hogy Tóth Mihály harangozó faragásai.¹⁸ Karancslapujtó 1895-ben lebontott középkori templomának főoltárát az akkori kántortanító több száz évesre becsülte és paraszti faragó alkotásának tartotta.¹⁹

A népművészet-kutatásban a templombelső szinte kezdetektől számontartott alkotásai a festett famennyezetek. Nógrád megyében viszonylag sok, összesen 31 ilyen deszkamennyezet emléke található meg írott forrásokban a XVI–XVIII. századból. Mára azonban csak a nádújfalu, a nógrádszentpéteri mennyezet, valamint Sente

¹⁷ GENTHON István: *Nógrád megye műemlékei = Magyarország műemléki topográfiája III.* Budapest, Akadémiai, 1954, 259.

¹⁸ Uo., 267.

¹⁹ MALONYAY Dezső: *A magyar nép művészete V. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe.* Budapest, Franklin, 1922, 163–164.

1. kép

XVIII. századi feszület a templomszentély oldalsó falán. Litke, 2010. 04. 02. (a szerző felvétele)

2. kép

Feszület a templomszentély oldalsó falán. Litke, 2010. 04. 02. (a szerző felvétele)

eddig teljesen ismeretlen, vélhetően 1708-ból származó néhány kazettája maradt fenn. Nádújfalu katolikus templomának 1746-ban készült, meglévő kazettás mennyezete országosan is számottevő, viszonylag ép, még sosem restaurált munka. Piros-fekete fonatmotívumos szegélydísz fut végig a kazettákat szegélyező léckereten, a sarkokban kifűrészelt, négyzirmú, kék-fehér virág. 84 táblája jellegzetesen XVIII. századi díszítésű, az átlagosnál több barokk elemmel. Minden mező más rajzú, néhány aszimmetrikus szerkezetű. Jellegzetesek lengő szalagmotívumai és a – vélhetően mennyre utaló – domináns kék szín. A középső kazetták ábrázolásai festett famennyezeten egyediek²⁰, ám térségünk népi vallásosságában jellegzetes összefüggést mutatnak. Kettős kazettán Krisztus keresztje és szenvedésének eszközei láthatók. További táblákon a készítés dátuma, illetve az országcímer. E hosszanti szárra merőlegesen elhelyezkedő egy-egy tábla kétoldalt latin keresztformára egészíti ki az előző oszlopot. Ábrázolásai csillagos égen megjelenő arcus Hold és Nap, utóbbi egyben Oltáriszentség és a Sienai Szent Bernardin-féle Krisztus-monogram sugárkoszorúban. A Nap és az Oltáriszentségben megjelenő Örök Nap Krisztus megfeleltetése, a feszület kozmikus összefüggése és országcímerünk szakrális felfogása a palócföldi népi vallásosság fontos jellemzői. Másrészt a szenvedéstörténet és

²⁰ Hasonlót még a Borsod megyei Kissikátor körtemplomának famennyezetéről ismerünk.

a ferencrendi Szent Bernardin jelvényének megjelenítése a ferencesség hatására is utal (3. kép).

A katolikus templom és az ünnepi menetek nélkülözhetetlen velejárói, szakrális-mágikus tárgyai a falon függő, illetve a menet élén hordozott feszületek, lobogók, szobrok, képek, egyéb jelvények és ereklyék kísérete, mint archaikus, egyetemes emberi igény és hagyomány keresztény megvalósulása. Az öltöztethető Mária-szobrok a középkorban jelentek meg. A XVI-XVII. században terjedt el a szokás, hogy a nemesek, az arisztokraták menyasszonyi ruháikat odaajándékozták egy kegyhelynek, ahol abból ruhát készítettek a Mária-szoborra.²¹ A szobrok öltöztetési szokásaiban jellemző a fogadalmi indíték. Az öltöztetős szobrokon régebben általában csak a fejet és a kezét formálták meg, a ruha alatti testrész pedig elnagyolt maradt. Az alsó testet többfelé csak egy rúd vagy négy lécs helyettesítette. Öltárokon

vagy külön emelvényen álltak, és többé-kevésbé az egyházi évnek megfelelő színekbe öltöztették. Homokterenyé meglévő öltöztetős hordozható Mária-szobra a gyermek Jézussal a XVIII. századból való. 1746. évi forrás szerint Romhányban is hordoztak Mária-szobrot körmenetek alkalmával és feltehetőleg öltöztették is. Bercelen Magyarok Nagyasszonya hordozható kép található ebből az időből. Hasonlóan régi Maconka Mária-szobra, amelyet hagyományosan ingvállas menyasszonyi ruhába öltöztettek, fejére koszorút helyeztek. A XIX. században a pilinyi Mária-szobor ruhája is helyi parasztviselet volt. A hugyagi *Máriácskát* egy gyermektelen házaspár készítette a XIX. században, s templomi üvegezett foglatban állott. A szobor fejét valódi női haj és ékköves fémkorona fedte, jobb kezében jogart, baljában aranyalmát tartott. Öltözete szintén a helyi fiatal női viselethez igazodott: négy *ráncolt derekú* alsószoknya, felsőszoknya és ingváll az év ünnepeinek megfelelő anyagból és színben, fölül pruszlik *lúdgége-* és *villuskadíszekkel*. E szobrok jellemzően vonzási központjaivá váltak a települési közösség fogadalmi gyakorlatának. A felajánlott ruhák, koszorúk, nyakláncok, rózsafüzérek, gyertyák és gyertyatartók, vázák, virágok, mellékszobrok, terítők, újabban márvány hátatáblák valamely kérés

3. kép

Templomi kazettás mennyezet 1746-ból. Nádújfalu, 2018. 02. 17. (a szerző felvétele)

²¹ Lehet-e divatikon egy kegyszobor?
<https://www.magyarkurir.hu/kultura/lehet-e-divatikon-egy-kegyszobor> (2018. 08. 30.)

nyomatékosítására vagy a hála jeléül is szolgáltak. Gesztusok – csók, érintés, simogatás – sorozatának tárgyasulását mutatják az egyes templomi szobrokon felfedezhető finom kopáshelyek. Az egyház XIX. századi szemléletváltozásával, a parasztság polgárosodásával és a franciaországi lourdes-i jelenések hatására az öltöztetős szobrok helyét a szériajellegű Mária-szobrok foglalták el. A ruhás Máriák a bejárat mellé a „koldusok oltárára” vagy határbeli *káponkák*ba kerültek, mint a pilinyi, a terényi, a karancskeszi és a nógrádmegyeri *Máriácskák*. A XX. századi mentalitás azután e szobrok többségét végképp pusztulásra ítélte (Piliny, Szécsény, Szécsényfelfalu, Huguag, Tereske, Nagylóc, Dorogháza, Karancskeszi, Nógrádmegyer, Maconka). A nógrádsipeki *Máriácska* egyik eredetlegendája szerint egy elhivatott asszony két ikergyermekekkel hozta el és fogadta be a községi templom számára a Szécsényben kített öltöztetős Mária-szobrot 1921-ben (4–5. kép).

Nógrád megyében – a váci egyházmegye területén – a templomi textilek már a XVIII. század elején is feltűnő gazdagságban fordultak elő. A halottas lobogón kívül legalább két színes is volt mindenhol. Ezek a templom berendezéséhez tartoztak, és körmeneteken, búcsújárásokon hordozták. Karancslapujtón a XX. század közepéig olyan temetési lobogót használtak, amelyen a halál csontváz képében látható, palástot öltve, kezében a szimbolikus homokórával és kaszával. Ez a hagyományos kultúra olyan régi rétegét képviselte, amely a negatív késztetéssel, rémisztéssel is igyekezett a közösség tagjait az üdvösség irányába terelni.²² Litkén a gyászmisén fából készült koponyát helyeztek a jelképes koporsóra. Vallásos társulatok, egyesületek esetenként több rudas, nagyméretű lobogókat készítettek tagságuk templomi, körmeneti részvételére. Kiemelkedő népművészeti értékű Hollókő XIX. századi templomi lobogója, a Szent István-i felajánlás és a sasvári kegyszobor né-

4. kép

Öltöztetős Mária-szobor, már a kultuszból kikerült állapotában, eredetileg a helyi nagyünnepi női viseletbe öltöztetve. Huguag, 1988. (a szerző felvétele)

²² LIMBACHER Gábor – LENGYEL Ágnes: *Népi vallásosság a Karancs térségében = A Karancs-Medves és Cseres-hegység Tájvédelmi Körzet Nógrád és Gömör határán*. Szerk. KISS Gábor, Eger, Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger, 2007, 215–224.

5. kép

Nógrádsipeki Máriás-lányok menyasszony Máriával. Mátraverebély-Szentkút, 1947. (Manga János felvétele, Néprajzi Múzeum)

6. kép

Sasvári Pieta XIX. századi lobogóképen. Hollókő, 2017. 12. 19. (a szerző felvétele)

7. kép

Szent István király országfelajánlása XIX. századi lobogóképen. Hollókő, 2017. 12. 19. (a szerző felvétele)

pi megfogalmazású képével (6–7. kép). Dacsókesziből (Hont vármegye, Kosihovce, Szk.) származó adataink alapján egykor nyilván másfelé is készültek lobogók házi szövéssel. Ilyen oltárterítőt gyűjthettünk be Bárnáról, Terényből és Karancslapujtőről. Utóbbi az 1920-as években készült, és a karancshegyi kegylvoltáré volt „MÁRIA. BETEGEK. GYÓGYÍTÓJA. KÖNYÖRÖGJ. ÉRRETTÜNK. AMEN.” feliratú hímezéssel, alul vörös és kék szőtesmintával. Szűz Mária templomi szobrán kívül általában Szent Antal körül található a legtöbb fogadalmi emlék: hálatáblák, *Antalka terítője* s gyakran a Szent Antal-perselybe is fogadalmi jelleggel, valamely kérés teljesítéséért dobnak pénzt.²³

Harangláb

A napi rendszeres harangozás a XIII. században kezdett kialakulni, amikor a ferencesek az esti harangozást és a vele összefüggő Úrangyala imát terjeszteni kezdték. A XIV. század elején hozzáfűzött pápai búcsú kiváltság adott lendületet a gyakorlat

²³ LIMBACHER Gábor: *Vallásos népművészet = Nógrád megye népművészete*. Szerk. KAPROS Márta, Balasagyarmat. [Pálóc Múzeum], 2000, 274–289.

általánosabbá válásához. Fokozatosan jött szokásba a hajnali harangozás, majd a déli harangszót a pápa rendelte el, hogy a török elleni összefogásra, a küzdelem sikeréért végzendő imára figyelmeztessen, illetve inspiráló hálajelként a nándorfehérvári győzelem emlékezetére. A napi háromszori harangozás a XVII. században lett általános. A XVIII. századig visszanyúló egyházi adatok szerint Palócföld szinte minden településének megvolt a maga harangtornya, még ha temploma toronnyal épült is. Utóbbit jobbára csak vasárnap használták, a mindennapos reggeli, déli és esti harangozás a haranglábakban történt. Sokhelyütt kettő is állott, Mátraszöllősen három: a falun kívül lévő templomnál, a falu közepén és a temetőnél. Legtöbbször a torony nélküli templom mellett emelkedett, de ha az nagyon távolra esett, vagy a faluban nem volt templom, jellemzően a falu közepén építették fel. A fa haranglábak az egykor elterjedt palócföldi faépítkezés emlékei. A többi magyar táj hasonló építményével szemben sajátosságuk, hogy formájuk közel áll a kőépületekéhez, és viszonylag keveset őriztek meg a faépítés ősi, eredeti felfogásából. A még fennálló emlékek alapján ítélve, az egykori fatornyok szerkezeti megoldása nem sokban különbözött a hasonló anyagú lakóépítményektől. Helyi paraszti mesterek, barkácsolók alkotásaiként készülhettek²⁴ (8–9. kép).

8. kép

Templom melletti harangláb a XVIII. századból. Nádújfalu, 2018. 02. 17. (a szerző felvétele)

9. kép

A harangláb oromzati keresztje. Nádújfalu, 2018. 02. 17. (a szerző felvétele)

²⁴ Uo., 291.

Kálvária

A szabadtéri szakrális építmények létesítésének célja az élet mind teljesebb megszentelése, valamint az Isten teremtette világ és az azt megújító Jézus megváltási helyszíneinek mikrokozmoszikus szintű, településbeli megjelenítése. Ily módon lép ki a templom zártságából Krisztus kínszenvedésének és kereszthalálának megünneplése is, és a szentföldi zarándoklatok hatására a középkor kései századaitól megjelennek az „átültetett Jeruzsálemek”, azaz kálváriák, jórészt a települések profánabb teréből kiemelkedő magaslatokon (10. kép). A Megváltó kínszenvedésének tiszteletét kolduló rendek, Palócföldön a ferencesek terjesztették el. A mai egységesült, 14 stációs keresztút a XVI. században jelent meg, és a ferencrendiek buzgólkodása folytán lett általánossá.²⁵

122

10. kép

Búcsújáró kálvária a XVIII. századból. Selmecbánya, 2017. 11. 04.
(a szerző felvétele)

Temető

Az egyház, hogy a temetők tiszteletét növelje, és hogy a holtak megáldott földben nyugodhassanak, a helyet megszenteli. Közepére embernagyságú feszületnek kell kerülnie, mely azt jelzi, hogy az utolsó ítéletig a holtak fölött Jézus őrökdi, ki saját

---

²⁵ Uo.

feltámadásával a hívekét is biztosította. Ily módon a temetők régi, több esetben XVIII. századi kőfeszületeknek is színhelyei, melyek népi-népies megformálása korabeli barokk vagy kora klasszicista stílusjegyeket is magán visel, mint például a Nógrád megyei Csesztvén 1776-ból vagy Dejtáron 1795-ből.

Út menti fészületek, kiskápolnák és szobrok

A települési tér szakralizációja a község életének oltalmazását, biztonságérzetét, gazdálkodásának sikerét szolgálta, és a rituális, paraliturgikus cselekmények térbeli csomópontjait, szerkezetét jelenítette meg. A protestáns falvaknál a templom mellett ennek jeleit a természeti környezet vallásos azonosításában érzékelhetjük, mint Bánkon, ahol az egyik emelkedettebb helyet Isten dombjának nevezték, „hasonlítván azt a nép azon hegyhöz, melyről üdvözítőnket a kísértő Sátán megkísértette”. Katolikus falvakban további építmények is idetartoznak, amelyek jellemző módon természet feletti élmények-kapcsolatok, különféle fogadalmak eredményeként jöttek létre, másrészt a parasztság társadalmi normái – közösségi aktivitás, egyéni gazdasági mód, sors: gyermekáldás elmaradása, egyéb csapás – szabták meg alapítás vállalását. Ezeket jellemző térbeli elhelyezéssel a település természetfeletti jelentőségű pontjain: a község határán – se nem itt, se nem ott helyen – vagy útkereszteződésnél, ahol a „középpontból ered a bűvérő”, illetve hidak levegőben vezető útvonalánál emelték, a krízishelyzetek – rontás, kísértetes jelenségek és egyéb ártalmak – ellensúlyozására.

Már a legrégebbi ilyen emlék, a karancshegyi kápolna is a hagyomány szerint fogadalmi eredetű. A tatárjárás után az Árpád-házi királyi család hálájából épült, s az ájtatos helyi hagyomány szerint angyalok jelölték ki a helyét, hogy az a hegység legmagasabb, éghez legközelebbi pontjára kerüljön. A borsosberényi Mária-kegykép eredetileg az 1713-ban épült, majd lerombolt határbeli Jásztelek-pusztá felé állott kápolna ékessége volt. A hagyomány szerint egy súlyos beteg asszony ment ki imádkozni a képnél Szűz Máriához, és azonnal meggyógyult. Természetfelettiként felfogott indítékból építettek kápolnát az 1739-ben pusztított pestis megszűnésére Nógrádverőcén, önmagukat Mária oltalmába helyezve; az 1762. évi fagykár hatására Mátraszőlősen; az 1855. évi árvíz nyomán Nepomuki Szent János számára Patakon; a dögvész távoltartásáért Dejtáron Szűz Mária, Somoskőújfalun Szent Vendel tiszteletére (egyaránt Nógrád megye). A természetfelettire, látomásra hangolt paraszti mentalitás szemléletesen tükröződik az őrhalmi Szent István-kápolna 1887. évi alapításában. A plébánosi leírás szerint Kanyó Mihály gazdaembert a szentkúti kegyhelyen egyébként szokásos jelenség – a hívek kolostorudvari kápolnánál való szentáldozása – érintett meg olyannyira, hogy „e látványtól elragadtatva, gyökeret vert szívében az elhatározás”, hogy felépítse a kápolna hasonmását saját falujában. A megvalósítást a természetfeletti világhoz fűződő közvetlen kapcsolat motiválta, egyházi engedélyeztetésre – mint több más esetben – csak utólag került sor, miután a plébános észrevette az építkezést (11–12. kép). Egy-egy ilyen építményt a felajánlott kiegészítő tárgyak – szobrok, vázák, térítők, gyertyatartók stb. –, a gondozás során elhelyezett virágok és adott esetben a szoborruhákat ado-

11. kép

Szent István-kápolna advent idején. Órhalom, 2017. 12. 19. (a szerző felvétele)

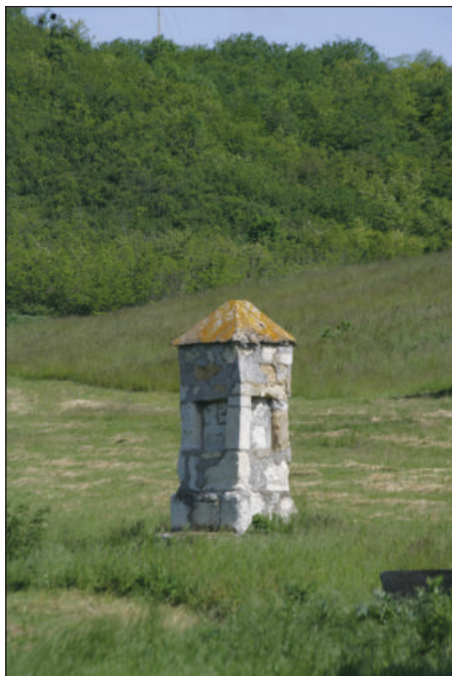

124

mányozása valódi közösségi alkotásá avatnak. Sajátos archaikus nógrádi palóc típusként mutatta be Pintér Sándor a *káponkáknak* már az 1870-es években is tűnedezőfélben lévő változatát, amelyet eredetileg kereszténység előtti, sámánisztikus jelentőségű oltárnak tartott. Az ilyen, községek szélén emelt „pyramis alakú”, azaz sáttortetős, kőből épült tömör oszlopnak négy oldalán egy-egy fülke látható. Ennek szélesebb, lábazati párkányos változatát láthatjuk Szécsény és Pásztó határán a XVIII. századból, valódi oszlop vékonysággal Magyarnándor Kelecsénypuszta felőli végén a XIX. század második feléből és Pintér leírásának legklasszikusabb példáját Mátraverebélynek Szentkút felé eső határában egy térképvázlat tanúsága szerint legalább a XVIII. századból. Népi elnevezése *kőlyány*. A néphit szerint az oszlop helyén egy leány kővé vált, mert apjának hamisan fogadkozott (13. kép).

12. kép

A XVIII. században már állott káponka a település határában. Mátraverebély, 2016. 05. 16. (a szerző felvétele)

13. kép

Szentkúti kegyszobor Bűnbánó Magdolna ünnepi viseletben.
Mátraverebély-Szentkút, 1987. 07. 22. (a szerző felvétele)

A mai – döntően a XIX. század második felétől épült – Nógrád megyei kápolnáknak szintén jellegzetessége, hogy többségük egyszerű kép- vagy szobortartó oszlop, fehérre meszelve, kis belső terükbe nem lehet bemenni, az csak a szent ábrázolásának befogadására szolgál. Összefügghet ez területünk szerény gazdasági lehetőségeivel, elsősorban azonban kultikus rendeltetésének következménye. Ezek a *kápolnák* nem misevégezés, egyházi szertartások számára készültek, hanem elsősorban éppen a települési tér szakralizálására. Kialakításuk ezért olyan, hogy a fülkájukben elhelyezett szentkép vagy szobor a szabad térből látható, közvetlen kapcsolatban marad a külvilággal. Kápolnák települési tér szakralizáló szerepe oly módon is hatékonyabbá válhatott, hogy zárandokhelyek kegyképmásolatait, velük együtt azok kegyelmi kisugárzását foglalták magukba. Nógrádszakálban a módos gazdaként kálváriát is létesítő Tóth Antal valószínűleg a megye első szabadtéri lourdes-i barlangját építette utcai elhelyezéssel saját háza előtt 1910-ben.²⁶ Nagylócon a községet átszelő út mindkét faluvégi pontjára épült *káponka*, illetve kápolna. Egyikben a sasvári Pieta-kegyszobor másolata, másikban a csehországi Svata Hora kegyszobrának és a mariazelli Szűzanyának ábrázolásai. A kápolnának ajtaja van, amelyen be lehet lépni.

Lakóház, lakóporta

A falusi közösségen belül a család életének, gazdasági tevékenységének központja évszázadokon át a lakóház és a telek volt, ahol jórészt közös háztartásban több nemzedékből álló nagycsaládként éltek együtt. A hagyományos palóc lakóház számos elemében és lényeges összefüggéseiben szakrális kötődést mutat. A XIX. században megindult néprajzi érdeklődés és dokumentálás szerint a házépítés megkezdésekor a Karancs vidékén az építkezésen részt vevők áldomást ittak, melynél a gazda felköszöntő imádságot mondott. Ebben hálát adott Istennek az addigiakért, áldását kérte és erőt, egészséget a munka elvégzéséhez. Domaházán (Borsod vármegye) a ház faanyagának kiválasztása kozmikus ritmushoz igazodott, az épületfát az erdön holdtöltekor kellett kivágni időtállósága érdekében. Hogy a ház majd megfelelő otthonul szolgáljon, építőáldozat hozatala volt szokásban, amely a kozmikus befolyáshoz hasonlóan szintén archaikus vallásos világképből és szemléletből fakadt. Karancskesziben és a Barkóságban aranyat, illetve pénzt ástak be a ház tövébe, a vélhető áldozati jelleg mellett azért, hogy gazdag legyen a család. Pilinyben (Nógrád megye) egy lebontott vályogház szobarészén, az északi fal simítóvakolatában egy darab pénzermét találtak, alkalmasint az északi oldallal összefüggésben, gonosztávoltartó célzattal. Barkók a századforduló idején tojást helyeztek az épülő ház küszöbe alá, a család gyarapodásának biztosításáért. Bajelhárító törekvések mellett a biztonságos élet előidézését szolgáló vallásos-mágikus eljárások is megfigyelhetők az új házat illető első cselekedetekben. XIX. századi matyók az új házba legelőször mindig egy darab kenyeret vittek be, „hogy az Isten mindig aggyék bele

²⁶ Archív fényképe megtalálható a Néprajzi Múzeum Fotótárban.

élelmet”. Az építkezés megkezdéséhez hasonlóan a munkálatok bevégzésekor is szokásban voltak kifejezetten vallásos köszöntések, fohászok. Bélapátfalván rövid kérést mondtak az épület befejezésekor: „Isten tartsa meg a házat tűztől, víztől!” Karancslapujtón hosszabb köszöntés keretében a gazda hálát adott Istennek a munka elvégzéséért, további erőt, egészséget és anyagi sikert kívánt a kőművesnek, áldást kért az egész háznépre, minden javaikra és jövőendő sorsukra.

A Barkóságban beköltözéskor a gazda levett kalappal lépett be a házba, ahogyan szent helyre érkezve szokás, és szentelt vízzel meghintette az épület négy sarkát, mintegy a világ négy táját. Családja csak ezután követhette. A palócok körében másfelé a gazdasszony szentelte meg az új házat, éspedig nemcsak a szögleteket, amint az egyébkor, például villámláskor vagy akár minden esti lefekvéskor szokásos, hanem a padlást, ólakat és a többi gazdasági épületet is, hogy sehol a „rossz” ne árthasson. A hatás fokozásáért a szentelést végző asszony minden hintést az „Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében” végzett. Sok helyen ezután évről évre szükségesnek tartották, hogy az idő megújulásával együtt lakhelyük szakrális védelmét is újra biztosítsák.²⁷

A vallásos népművészet megnyilvánulásainak további területeiként szemléljük a háztartás-lakáskultúra, a gazdaság és a munka világát, benne a földművelés, az állattartás, a pástorélet, a közlekedés-vásár-kereskedelem, a kézművesség-ipar-bányászat területeit, továbbá a kerámia-, a viseletkultúra, és az emberi élet meghatározó állomásait. A vallásos folklórművészetek körébe az imádságkultúrát, a népköltészet, a népszokások, a tánc- és zenei hagyományok témába vágó tartalmait soroljuk.²⁸

Paradigmatikus példák a vallásos népművészetre, a tárgy és a folklór egységére

Mátraverebély-Szentkút

Palócföldön ma a legrégebb öltöztető szobor Mátraverebély-Szentkúton található a XVIII. század elejéről. A színesen festett faszobor eleve öltöztetésre készült, a jobb karja ezért kivehető. Mária eredetileg jobb tenyerén tartotta a gyermek Jézust. Amikor 1851-ben Almássy Gedeon kegyúr a jelenlegi nagyméretű koronákat adományozta, súlya miatt Jézus Mária „ölébe” került, ahogy ma is látható. A Szűzanya bal kezében jogart tart, fején fekete emberi haj, hálós szerkezetű anyagra varrva. Az időssé lett adácsi (Heves megye) öltöztető asszony az ezredforduló táján adta át a tisztséget Varga Ottóné ipolytarnóci (Nógrád megye) szabómester, esküvői ruhakészítő asszonynak. Lelkére kötötte, hogy a szentkúti Szűzanyát úgy kell öltöztetni, a ruháját levenni és feladni, hogy a mi bűnös *kezeinkvel* nem érhetünk hozzá (a szoborhoz). Ezt az archaikus mentalitást alighanem az 1998-ban a kegyiszobrot megvizsgáló restaurátorok felé is közvetítette, mert dr. Bodor Imre régésztörténész

²⁷ LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor: *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a szerzők, 1997, 131–158.

²⁸ Kifejtésükre ld. LENGYEL – LIMBACHER (1997), 159–206.; LIMBACHER (2000), 316–325.

és Bodorné Szent-Gály Erzsébet faszobrász-restaurátor fizikai beavatkozástól mentesen, kizárólag nagyítót használt a vizsgálat során.²⁹ Az utóbbi három évtizedben készült felvételeinken láthatjuk a népművészet számára is tanulságos módosulásokat: 1987-ben a kegyszobor előtt kétoldalt még hangsúlyos drapéria volt, mintegy a mennyország kárpitjaként jelezve, hogy ott nem a földi világ, hanem a szakrális valóság tárul elénk. Ezt fejezi ki egyébként a kegyszoborfülkét keretező felhőfolyam is ezüstsől. Részint e felfogást, másrészt Máriát, mint a Szentlélek mátkáját hangsúlyozza az egész kegyszobrot, a 12 csillagú dicsfényt is magába foglalóan ölelő fátyol. Mindezekkel együtt Szűz Mária szépségét kiemeli, és valóságos személyi mivoltát nyomatékosítja a kibontott hajviselete. Mária kormánypálcát tartó bal kezében rózsafüzér is látható, s így a kegyszobor igazi koncentráum: Isten anyja, Magyarok koronás Nagyasszonya, Szentlélek mátkája, Rózsafüzér királynéja, Segítő Szűzanya. A jelenlegi öltöztető gyakorlatban, így a 2009. pünkösdi felvételen már nem hangsúlyos a drapéria, nincs fátyol, nincs *olvasó*, és Mária haja is fejhez simított, hátra igazított. A kegyhely turisztikai fejlesztését követően, 2015-től a szentkúti Szűzanya kegyszobra előtt már nincs drapéria, a fülkében nem áll magaslaton, és a korábbi szentséges oltárépítmény elbontásával megszűnt az amögött megvalósult intímebb, jellemzően votív gyakorlat. Mindez tükrözi a penitenciavégző, a transzcendenst elérő, önsanyargatva megújító búcsújárás vallási turizmussá válásának irányát (14-15. kép). Nógrád megyében több hasonló alkotás a szentkúti csodatevő kegyszobor öltöztetős utánpótlásának tekinthető, Vecseklőtől (Nógrád vármegye, Vecselkov, Szk.) Tereskéig vagy Hugsyagig.

Egyházasbást-Vecseklő

Egyházasbást (Gömör-Kishont vármegye, Nová Bašta, Szk.) határában, de a szomszédos Vecseklő faluhoz sokkal közelebb, a Lőrince-patak forrásánál lévő szurdokban két kis kápolna áll. A nagyobbik egy fakoliba, melyben a Mátraverebély-

14. kép

Szentkúti Szűzanya pünkösdkor.
Mátraverebély-Szentkút, 2009. 06. 06.
(a szerző felvétele)

²⁹ <http://biktop.hu/Matraverebely/XX.html> (2018. 08. 30.)

15. kép

Szentkúti Szűzanya. Mátraverebély-Szentkút, 2015. 11. 22. (a szerző felvétele)

Szentkúti csodatevő Szűz Mária szobrának öltöztethető utánczata van (16-17. kép). Írásos források a hely kialakulásáról nem tudósítanak. A szájhagyomány szerint nagyjából a XIX–XX. századforduló körüli években keletkezhetett, míg az építményei későbbiek. Kialakulását a legenda Mária megjelenésével és a csodálatos forrás

16. kép

Szűz Mária kegyoltára a Básti-hegyben Újbást és Vecseklő között. 2009. 06. 01. (a szerző felvétele)

keletkezésével hozza kapcsolatba. E szóbeli hagyomány lényegében megegyezik a szentkúti legendák egyik típusával, a néma gyermeknek megjelenő és forráshelyre mutató Szűzanya történetével. A forrás mellett élő fa volt és azt korábban teleaggatták a beteg testrészeiről – mintegy a betegséggel együtt – levett rongyokkal, akárcsak Mátraverebély-Szentkúton. A nemzeti kegyhely forrásainak egyikét Rongyos-kútnak nevezik, jelezvén, hogy környékére egykor szintén rongyokat akasztgattak ki. Tajtibeli történet szerint egy istenmezei juhász bosszúból felgyújtotta a szobrot, amely leégett. Elszenesedett maradványait a kápolna közelében valahol eltemették. Ezután hozatták básti asszonyok Lapujtőről (Nógrád megye) az újabb szobrot 1915-ben. A közelmúltban a kápolnát az egyházasszóné Mede Rudolfné és férje gondozták. A takarítást, gondozást Mede Rudolfné fogadalomból végezte hála-ból, hogy az ura hazajött a háborúból. Mária szobrát a XX. század utolsó évtizedeiben egy tajti asszony, Petrus Júlia gondozta. Ő készítette a liturgikus színeknek megfelelő ruháit is, s ő öltöztette a szobrot. Munkája kezdetéről ő maga így beszélt: „Nekem olyan gondolatom volt, hogy menjek érte (a szoborért). De lötyögött a hátamon, ahol hoztam. Erre visszavittem, visszatettem. Majd két vecseklői asszonnyal kimentem, vittem egy zsákot, egy vánkost és így hoztam el Losoncra.” Ott vette le a Mária- és a Jézus-szobor méreteit, s ezek alapján készítette a ruhákat losonci

17. kép

A Básti-hegyi Mária öltözeteivel a Palóc Múzeum *Hungaria Sacra I. Boldogasszony fehér fátyolával* című, 2009 júniusában nyílt kiállításában (a szerző felvétele)

vagy tajti lakásán. Munkájáról azt mondta: Szűz Mária látomásos utasításai szerint „álmomban jelentkezik a szín is, a minta is, amit csinállok ruhát. Elég fárasztó. Éjfél után felkelni a mintát rajzolni. Vót, hogy nem keltem fel, de reggelre elfelejtettem a mintát. Sokszor magam is csodálkozom, hogy milyet rajzolok.” 2009. évi gyűjtésünk szerint a mai gipszszobrot eredetileg a losonci templomból tették ki, mert a II. vatikáni zsinat következményeként csak egy Mária-ábrázolást hagytak meg. E kidobott gipszszobrot gyámoltotta meg a gondozó asszony, készített neki fonalból haját, és varrt neki ruhát az álmában megjelent Szűzanya előírása szerint, s került a kegyhelyre.³⁰

³⁰ Somoskői Anna, Újbást

Pünkösdkor bordó ruha van Márián. Ehhez hasonló ruhát készített Petrus Júlia a mátraverebélyi szentkúti öltöztethető Mária-szobornak is fehér és bordó színben. A különböző színű palástok szélén aranszálas flitter van, s mind gyöngyöcskések, „ahogy a Mária kirendeli”. Gipszszobor lévén, Jézus szobra Máriáról nem leszerelhető, ezért a Szűzanya ruháját ki kellett vágni azon a helyen, ám ezt a nyílást a kis Jézus ruhája eltakarja. Legtöbben pünkösdkor és nagyboldogasszonykor zárandokolnak a Básti-hegybe, mintegy százan. Egy-egy faluból 10–20 fő szokott érkezni. E két leglátogatottabb ünnep megegyezik a mintaadó Mátraverebély-Szentkút főbúcsúival. A helyről mindenki tud a Medvesalján. Mégis azt mondhatjuk, hogy a lakosságnak csupán egy kisebb része kapcsolódik bele aktívan a hely kultuszába. Egyik csoportjuk azok a főleg idősebb asszonyok, s kevés számú férfi, akik a falvakból több-kevesebb rendszerességgel szombati és vasárnapi napokon, illetve ünnepeken felkeresik a forrást és a kápolnát. E csoport vezetői azok az asszonyok, akik a kápolnák tisztántartásáról, a szobor öltöztetéséről gondoskodnak, valamint az előnékesek. Ők rendszeresen látogatják Mátraverebély-Szentkút búcsúit is, hozzák magukkal az ottani búcsúsoktól megtanult szenténekeket és ájtatosságokat, s odahaza a Medvesalján is elsősorban ők a fenntartói a vallásos hagyományoknak, köztük a Básti-hegyben lévő kegyhelynek. E jellemzők, az eredetlegenda, a (kegy)szobor öltöztetése s a hely köré fűződő egyéb szokások többsége jelzi, hogy Mátraverebély-Szentkút – amely légvonalban körülbelül 30–35 km távolságra van – kisugárzásával állunk szemben. Mindez szépen mutatja azt a szakrális, lelki közösséget, amelybe a katolikus palóc táj népe – az államhatárral történt megosztottság ellenére – beletartozik. S e tájnak lelki központja Mátraverebély-Szentkút.³¹

Szanda

Szandán a Szűzanya kifejezett álombéli felszólítása eredményezett *káponkát* az 1880-as években, majd ugyanilyen indíték készítetett itt másokat házhomlokzati Mária-szobor beszerzésére és templomudvari lourdes-i barlang saját kezű megalkotására. A helyiek vallásos mentalitását, szoborszemléletét jellemzi mindjárt az öltöztetős Mária-szobruk eredete. Az unokák szerint nagyanyjuk 1883-ban a közeli Ordas-pusztáról jött Szandára férjhez, a következő hónapban álombéli látomást élt át. A terényi anyatemplom padlásán porosodó vagy sekrestyéjében lökdösött megégett Mária azt mondta neki: „Lányom, vigy el engem, és tegyél legalább a kasznyi tetejére vagy a két ablak közé, hogy ne dobáljanak itt engem, mer nagyon fáj a fejem, mindig lökdösnek.”³² Az egybehangzó családi hagyomány szerint a szoborról addig mit sem tudó család az álombéli információkat az éber valóságnak megfelelően értelmezte, s utánajárt a dolognak. Az álom igaz volt, s a szobrot meg is találták, majd egy helyi asztaloslegénnyel rendbe hozatták. A következő történet is

³¹ BARNÁ GÁBOR: *Búcsújáráshely a Básti-hegyben (Megjelent: Gömör néprajza 1. Debrecen, 1985. 163–178. old.)* <http://www.bucsujaras.hu/vecseklo/barna1.htm> (2018.08.29.)

³² LIMBACHER GÁBOR: *Máriácska káponkája. Vázlat a népi unio-mystica egyik tárgyi megjelenéséről. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1991. 253.*

érzéketlenül mutatja, hogy a szobor a helyiek számára nem pusztán tárgy, nem független az általa képviselt szenttől. „No, azt akkor ment arra egy reggel, mikor már a Szűz Mária be vót oda szépen ruházva [a káponkába], ment arra egy idős ember. Pálok Jana bátyának hitták, az látta meg. Aszongya, a Szűz Máriának egy kezint hat ujjá van, majd jó lesz billegtetni a klanétát veled! Így e! Azt akkor ment kaszányi. Akkor délután Pálok Jana bátya levágta kaszával az egyik ujját.” Ezután az álomlátó nagymama fölkereste az asztaloslegényt, hogy a fölös számú ujját távolítsa el, de ő elhárította: „Én megcsinálni megcsináltam, de én gyilkoló eszközzel nem nyúlok a Szűz Mária testiyhő.” Nem is ment. A nagymama akkor álmában újra látott, s a „szoborbéli Mária” megszólította: „Veronkám! Menj föl a padlásra, azt a szarufa mellett van a metszőöllő, azt egész nyugodtan vedd le, oszt vágd le onnan. Azt aszonta az asszony [az elbeszélő keresztanyja], hogy ő alig, hogy csak hozzáértette, s az [a hatodik] ujj már magától levált. Azt akkor [a helyét] befestette [...] azzal a lagval, ami tudja, hát ott is, mint a seb, hát maradt vóna ott neki?” A szobrot pusztán ábrázolásként szemlélő és hat ujján tréfálkozó emberről szóló normatív történet a saját ujjá levágásával, valamint a rákövetkező fejlemények szintén Mária és a szobor összetartozásáról szólnak.³³ A visszaemlékezések egyöntetűen arra vallanak, hogy az álomlátó asszonynak problémát jelentett a szoborkorrekció elvégzése, mintha a szobor ujjának eltávolítása magának Máriának lenne megcsönkítése.

Jellemzően tükrözi a helyi szoborszemléletet és a csoda hagyományozódásának településen belüli útját egy közeli ház falí fülkájéből kitett Mária-szobor története, melyben ismét szerepel az útbaigazító álomlátás, sőt összevontan az ujjlevágás és az intő tanulság motívuma is. 1954–1955-ben a ház gazdája kirakta a szobrot, „mer ő kommunistának beállt, oszt neki a falba ne legyen Mária-szobor. Hát osztán egyszer egy éjszaka eltűnt onnét a szobor. Eltűnt. Az asszonka rítt-rítt, hogy hova lett, hova lett. Hát osztan egyszer csak megálmodta, hogy ott van betéve a szakadékba. Az ura elvitte, mer ő kommunista vót. [...] Oszta a Máriácskának egy ujjá el vót törve. Oszta akkor másnapra az ujját elvitte az urának a bányába a gép. Azt az ujját, aki a Máriácskának el vót törve. Ez megtörtént valóságosan, ez nem pletykabeszéd.”

A községben többen kifejezetten Szűz Máriának a kiskápolnabeli alakjával éltek át álombeli látomást, az Ordasról menyecskének jött Kis Verona eredeti álomlátását követően az abban szereplő motívumokkal. Az asszony keresztfia által átélt álombeli történet szerint a szobor képében megjelenő Mária – miként az eredeti álomlátásban – szintén méltánytalan helyzetbe került, amely fizikai fájdalmat okozott neki, és megint csak az álom látó személy segítségét kérte kiszabadítására. A kápolnabeli *Máriácskával* való álomlátás azután másokra is hagyományozódott. Ezek között a templomudvarban lévő lourdes-i Máriával átélt élménytörténet a XIX. századi álomlátással azonos típust képvisel. Mindkét esetben a Szűzanya, szoborban megelevenedve, az álomlátó számára addig ismeretlen személyes szükséghelyzetére hívta fel a figyelmet, mely fájdalmat okozott „neki”, és jelenése a segítség kérését jelentette. Az emberi reakció is mindkét esetben igenlő volt, és a valóság visszaigazolta a látomásélmény realitását. A segítségnyújtásra egyaránt sor került

³³ LIMBACHER *i. m.* (1991), 253–255.

szoborkorrektció formájában és mindkétszer a szobornak mintegy Szűz Mária élő testeként való szemlélete figyelhető meg. A szoborhoz kötődő csodás jelenségek nem maradtak abba a korábbi évtizedekben, s azok napjainkig nyomon követhetők. A *Máriácska* számára máig is tartó – összesen majd félszáz – öltözet-, pénz- vagy egyéb felajánlás is gyakran csodás segítségéért adott hála ajándék.³⁴

A szoborszemlélet alapvető rétegét, esztétikum és erkölcsiség témáját érintik a következő esetek. Egy alkalommal kértük, hogy az egyébként szokásos öltöztetés helyett a korábbi gondozóasszony ne csak *Máriácska* felső viseletét, hanem alsó ruháit is vegye le. Ő ezt elutasította, mondván, az alsó ruhák tiszták és nem látszanak, azokkal nem kell foglalkozni. Évekkel később is a köztünk kialakult szeretettelvi viszony minden tökéjére szükség volt ahhoz, hogy keresünk teljesülhessék. Ekkor *Tera nenus* azzal tette lehetővé a szobor ruha nélküli megtekintését, hogy az alsó ruhák már *elfenődtek*, ezért kimossa azokat. Még inkább szemléletes a dejtári eset, amikor az ottani gondozóasszony az önmagában is teljesen kidolgozott festett ruhájú szoborról vonakodott a ráadott öltözetet levenni. E vonatkozásra a szandai gondozó részéről elemi módon derült fény, amikor egy álmatlan éjszakát is okozó, előző heti beszélgetésünkre mondta: „Úgy elszaladt a szám, nékem azt ne írj be, hogy alányúlok [*Máriácskának*], mer az olyan illetlen szó, dehát úgy, úgy szoktam csinálni, oszt úgy azé mondtam. Az *Máriácskának* nem illik [...] Én nem tudtam, hogy te fölveszed aztat [magnóra], [...] jajj, le ne írad, mer akkor kiég a szemem világa! [...] Hát te mondtad, hogy csinálom meg a *Máriácskának* a ruháját, hogy jó álljon rajta. Oszt akkor így mondtam, hogy így felöltöztetem, oszt így alányúlok a, aljára, oszt így szétigazítom-e, [...] hogy ügyesen álljon. Hogy így alányúlok a csipke alá, szoknya alá, azt így szétigazítom, tudod, hogy szélesebb legyen, ne legyen olyan suta. Hát rászaladt a számra, mer nem tudok hazudni, oszt, no jajj Istenem, mondom, hogy ilyet. Jaj, ezt be ne írj, [...] majd' kiég a szemem világa. Kiég a szemem világa!”³⁵ Számára oly bensőséges és olyan fontos volt a *Máriácska* és *káponkájának* gondozása, hogy ez az imakönyvében is megjelent. A családi bejegyzések sorában, a szülei és saját születési, házassági, valamint férje halálozási adatait követően bejegyzésre került, hogy „1982. évben csinálták / a kőfalat / *Máriácskának*”. Ezután még a nővére halálának és temetésének ideje olvasható. Ez szemléletesen mutatja a szobor szenthez kötődő lényként való szemlélését. Mikor a gondozóasszony *Máriácskát* az évi ünnepnek megfelelő ruhába öltöztette, megfigyeltük, hogy a nyaklanc feladása előtt feszületét megcsókolta, s ugyanígy tett a portalanított kápolnabeli többi szent visszahelyezésekor is. E kultikus csókot az élő szakrális-mágikus vallási kapcsolat megtestesítőjeként látjuk.

A szomszéd faluból egy nyomorék leányka 1920 körül eljárt a *káponkához* imádkozni: „Osztén úgy mondáltuk neki, hogy Mari. Marika! Olyan rosszul vót, úgy is vót, hogy úgy ment négykézláb erre, mint a kutya. Aszongya: E-e-eljöttem a *Máriácskát*

³⁴ LIMBACHER Gábor: *A csoda hagyományozódása egy öltöztetés Mária-szobor esetében = Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 2004, 94–118.

³⁵ Özv. Tóth Jánosné, Koplányi Teréz (1916–1998) Szanda, Rákóczi út. Mivel tudományos írásról van szó, amelyben a gondozóasszony magnóra vett megnyilatkozása a vallásos mentalitás megismerését jelentősen segíti, közzé tesszük az idézetet, de nem kívánunk tiszteletlennek lenni a Mária-kultust illetően.

megcsók-puszi. Mikor mán aszongya visszament azt a Farkashegynek aszongya, arra mán tudtam mennyi aszongya.”³⁶

A hagyomány szerint a gyertyától összeégett, majd az 1880-as években reparált és kiskápolnába helyezett szandai Mária-szobor esztétikuma kifejezetten is sajátosan jellemző képet mutat. Fővárosi restaurátor ismerősünk³⁷ számára nem volt megállapítható, hogy férfi vagy női szentet lát-e. Gyurkovics Tibor író a Magyar Nemzet folyóiratban ormótlan arcúnak jellemezte.³⁸ A fizikai jelenség alapján érzékelő polgári, urbánus szemlélettel szemben, amint látni fogjuk, a paraszti a meta-fizikaiból kiindulva alkot képet. Szandai asszonyokat kérdezvén, hogy miért van valódi ruhában a kiskápolnabeli Mária-szobor, racionális gondolkodással többféle válasz adható. Praktikus indok lehet, hogy ruhában a szobor nem látszódo részei megformálatlanok maradhatnak. Kézenfekvő továbbá az esztétikai szempont érvényesítése, mint ahogy a szobrok és a képek öltöztetésének eredete egyfelől összefügg az apácakolostorok elmúlt századokbeli díszítő tevékenységével. A szandai asszony válasza azonban így hangzott: „Mér van [ruhában]? Az Szűzanya! Ruhába van mindég!”, vagyis maga Szűz Mária is ruhában van, s amit/akit látunk, a Szent Szűzzel azonosul. Talán még érzékletesebb volt a válasz azon kérdésre, hogy szép-e a kápolnabeli Mária-szobor: „Az a Szűzanya, hát hogylene lenne szép!”³⁹ (18-19. kép) Tehát nem azért szép az öltöztetés Mária-szobor Szandán, mert gondos, színvonalas kivitelű munka. Nem a megformálás kvalitása, esztétikuma folytán, az alkotó emberi teljesítmény minősége révén kap értékelést, hanem a szoborban az eredetit látó archetipikus szemlélet következtében, és annak megfelelően. A káponka-kultusz az elmúlt évtizedekben töretlen, noha magán viseli az idők változását. Ebben fontos tényező az álomlátó Kis Verona mellett és után

18. kép

Kisasszony ünnepi ájtatosság Máriaácska káponkájánál. Szanda, 1991. 09. 08.
(a szerző felvétele)

³⁶ Adatközlő: Csontos Jánosné Mizera Mária [1913–1991] Szanda, Rákóczi út.

³⁷ Romváriné Kutas Eszter, a Néprajzi Múzeum ny. restaurátora.

³⁸ GYURKOVICS Tibor: *Szandavár*.
https://mno.hu/migr_1834/szandavar-695126 (2018. 07. 30.)

³⁹ Mindkét idézet adatközlője Csontos Jánosné Mizera Mária [1913–1991] Szanda, Rákóczi út.

19. kép

Ájtatosság Szűz Mária születése tiszteletére a *káponkánál*. Szanda, 2016. 09. 08. (a szerző felvétele)

a gondozást ellátó unoka, *Tera nenus* 1998. évi halála. Tőle varrónő unokahúga vette át *Máriácska* gondozását. Másik tényező a falun is jelentkező társadalmi, kulturális változások sora, a média erősödő hatása, minek részeként a szandai *káponka* bekerült az RTL Klub televízió egyik adásába. Ez szélesebb körben növelte presztízsét, és távolabbi zarándokok érkezését is eredményezte, ugyanakkor az ezotéria megjelenését is magával hozta.⁴⁰ A változások megfigyelhetők a kiskápolna tárgyi világán és díszítésén egyaránt. Míg a korábbi időszakban a *káponkában* *Máriácska* körül egyszerű volt a berendezés, addig a jelenben díszesebb a környezet kialakítása és *Máriácska* külleme is. Korábban a gondozóasszony, az előénekes s talán mások is együtt sirattak, együtt gyászoltak Szűz Máriával Jézus kínszenvedésén és kereszthalálán (nagyböjt-nagyhét), majd együtt örvendeztek a Szent Szűzzel Fia feltámadásán, amelyek a gyász és az öröm *Máriácska* öltöztetésében, öltözeteiben is kifejeződtek. Utóbb – a szélesebb körű kultikus és fogadalmi gyakorlat mellett – a benső tartalom külsődlegesebbé válásával is összefügg a *káponka* díszesebbé válása (20–23. kép). A szoborban az eredetét látó szemlélet érvényesült a *Hungaria Sacra I. Boldogasszony fehér fátyolával* című Palóc Múzeum-beli kiállítás rendezésekor is. A mostani gondozóasszonyhoz – az álomlátó *Veron nenus* dédunokájához – fűződő régi jó kapcsolatnak köszönhetően elértük, hogy *Máriácska* bekerüljön

⁴⁰ LIMBACHER Gábor: *Palócföldi vallásos gyógymódok a múltban és a jelenben = Mágikus és szakrális medicina. Vallássetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben VII.* Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 2010, 459-477.

20. kép

A szandai *Máriácska* hordozása a Szent Anna ünnepi palóc búcsún. Szentháromság Főplébániatemplom, Balassagyarmat, 1996. 07. 30. (a szerző felvétele)

21. kép

A *Máriácska* húsvéti ünneplőbe öltöztetése nagyszombaton. Szanda, 1991. 03. 30. (a szerző felvétele)

22. kép

A szandai *Máriácska* Nagyboldogasszony ünnepi viseletben Palóc Múzeum Diatára: 4078. Szanda, 1990-es évek első fele (a szerző felvétele)

23. kép

Virágokkal és írott imádsággal övezett szandai *Máriácska* a káponkabeli trónban. Szanda, 2018. 08. 13. (a szerző felvétele)

a kiállításba. Megbeszélés szerint reggel fél 8 órakor volt az indulás Szandáról. A 23 kilométer távolságban lévő balassagyarmati múzeumban 8 óra körül már vártuk érkezésüket. Fél 9-kor még nem jöttek. 9-kor, fél 10-kor, de még 10 órakor is csak egyre feszültebben vártuk *Máriácska* és gondozói érkezését. Végül fél 11 felé gördült a kisbusz a múzeum elé. Kiderült, hogy az autó időben elindult, de mivel az utazás híre elterjedt a községben, sorban kiálltak a lakosok az útra és rendre megállították a gépkocsit, hogy áldást kérjenek, és elbúcsúzzanak *Máriácskától*, az idősebbek arra is gondolván, hogy visszatértét vajon meglátják-e még. Így a településen belüli alig egy kilométeres út megtétele több mint két órát igényelt (24. kép).

Ide kapcsolódik azon szurdokpüspöki asszony élménytörténete, aki házában adott helyet a Mária eljegyzésének. Szent József szobrát túl rusztikusnak találta, s válogatni kezdett, szebb formájút keresett. Ekkor álmában megjelent neki Szent József és Mária, és figyelmeztettek őt, hogy ne a külalakot tekintse a legfontosabbnak, mert a szent benne van a szoborban, ha kevésbé szép is (Kovács Jánosné Galcsó Borbála [1932–körülbelül 1995] Szurdokpüspöki, Szabadság u. 6. közlése). Az asszony ezen élményéről teljes hittel számolt be. Lényegében ugyanezt mondta a szentek szobrairól a somoskőújfalui gyógyítóasszony a Karancs-hegyre maga

24. kép

Máriácska érkezése a Palóc Múzeumba. Balassagyarmat, 2009. 06. 08.
(a szerző felvétele)

139

vezette 1993. évi pünkösdi zarándoklton, mintegy égi kinyilatkoztatásként: „Ahol az emlékek van, ők ott vannak!”⁴¹

Összegzés

Az archaikus kultúrájú ember úgynevezett kollektív reprezentációja szerint a valóság tényeire mindig a természetfeletti, a csoda, a mágia a valóságos magyarázat, szemben a modern társadalmak természetes kauzalitás elvével. Számára az égi és földi valóság viszonyában sokkal összefüggőbb, közvetlenebb és átjárhatóbb kapcsolat valósul meg, mint a modern – akár vallásos – ember világnképében. Ily módon a paraszti vallásosságbeli akciók is jelentős részt és jellemzően „égi befolyásra” végbemenő, gyakorta inkább történések, mint szuverén célra orientált, „csak emberi” cselekvések. Ennek megfelelően a szandai Mária-szoborral, illetve a kápolnával kapcsolatban bővebben leírtakból kitűnt a sorsszerűség kiemelkedő szerepe: az eredettörténetben Mária kezdeményező hívása, a rendbe hozott szobor hatodik ujjá gúnyolásának következménye, a szobor „fölös” ujjának problémájakor megint csak

⁴¹ LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor: *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a szerzők, 1997, 15; LIMBACHER Gábor: *Mária-kápolnák és az öltöztetés Mária-szobrok kultusza Nógrádban = Néprajzi Értesítő LXXV*. Szerk. SELMECZI-KOVÁCS Attila, Budapest, Néprajzi Múzeum, 1993, 194–195.

Mária beavatkozása, és az ujj kvázi csodás leválása, a kápolnaépítés tervénél külső személy – a kőműves – kezdeményezése, és általában a tárgyajándékozások nagy része, mint sorsszerű élethelyzetek reakciói. Ily módon tehát nem lehet a paraszti szakrális építmények jelentős részét minden további nélkül és kizárólag mesetárséges környezeti elemnek tekinteni, mint ahogy szuverén emberi alkotásnak sem. Ez még a tárgyszemlélet olyan hagyományos fokát tükrözi, amelyben szakrális tárgy és élővilág, emberi alkotás és külső történet között nincs az a határozott elkülönülés, mint az urbanizált, modern emberi világban. A *káponka* népművészeti képéhez hozzátartozik, hogy tárgyi világa nemcsak Máriát jeleníti meg. Bár kétségtelenül az öltöztetett Mária-szobor a leglátványosabb, mint koronája révén – a Szentkorona paraszti utánpótlás – Magyarok Nagyasszonya, illetve korábbi koszorús-fátylas, fehér ruhás öltöztetése szerint menyasszony-Mária. Sőt, emellett más ikonográfiai ábrázolásai is helyt kaptak, miként a trónbéli feszület alsó részén Fájdalmas Mária-ként, a később eltört porcelánszoborban lourdes-i Máriaként, az egyik gipszszoborban, mint Szeplőtlen Szent Szív, az oldalsó nagyobb szoborban pedig mint Segítő Mária látható. Ezek mellett azonban a kápolna külső látványa előszörre a tetején lévő keresztet mutatja, belül az öltöztetett szobor előtt is egy nagyobb méretű feszület tűnik fel, és Jézusnak, illetve keresztjének még további ábrázolásai is vannak. A hordozható foglalat tetején, a „Máriácska” koronájának csúcsán, a szobor nyakában lévő láncon, a kezébe akasztott rózsafüzéren kereszt látható, gipszszoborban kisdedként ül Szent Antal karján, és újabb gipszszoborban, mint Szentséges Szív jelenik meg. Rajtuk kívül *Antalka* szobra a speciális szenttisztelet inspirációját keltheti. A *káponka* tehát kis méretei ellenére is kultikus értelemben véve többrétű koncentrátum.

A helyiek aktív vallásos rétegének a kiskápolnához, illetve *Máriácskához* fűződő viszonya szinkretikus természetű, amelyet az ajándékozási szokások jól mutatnak. Ezek sorában a Mária-kultusz megnyilvánulásain túl megfigyelhetjük az emberi élet fordulóihhoz, évi búcsújáráshoz, egészséghez, betegséghez, népi gyógyászathoz, az anyagi jólét biztosításához, jó férj szerzéséhez, a faluba érkező búcsújárókkal kapcsolatos interakció részeként esztétikai szempontokhoz és általánosabban a helyi nép művészetéhez, valamint a rokoni összetartozáshoz, sőt, mintegy láncreakció-szerűen a rokonság egymáshoz képesti kifejezéséhez fűződő vonatkozásokat.

Számbavételünk során több alkalommal is érzékelhető volt, hogy a *káponka* s annak berendezése a szandai vallásos faluközösség kollektív alkotása, melyben a gondozóasszony részben irányító, koordinatív feladatot tölt be. A ruhatár és a berendezés folyamatos közösségi gyakorlat eredményét mutatja, amely ugyanakkor egyéni élethelyzeteket és ezekből fakadó készítéseket tükröz. Végső soron tehát az egyéni és a közösségi összetevők dialektikáját mutatja a *káponka* tárgyi együttese, a népi vallásosság sajátos, a természetfeletti világot is közvetlenül magába foglaló képzetkörének lenyomataként.⁴²

⁴² LIMBACHER Gábor: *Palócföldi kiskápolna, tárgyai tükrében* = *Ház és Ember* 9. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1994, 135-157.

A szandai *Máriácska* eredetlegendája és a *káponkakultusz* motívumai kulturálistan a régmúltban gyökereznek. A pogány antikvitás korában, majd a kialakuló keresztény képtisztelet során is a képeket megkoszorúzták, koronát helyeztek rájuk, sőt fel is öltöztették őket, mint a valóságos személyeket, akárcsak a szandai *Máriácska* esetében. A bizánci körmenetek alkalmával – a középkorig visszanyúló szokás szerint – Máriának számos csodatevő ikonját magukkal vitték, mint a kolostorok patrónusait. Még ha csak egyetlen személyről – Máriáról – van is szó, a „patrónus” fogalmának, illetve személyének többes számú használata indokolt, mert a kultuszképek, miután az ábrázolás és a személy közötti határok összerosódtak, maguk is személyes minőségre tettek szert. Lényegében ugyanilyen értelemben tudatosul a *káponkába* helyezett szobor a térségi folklórban, és „szandai *Máriácska*”, „szandai *Szűzanya*” megnevezéssel a helyi segítő és oltalmazót jelölik, elkülönítve más kultikus Mária-ábrázolásoktól.

A szentképek és a szobrok tiszteletének kérdése a kereszténységnek legrégebb gondolj közé tartozik, amely során az egyház rendre igyekezett utat mutatni az elemi ájtatos szükségletek és a bálványozás között. A 4. és 5. században már felmerült a képek és a szobrok tiszteletének problémája (elvirai zsinat), a 6. és 8. században pedig képrombolásra is sor került, amelyekkel szemben azonban több pápa és zsinat – római, niceai, konstantinápolyi, lateráni – szögezte le a katolikus álláspontot. Később, a reformációt követően a tridenti zsinat fejtette ki a katolikus felfogást, magyar viszonylatban pedig Pázmány Péter részletezte a katolikus álláspontot a protestánsok bálványozásvádjaira. E meghatározások – hasonlóan az általunk megfigyelt szemlélethez – dialektikus kép- és szobor-szemléletet fejtenek ki, mert bár a zsinat leszögezi, hogy az ábrázolásokban – ellentétben a pogányok hitével – istenség vagy hatalom nem lakozik, a szobroktól kérni, bennük bízni helytelen, mégis természetesnek veszi ezen szobrok csókolását, előttük való leborulást, fővegemelést, azt tartva, hogy bennük Krisztus imádása, illetve a szentek tisztelete valósul meg. Lonovics József egyháztörténész érsek szerint a középkori és az azt követő katolikus művészeti ábrázolásokban az „ecset [és véső] bájerejevel mintegy a mennyet a földre varázsolva”, a keresztény lelkesedés objektivációja látható. A menny földre varázsolása rímél az általunk fölvezetett népi vallásos mentalitásra, szoborszemléletre, hiszen bemutatásunk is nagyrészt arról szól, hogy az „ábrázolásokhoz” mennyei vonatkozás és erő kötődik.

Az ellenreformációs szoborszemlélet dialektikáját abban látjuk, hogy az ábrázolások egyfelől csak emlékeztetnek, mintegy a menny felé fordított tükörként szolgálnak azon formai minták alapján, melyek szerint valamikor az egyes kultikus lények megjelentek.⁴³ Az ábrázolások másfelől azonban a kultikus lény megidézését is jelentik, többé-kevésbé a kegyszoborban vagy -képben, kevésbé más ábrázolásokban. A népi gyakorlatban a kegyszoborfunkció egyes megnyilvánulásai az ábrázolások széles körénél megtalálhatók, míg a hivatalos egyházi gyakorlatban csak kivételesen. Az ábrázolásoknak ez a misztikus szemlélete korábbi keresztény föl-

⁴³ Például a Szentháromság: Atyaistenként vén ember alakjában a prófétáknak, Szentlélekként Krisztus keresztelésekor galamb képében, Fiúistenként pedig az emberi természetben történő megtestesülésben.

fogásra épül. Például a bibliai időben a hívek Szent Péter árnyékát is annyira becsülték, hogy betegeiket kitették, s az arra haladó Péter árnyékától meggyógyultak, amiért azonban nem tisztelték az árnyképet istenség/szent gyanánt. Pázmány Péter ehhez hasonló viszonyként szól arról az összefüggésről is, amely a kultikus lény és ábrázolása között fennállhat. Több példát is felsorol, melyekben szentképhez vagy szoborhoz az általa képviselt kultikus lény természetfeletti képességei kötődnek. Azon asszony csinált Jézus képe, akit Krisztus „véri betegségből” meggyógyított, képi valóságában is további gyógyulások forrása lett. Amikor a zsidók a Nikodémus faragta feszületet megkaparintották és „kínozták”, „a feszület oldalát is meglyukasztván mingyárt bőséges vér folya ki az oldalából és ennek oly ereje vala, hogy vakokat és egyéb rendbéli betegeket, megilletvén véle, meggyógyítana”.

Úgy látjuk, hogy mindkét értelmezési rész – az emlékeztető és a megidéző funkció – megvan mind a hivatalos egyházi, mind a népi vallásosságban, azon különbséggel, hogy az egyháznál az értelmezés első része van inkább – s a mához közeledve egyre inkább – előtérben, a vallásos népnél szinte napjainkig a második általánosabb.

E kétféle hangsúly kétféle kulturális beágyazottságon alapul. Míg a hivatalos egyház értelmiségi szervezete számára magától értetődő gyakorlat az elvont, rendszerezett fogalmi gondolkodás, addig a népi, hagyományos tudat struktúrájától és természetétől ez merőben idegen. A természetbe ágyazódó népi vallásosság konkrétumokhoz vonzódó, abszolutisztikus világában a vallásos „ábrázolásoknak” kiemelkedő szerepük van.⁴⁴ Amint ősi mentalitással a parasztság körében a kimondott szónak teremtő ereje van, úgy a szóhoz hasonlóan a „tárgy”-alkotás, az ábrázolások létrejötté is a teremtő Istenhez kapcsolódással (imitatio Dei) eredendően magának az ábrázoltnak mintegy manifesztációja. A vallási plasztikával kapcsolatban tehát az a benyomásunk, hogy jellemzően az interakció világa vonatkozott rá. Azt mondhatnánk, hogy létrehozataluk nem annyira tárgykészítésnek, mint inkább megidézésnek számított. A katolikus paraszti hitéletet transzcendens kommunikációként felfogva, a vallásos képek és szobrok alapvető csatornáit a földi és a mennyei világ érintkezésének.

Ez a mentalitásbeli beágyazódás, tehát hogy a kultikus ábrázolásokat nem pusztán tárgynak tekintették, lehet egyik oka a magyar népművészet kutatásában kialakult azon föltűnő tapasztalatnak, hogy a világias tematika mellett a vallásos témák előfordulása csekély.

A bemutatott vallásos plasztika sajátos helyet foglal el a népművészetünkben, mivel egyaránt jelen van a mindennapos „használat” szférájában, és az ünnepi, szertartásos szerepű „használat” terén is. Azt mondhatnánk, hogy a köznapok világában jobbra az egyénenként létrejövő interakciók tárgya vagy inkább „alanya” (köznapos vallásosság), míg ünnepek idején közösségi interakcióknak is részese (ünnepi vallásosság).

---

⁴⁴ Vö. „A világ teremtése Isten pusztá szavával történt, s Isten az embert saját képmására teremtette” (Ter 1,3-31).

A külső értelmezés számára felfogható a bemutatott jelenségkör rétegművészet-ként, hiszen a feudalizmus idején a földesúr a maga kedvelt templomi Mária-szobrát, esetleg családi sírboltja felé emelt kápolnájának képét, szobrát gazdagon ékesítette, s szinte kizárólag magának foglalta le, addig a hordozható és gyakran öltöztetett Mária sajátosan népi jelenség. A kultúrát megelő paraszti közösség számára azonban ez totális művészet, amely nem az eleve osztályokra tagolt, összetett társadalmak relativizáló rétegtudatával működik. Ez a művészeti megőrzte, fenntartotta azt az emberiség régebbi korszakaira jellemző művészi gyakorlatot, amely még nem határolódott el, nem idegenedett el az élet nem művészi szférájától, hanem beágyazódik abba. Így a *káponkák*, illetve a vallásos ábrázolások világát bizonyos értelemben ősművészettel rokon (25–27. kép), szinkretikus művészetnek tekinthetjük, amelyben a forma, a folklórjellegű képző-, díszítő- és előadóművészet, a költészet-irodalom (ima, ájtatosság), a zene (ének), az álom, a születés, a szerelmi élet, a házasság, a krízishelyzetek, a betegség, a halál és a szakrális interakció világa együttesen és egymásnak megfelelően valósulhat meg.⁴⁵

25. kép

Templomból *káponkába* került
Máriácska Karancskesziből,
valószínűleg a XIX. századból,
Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém,
2010. 12. 29. (a szerző felvétele)

26. kép

Máriácska szobra viselet nélkül.
Szanda, 2009. 02. 25.
(a szerző felvétele)

⁴⁵ LIMBACHER Gábor: *Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban = Néprajzi Értésítő LXXV.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 1993, 200–203.

27. kép

Fájdalmas Mária a kereszt alatt.
Sirkő a temetőben. Nyujtód, 2009. 09. 28.
(a szerző felvétele)

28. kép

Könnyező Rosa Mystica-szobor.
Szentlélek-templom, Pásztó,
2017. 09. 23. (a szerző felvétele)

A társadalmi élet sodorvonala szerint az emberi kultúra alapvető paradigmaváltáshoz érkezett: a közösség keretében való transzcendens tájoltságú, belenevelődés-típusú hagyományozódást végképp felváltani látszik a társadalmi elidegenedés viszonyai közötti oktatástípusú, anyagi megélhetésre törekvő, célorientált ismeretszerzés. Látszólag a szakrális kép paraszti korszakának végén a nép számára gyönyörű *Máriácska* mégis „csodát tesz” Szandán, Mátraverebély-Szentkúton, a Básti-hegyben, Pásztón, Herencsényben, Etesen⁴⁶ (egyaránt Nógrád megye), és újra képi kinyilatkoztatásként hat a fogékony szemlélőre (28–31. kép).

⁴⁶ Herencsényben az 1950-es években a templomból kiszorult, majd az adományozó család Solymáron lakó leszármazottjához került, aki Szűz Mária csodás segítségét követően a szobrot restauráltatta, rá ruhát varratott, és visszaajándékozta a kibocsátó településnek. Etesen az ezredforduló táján kezdtek öltöztetni egy gipsz Mária-szobrot.

29. kép

Könnyező Rosa Mystica-szobor fényképezése. Pásztó, 2017. 09. 23.
(a szerző felvétele)

30. kép

Körmenet a templomi védőszent, Szent Mihály búcsúmiséjén öltöztetős Máriával. Herencsény, 2017. 10. 01. (a szerző felvétele)

31. kép

Utóbb templomba került és foglalatba helyezve öltöztetett egyszerű gipsz Mária Szíve-szobor. Etes, 2010. 06. 23. (a szerző felvétele)

Bibliográfia

- BARNÁ GÁBOR: *Búcsújáróhely a Básti-hegyben* (Megjelent: *Gömör néprajza* 1. Debrecen, 1985. 163-178. old.) <http://www.bucsujaras.hu/vecseklo/barna1.htm> (2018. 08. 29.)
- BOZÓKY MIHÁLY: *Katholikus karbeli kőtás énekeskönyv*. Vác (kiadó nélkül), 1797.
- ERDÉLYI ZSUSZANNA: *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*.
- GÉNTON IZTVÁN: *Nógrád megye műemlékei = Magyarország műemléki topográfiaja* III. Budapest, Akadémiai, 1954, 259.
- GYURKOVICS TIBOR: *Szandavár*. https://mno.hu/migr_1834/szandavar-695126 (2018. 07. 30.)
- HARMAT ARTÚR – SIK SÁNDOR: *Szent vagy, Uram! Orgonakönyv*. Budapest, Szent István, 1974.
- LENGYEL ÁGNES – LIMBACHER GÁBOR: *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a szerzők, 1997, 15; LIMBACHER GÁBOR: *Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban = Néprajzi Értesítő LXXV*. Szerk. SELMECZI-KOVÁCS ATTILA, Budapest, Néprajzi Múzeum, 1993.
- LENGYEL ÁGNES – LIMBACHER GÁBOR: *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a szerzők, 1997.
- LIMBACHER GÁBOR: *Máriácska kápolnkája. Vázlat a népi unio-mystica egyik tárgyi megjelenéséről = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII*. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1991.
- LIMBACHER GÁBOR: *Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban = Néprajzi Értesítő LXXV*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1993.
- LIMBACHER GÁBOR: *Palócföldi kiskápolna, tárgyai tükrében = Ház és Ember* 9. Szentendre, Szabattéri Néprajzi Múzeum, 1994.

- LIMBACHER Gábor: „Magyarországnak egy külön védőszentje” – Szurdokpüspökiből = „Szentemberek” – A vallásos élet szervező egyéniségei. Szerk. BARNA Gábor, Szeged – Budapest, Néprajzi Tanszék – Magyar Néprajzi Társaság, 1998.
- LIMBACHER Gábor: Vallásos népművészet = Nógrád megye népművészete. Szerk. KAPROS Márta, Balassagyarmat, [Palóc Múzeum], 2000.
- LIMBACHER Gábor: *Festum desponsationis B. Mariae Virginis. Adatok és összefüggések egy régi ünnepek közelmúltbeli palócföldi elterjedéséhez* = Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. Szerk. BARNA Gábor, Szeged, Néprajzi Tanszék, 2001.
- LIMBACHER Gábor: Szűz Mária eljegyzése = „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” Kőszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Szerk. BARNA Gábor, Budapest, Szent István, 2001.
- LIMBACHER Gábor: Tülvilági élmények a hasznosi Szenthelyen = Lélek, halál, tülvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 2001.
- LIMBACHER Gábor: A csoda hagyományozódása egy öltöztetős Mária-szobor esetében = Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 2004.
- LIMBACHER Gábor – LENGYEL Ágnes: Népi vallásosság a Karancs térségében = A Karancs-Medves és Cseres-hegység Tájvédelmi Körzet Nógrád és Gömör határán. Szerk. KISS Gábor, Eger, Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, 2007.
- LIMBACHER Gábor: Palócföldi vallásos gyógy módok a múltban és a jelenben. = Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben VII. Szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi, 2010.
- LIMBACHER Gábor: Szakrális kommunikáció. Fogadalmi tárgyak, égiekhez írott levelek szent helyeken = Folklor és nyelv. Szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Budapest, Akadémiai, 2010.
- LIMBACHER Gábor: A passió szakrális-mágikus eszközei és az imamondó údvajvai archaikus népi imádságokban = „Kívül aranyos, belül irgalmas...” – Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére. Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére I. Szerk. LENGYEL Ágnes – CZÖVEK Judit, Balassagyarmat, MNM Palóc Múzeuma, 2018.
- MALONYAY Dezső: A magyar nép művészete V. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe. Budapest, Franklin, 1922.
- MOLNÁR József: *Orgonahangok. Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 910 énekkel.* <http://mek.oszk.hu/05200/05255/html/> (2018. 07. 30.)
Palócok IV. Szerk. BAKÓ Ferenc, Eger, Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1989.
- SÁNDOR Anna: A Nyitra-vidéki palóc nyelvújársok = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXVI. Szerk. KAPROS Márta – LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor, Balassagyarmat – Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága, 2002.

